

Редакційна рада:

Прокопенко С.С. — голова
Тимошенко Н.В.
Цепко О.А.
Осташко Т.О.
Шарко В.П.

Засновник:

ГО «Інститут сільського розвитку»

Свідectво

про державну реєстрацію:
серія KB №9043 від 10.08.2004 р.

Адреса редакції:

вул. Вознесенський узвіз, 18, оф. 3
Київ, Україна, 04053
тел.: +380 44 272 1760
факс: +380 44 272 3758
e-mail: icr@icr.org.ua
http://www.icr.org.ua

При передруці матеріалів
посилання на «Аспекти сільського
розвитку» обов'язкове

Редакція залишає за собою право
на редагування матеріалів

Редакція не завжди поділяє
погляди авторів

Відповідальність за зміст
матеріалів несуть автори

Для безкоштовного розповсюдження

Видається за підтримки
«Програми підвищення рівня життя
сільського населення в Україні»
Міністерства Великої Британії
у справах міжнародного розвитку

© Громадська організація
«Інститут сільського розвитку»

Віддруковано у друкарні
ДП «Зовнішторгвидав України»
м. Київ, вул. Воровського 22,
тел.: +380 44 234 3304
Зам. № 367
Наклад 1 000 прим.

Аспекти сільського розвитку

Вісник Інституту сільського розвитку № 1-2(7)/2006

Зміст

Василишин М. М. Що болить українському селу	2
Покотило О. В. Перспективи та проблеми соціально-економічного розвитку сільських територій Київської області	3
Лист-звернення Всеукраїнської громадської організації «Спілка сільських жінок України» до Президента України.	6

АСПЕКТ ПОЛІТИЧНИЙ

Розвиток села у програмах політпартій	7
---	---

АСПЕКТ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИЙ

СТЕНОГРАМА круглого столу «Вступ України до СОТ: аграрна перспектива» від 7 грудня 2005 року	9
Презентація нового фільму про сільське господарство і СОТ	17

АСПЕКТ ЕКОНОМІЧНИЙ

Шеметова І.О. Факторний вплив ресурсозабезпечення на ефективність використання аграрного ресурсного потенціалу	18
Нів'євський О. Бюджетна підтримка АПК України	22
Додаток: Опис бюджетних видатків на сільське господарство	26

АСПЕКТ ФІНАНСОВИЙ

Зарицька М. Що таке кредитна спілка і чим вона може допомогти селянам?	30
Гончаренко В., Пантелеймоненко А. Особливості отримання селянами кредитів у кредитних спілках	33

АСПЕКТ ПРОДОВОЛЬЧИЙ

Дебатіз М. Маркетингові інституції ринку зерна	42
Багін М. Л. Харчова забезпеченість населення у контексті підтримки сільського господарства України	50

АСПЕКТ ЗЕМЕЛЬНИЙ

Куцмус Н. М. Система землекористування у Польщі як інструмент забезпечення розвитку сільських територій: досвід для України	52
Прокопенко С.С., Тимошенко Н.Т. Дорадчі служби: розширюємо можливості	57

АСПЕКТ ПРАВОВИЙ

Данілін Є.Ю. Особливості визначення підвідомчості спорів третейським судам	58
---	----

АСПЕКТ ГРОМАДСЬКИЙ

Цепко О.А. Роль та місце громадських організацій у розвитку сільської місцевості України	62
---	----

АСПЕКТ ВИСТАВКОВИЙ

Васильєв В.П. Сільському туризму — розуміння й державну підтримку	65
--	----

М. М. Василюшин,
голова Стрийської
районної держадміністрації
(Львівська область)

Мовлячи про найбільші проблеми жителів села, мусимо пам'ятати, що це проблеми не одного дня і їхнє коріння давнє й глибоке.

По-перше, неефективне використання наявних ресурсів у сільськогосподарському виробництві: це земля, будівлі, матеріально-технічні та людські ресурси. З огляду на наш регіон констатуємо й знищення тваринницької галузі, що в значній мірі пояснюється диспаритетом цін. Це підірвало фінансові ресурси господарств — тваринництво завжди було прибутковою галуззю регіону. Реформування сільськогосподарського виробництва не вберегло від руйнації майновий комплекс колективних господарств. Значна кількість тваринницьких ферм зруйнована або використовується не за призначенням. Ставка на подвірну господарку засвідчила хибність вибраного шляху. На ринку продуктів харчування особливо відчувається брак якісної продукції тваринницької галузі. Сумний досвід цього року засвідчив, що наявна кількість комбайнів не дозволяє ефективно провадити зернове господарство в районі. Додатковим тягарем для сільськогосподарського виробництва є відсутні кадрові втрати спеціалістів усіх рівнів, значна кількість яких виїхала працюва-

Що болить українському селу

ти за кордон. Нині маємо різке скорочення товарного виробництва в подвірних господарствах — втрачається мотивація працювати в сільськогосподарському виробництві. Практично зупинилося зростання виробництва у фермерських господарствах, спричинене відсутністю стабільності на ринку зерна, паливно-мастильних матеріалів тощо. Реформовані господарства, здебільшого, на грані банкрутства.

Невже все так безнадійно? Вселяє надію те, що сільськогосподарське виробництво набуває обрисів прибуткового бізнесу, 20-25% загального сільськогосподарського виробництва вже здійснюють потужні місцеві бізнес-групи. Створення і підтримка ринкових відносин дозволить закріпитись бізнесу, а фермерські господарства отримують мотивацію в нарощуванні свого виробництва.

На сьогодні маємо різні рівні підготовки сільськогосподарських товаровиробників. Тому місцева влада повинна допомогти знайти свій шлях розвитку для кожної групи виробників, послуговуючись ресурсом Дорадчих аграрних служб. Консультування, практичні поради на виробництві, проведення польових демонстрацій дозволять покращити технологію виробництва. Однак пріоритетним повинно стати вміння рахувати. Сьогодні мало сіяти, виробляти молоко. Сьогодні актуально отримувати прибуток, забезпечуючи людей якісними продуктами, зберігаючи робочі місця і виплачуючи заробітну плату. Ревізія наявних ресурсів і ефективне їх використання дозволить зняти кризові явища в сільських громадах.

Другою проблемою є низька громадянська активність сільських жителів у вирішенні місцевих проблем. Події останнього року начебто засвідчили зрілу, громадянську позицію жителів Стрийщини, проте перші зустрічі в сільських громадах показали пасивність громад на місцевому рівні. Громада доволі часто займає споглядацьку позицію, а то й споживацьку. Жителі висловлюють претензії до виконавчої влади, яка повинна щось дати, щось організувати, за когось щось зробити. А це в певній мірі є причинно-наслідковим результатом незадовільної роботи сільського голови, адже саме він повинен забезпечити громаді реалізацію повноважень, делегованих йому органами виконавчої влади. Виявляється, що більшість сільських голів і не хочуть збільшення своїх повноважень, бо їм простіше перекласти відповідальність на плечі адміністрації району. Для вирішення проблем в громадах необхідно, насамперед, активізувати жителів цих громад. Інструментом при цьому має бути поінформованість сільських громад. Сьогодні формальні й неформальні лідери села повинні правильно сформулювати проблеми громади. Спільне обговорення, розуміння проблеми дозволяє викликати до неї інтерес і зумовить бажання всіх брати участь у її розв'язанні. На жаль, у сільських громадах мало громадських організацій, які б сформулювали проблему і поставили її перед виконавчою владою. Поодинокі скарги про несанкціоновані сміттєзвалища, привселюдне розпиття спиртних напоїв, погані дороги не знаходять шляхів вирішення на місцевому рівні. Саме тут — широке поле діяльності для громадських організацій, неформальних об'єднань у сільських громадах. Недостатня робота громадських організацій пояснюється складністю роботи саме в сільській місцевості, тому досвід роботи спеціалістів дорадчих служб, які переважно працюють в сіль-

ській місцевості, дозволяє у співпраці з органами місцевого самоврядування активізувати жителів сільських громад. Створення сільськогосподарських кооперативів, робота з асоціацією фермерів, навчання дітей фермерів, залучення сільських дітей до програми 4Н — це не повний перелік активізації громадського життя. Важливим моментом є постійна присутність в ЗМІ інформації про успіхи або певні кроки в роботі сільських громад. Це спонукатиме до активізації інших голів сільських рад, депутатів. Як писав І.Франко, «Громада — се великий чоловік», але громада повинна це відчувати і захотіти.

Третя проблема — кадрове забезпечення. На сьогодні Стрийщина — це район, де найвища заробітна плата в регіоні. Однак є досить високий рівень прихованого сільського безробіття та міграції трудових ресурсів за кордон. При цьому відчувається брак висококваліфікованих спеціалістів робітничих професій та менеджерів великих підприємств. Велика заробітна плата зумовила високі соціальні запити на місцевому ринку праці. Зокрема, для роботи у фермерських господарствах важко знайти механізаторів при запропонованій заробітній платі 700-800 грн. — мала мотивація. Ще гостріше відчувається нестача галузевих спеціалістів, котрі за останні роки здебільшого виїхали на роботу за кордон. Рівень багатьох керівників промислових і реформованих сільськогосподарських господарств досить низький, про що свідчать фінансово-виробничі показники. Однак доволі складно знайти їм заміну. Тому для покращення ситуації на місцевому ринку праці пріоритетним

є підтримка і розвиток підприємництва на селі. Враховуючи специфіку регіону, необхідно шукати альтернативні бізнеси на селі. Жителі сільських громад потребують професійних семінарів, тренінгів з тем про започаткування власного бізнесу, про зелений туризм. У цьому напрямку повинні працювати і спеціалісти дорадчих служб. Співпраця з міськрайонним центром зайнятості дозволить залучити безробітних до освоєння виробництва нових видів продукції або послуг. Повинно відбутися переосмислення наших ресурсів. Маючи значний якісний житловий фонд, високий рівень освіченості жителів сільських громад, в тому числі безробітних, ми повинні допомогти започатковувати власні справи, які збільшать доходи сільської сім'ї.

Перспективи та проблеми соціально-економічного розвитку сільських територій Київської області

Київська область завдяки високому рівню виробництва продукції та досить широкому переліку виробничих галузей є однією із найбільш індустріально розвинених в Україні.

В області проживає 1795,3 тис. чол., в т.ч. у 1140 селах — 747,8 тис. чол. (41,7 %).

Площа сільськогосподарських угідь становить 1674,9 тис. га (4,2 % угідь України).

В аграрному секторі області функціонує 2095 агропромислових формувань.

2005 року агропромисловий комплекс спрацював на високому рівні, про що свідчить збільшення виробництва валової продукції на 5,6 %, в цілому це майже 4,3 млрд. грн. (найбільший показник по Україні).

Слід зазначити, що було збережено позитивні тенденції виробництва продукції рослинництва. Урожайність зернових культур склала 34,5 ц/га. За валовим виробництвом цукру Київщина посіла 2-е місце в Україні. Нинішнього року переглянуто структуру посівів олійних культур й збільшено частку площ під ріпаком, соєю тощо.

О. В. Покотило,
начальник Головного управління агропромислового розвитку Київської обласної державної адміністрації

Обсяг виробництва валової продукції тваринництва зріс на 13,2 %, в тому числі у сільськогосподарських підприємствах — на 21,3 %, а в господарствах населення він скоротився на 1,4%.

Реалізовано на забій близько 230,7 тис. тонн худоби та птиці, вироблено 692,9 тис. тонн молока, понад 1462,6 млн. штук яєць.

За обсягами виробництва та темпами зростання виробництва м'яса та яєць в Україні область посідає 1 місце, по виробництву молока — 6 місце (в тому числі по виробництву молока в сільськогосподарських підприємствах — 1 місце).

Узагальнюючи вищесказане, слід зазначити, що аграрний сектор області має всі підстави для того, щоб у поточному році втримати темпи росту виробництва.

Виробництво товарної продукції харчової промисловості та галузі переробки сільськогосподарських продуктів у порівнянних цінах за 2005 рік склало понад 3,7 млрд. грн, що становить 120,0 % до 2004 року.

На сьогодні переробна галузь представлена 125 великими підприємствами. Крім того, в області працює близько 600 переробних цехів і ліній, які переробляють увесь спектр сільськогосподарської продукції. В області діє біля 112 м'ясопереробних і 33 молокопереробних підприємств.

Слід відзначити приріст обсягів виробництва в молокопереробній, м'ясопереробній, хлібобулочній і кондитерській промисловості. Продовольчі товари вітчизняних товаровиробників поставляються до 25 країн світу.

Загальний фінансовий результат від господарської діяльності у 2005 році склав 474,6 млн. грн., тоді як у 2004 році він становив 236,9 млн. гривень. Рентабельність склала 22 відсотки. Це вдвічі більше, ніж попереднього року.

Якщо оцінювати ефективність виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції, то вона зазнала суттєвих змін. Істотно знизилася ефективність вирощування зернових культур. 2005 року

вона склала +18% проти +30,0% (2004 рік). Рентабельність виробництва цукрових буряків перебуває на рівні +3 відсотків, було -11%. Ефективність виробництва молока зросла вдвічі. Вирощування великої рогатої худоби продовжує бути збитковим — -23,1%. При цьому покращилася ефективність виробництва м'яса свиней. Вона склала +39% проти -9,3%. Виробництво яєць можна вважати високорентабельною галуззю тваринництва, її рентабельність склала понад 50 відсотків.

Протягом 2005 року обсяги фінансування з державного бюджету підприємств, установ та організацій агропромислового комплексу Київської області склали 122,1 млн. грн.

2005 року була збережена тенденція щодо збільшення обсягів банківського кредитування підприємств агропромислового комплексу. Зокрема, сума пільгових кредитів склала 490,0 млн. грн., що на 120,2 млн. грн. (32,5%) більше ніж 2004 року. Найбільшими кредиторами аграрної сфери залишаються АППБ «Аваль», АТ «Індекс банк», АБ «Укргазбанк» та ВАТ КБ «Хрещатик».

Наголошу, що повернення кредитів сільгосппідприємствами становить близько 98 відсотків, що створює передумови для надійного партнерства аграріїв і банківських структур на майбутнє.

За 2005 рік від підприємств агропромислового комплексу до Зведеного бюджету надійшло податків, зборів (обов'язкових платежів) у сумі 76,1 млн. грн., що на 7,1 млн. грн. або 10,3 % більше ніж 2004 року.

Таким чином, незважаючи на несприятливі погоднокліматичні умови, результати роботи були позитивними. Як ми бачимо з наведених даних, Київська область займає чільні місця у рейтингу регіонів України. Ми маємо найвищі обсяги виробництва валової сільськогосподарської продукції, найбільше виробляємо м'яса, яєць і найбільшу продуктивність молочного стада. Маємо найчисельніші в державі стада свиней та птиці.

Одним із позитивних факторів розвитку сільських територій Київщини є діяльність Київської обласної сільськогосподарської дорадчої служби, що була створена в межах міжнародного проекту Міністерства Великої Британії у справах міжнародного розвитку «Програма підвищення рівня життя сільського населення в Україні».

Сьогодні відділення дорадчої служби діють у 8 районах області й надають потрібні консультаційні послуги сільськогосподарським товаровиробникам усіх форм власності, сільським громадам і населенню. За їхньої підтримки активно розвивається ринкова інфраструктура на селі: створено більше 20 сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, 8 сільських кредитних спілок. Фахівці групи з фінансового оздоровлення та реструктуризації завершили врегулювання найбільш проблемних питань розподілу та використання майна в 25 селах Київської області. Як результат, понад 8,5 тис. жителів отримали можливість ефективно розпоряджатися своїми майновими паями на загальну суму понад 42 млн. грн. Надзвичайно важливою є робота дорадників із розвитку громад і побудови соціального капіталу. Для прикладу, лише одна громада с. Дзвеняче, Тетіївський район, протягом 2005 року залучила понад 700 тис. грн. позабюджетних коштів на розвиток села. За сприяння дорадчої служби створено й діють 11 представництв третейського суду, який є ефективним механізмом захисту прав і законних інтересів селян.

Найбільш пріоритетними завданнями агропромислового комплексу області на 2006 рік визначено:

У галузі рослинництва:

- збереження площ посіву зернових культур та виробництво потрібної кількості зернових;
- збільшення площ посіву цукрових буряків, ріпаку, сої до науково-рекомендованих норм;
- проведення сортозаміни та сортооновлення, впровадження у виробництво високопродуктивних перспективних сортів сільськогосподарських культур;
- забезпечення тваринництва достатньою кормовою базою;
- виконання комплексу робіт, пов'язаних з відтворенням і підвищенням родючості ґрунтів.

У галузі тваринництва:

- закріпити позитивні тенденції щодо подальшого розвитку великотоварного виробництва продукції тваринництва, особливо таких швидкоокупних галузей, як свинарство та птахівництво;
- у молочному скотарстві слід зупинити спад поголів'я, досягти помітного приросту продуктивності худоби;
- створити умови для високотехнологічного виробництва конкурентоспроможної продукції тваринництва;
- удосконалити роботу по відтворенню основного стада сільськогосподарських тварин.

Серед негативних чинників, які впливали на ефективність виробництва продукції, слід відмітити:

- недостатню організованість виробничих процесів;
- не дотримання технології виробництва;
- великі затрати енергоресурсів та людської праці на одиницю продукції;
- відсутність регулювання цін на продукцію галузі. Для прикладу, 2005 року реалізаційні ціни на зерно скоротилися на 66,4 грн. за тонну. Отже, лише від реалізації зерна розрахункові втрати сільськогосподарських підприємств складають майже 75,7 млн. гривень;
- зростання вартості паливно-мастильних матеріалів у структурі собівартості продукції сільського господарства. За короткий час середня вартість дизпалива зросла більш ніж у 1,5 рази. Протягом останніх двох років частка пального у структурі собівартості продукції збільшилася із 16 відсотків (2004) до 28 відсотків (2005).

Серед проблем в АПК одна з найбільш важких — це наявність заборгованості по заробітній платі. На 1 січня 2006 року обсяги оплатних боргів в діючих сільгосппідприємствах склали 3,5 млн. грн. Середня заробітна плата за рік досягла 594 грн. Проте приріст, який за рік склав понад 200 грн., відбувається здебільшого в приміських районах, де розміщені сучасні високотехнологічні підприємства.

Ще одна наболіла проблема в аграрному секторі — це брак кадрів. Адже, неодноразово згадуючи про проблему скорочення поголів'я корів та дефіцит технічної забезпеченості, ми переважно уникаємо проблем з кваліфікованими механізаторами, спеціалістами тощо. В агропромисловому виробництві частка молоді віком до 28 років складає 17 відсотків. Існує тенденція відтоку спеціалістів — тільки за останні 5 років кількість фахівців сільського господарства зменшилась на третину.

Важливою проблемою залишається забезпечення в межах чинного законодавства регулювання орендних відносин. Загальна площа розпайованих сільськогосподарських угідь становить 838,5 тис. га. Право на земельну частку (пай) набули 320,4 тисяч громадян. Після проведення процесу роздержавлення землі оформлено 218,2 тис. державних актів на право власності на землю, або 69 %. За оренду земельних паїв у 2005 році нараховано 116 млн. гривень та 6,2 млн. грн. за оренду майна. Орендні платежі здійснені відповідно на 95 та 88 відсотків.

Однією із слабких ланок агропромислового виробництва залишається відсутність надійних каналів збуту сільськогосподарської продукції, а звідси — стихійність попиту, що впливає на реалізаційні ціни, нерозвиненість інфраструктури аграрного ринку, яка б могла забезпечити рух продукції від товаровиробника до споживача зі збереженням її якості, а також фінансову й інформаційну підтримку даного процесу.

На даний час, на жаль, окрім окремих проблем технологічного характеру підприємства мають значні проблеми з технічною оснащеністю аграрного виробництва. Це безпрецедентне за обсягами старіння та вибуття рухомого парку сільськогосподарських машин. Два роки діє державна програма по здешевленню вартості придбаної техніки вітчизняного виробництва. Завдяки цій програмі сільськогосподарські товаровиробники області в минулому році закупляли трактори, зернозбиральні комбайни та обладнання. Проте масштаби потреби в оновленні техніки вимагають значно ширших обсягів придбання технічних засобів.

Спираючись на досвід європейських країн з високим рівнем розвитку аграрного секто-

ру, доцільно було б запровадити податкові пільги на інвестиції в технічне переозброєння виробництва, в тому числі для лізингових компаній. Це дало б змогу лізинговим компаніям зменшувати розміри регулярних лізингових платежів, що зробить лізингові угоди привабливішими для лізингоодержувачів.

В області нараховується понад 16 тисяч власників пайових часток (5,3% від загальної кількості), земля яких не використовується. Здебільшого це поліські

землі, з низькими кадастровими показниками та які свого часу зазнали катастрофічного радіаційного забруднення. Для свого розвитку вони потребують серйозної державної допомоги у вигляді дотацій чи субсидій при виробництві сільськогосподарської продукції. Досить актуальним могло б бути створення в цих районах експериментальних виробничих зон. Це можуть бути технопарки, де за допомогою державних інвестицій буде підтримуватися виробництво продукції, властивої для поліських територій (розвиток м'ясного і молочного скотарства, виробництво хмелю, льону тощо).

Підсумовуючи, слід сказати, що перед аграрною Київщиною стоїть низка складних питань, які вирішувати не просто. Проблем дуже багато в усіх галузях народногосподарського комплексу країни. Проте ми вбачаємо першочерговим завданням — відродження села. Адже село — носій духовності української нації. Буде жити село — буде міцною держава.

Лист-звернення Всеукраїнської громадської організації
«Спілка сільських жінок України» до Президента України
Віктора Андрійовича Ющенка

ПРЕЗИДЕНТУ УКРАЇНИ

Вельмишановний Вікторе Андрійовичу!

Всеукраїнська громадська організація «Спілка сільських жінок України» висловлює Вам слова глибокої вдячності за підтримку і увагу, які Ви надаєте сільським жінкам.

15 жовтня — Всесвітній день сільської жінки. Це свято визнане всім світовим співтовариством, визнане ООН. Як професійне свято, воно святкується в 11 країнах.

Українська сільська жінка робить вагомий внесок у відродження та розвиток села. Жінка в селі — це не тільки мати, господиня, берегиня домашнього вогнища, це — людина з чіткою, прозорою громадянською позицією, яка спроможна взяти на себе відповідальність за майбутнє наших дітей та рідної Батьківщини. Сьогодні сільська жінка є лідером у проведенні економічних реформ, в розвитку і зміцненні демократії в країні.

Всеукраїнська громадська організація «Спілка сільських жінок України» звертається до Вас з проханням — офіційно визнати в Україні 15 жовтня Всеукраїнським днем сільської жінки.

Вельмишановний Вікторе Андрійовичу! Ваше синівське ставлення до жінок-селянок викликає глибоку повагу і шану. Офіційно затверджуючи це свято в рік, проголошений Роком села, Ви всенародно визначите велику роль сільської жінки у розвитку нашої держави.

Від імені сільських жінок України

**Голова правління Всеукраїнської громадської організації
«Спілка сільських жінок України»**

Г.П. Скарпа

АСПЕКТ ПОЛІТИЧНИЙ

Розвиток села у програмах політпартій

Поточний – 2006-й рік – в Україні є не тільки Роком села, а й роком виборів до Парламенту. Парламенту, що найближчі п'ять років визначатиме політику держави. Парламенту, що вперше обрано після втілення Конституційної реформи, за якої саме політичним партіям буде відведено провідну роль у визначенні державних пріоритетів. Пропонуємо читачам ознайомитися із матеріалами програм політичних партій та блоків, що представлені у Верховній Раді України, і самим оцінити їх підходи до розвитку українського села.

Політичні партії представили напрямки розвитку українського села

Напередодні виборів до Верховної Ради України у березні 2006 року відбувся круглий стіл «Розвиток українського села у програмах політичних партій», організований Інститутом сільського розвитку.

У заході взяли участь представники значної кількості політичних партій та блоків, що зареєстровані ЦВК для участі у виборах до Верховної Ради України 26 березня цього року, вітчизняні та закордонні експерти, що займаються питаннями комплексного розвитку сільської місцевості України.

Як відомо, нинішній 2006-й рік є не тільки роком парламентських виборів в Україні, а й оголошений «Роком села». У сільській місцевості проживає більше третини виборців, і рівень їхнього життя є порівняно низьким. Рецепти розв'язання цієї проблеми, що містяться у їхніх передвиборчих програмах, презентували під час круглого столу представники різних політичних сил.

На початку заходу експерти Інституту сільського розвитку (ІСР) поширили інформацію, отриману у рамках загальноукраїнського соціологічного дослідження «Стан та перспективи українського села», проведеного ІСР наприкінці минулого року. Заступник директора ІСР Олександр Цепко відмітив: «Ситуація в українському селі

останнім часом дещо покращилася, — наприклад, сьогодні селяни оцінюють своє матеріальне становище переважно як середнє, а ще наприкінці 90-х років минулого сторіччя більшість з них говорили про низький рівень достатку. Сьогодні значно зросла частка офіційних грошових доходів (зарплатня, пенсії, стипендії, допомоги) у структурі селянських домогосподарств. Проте недостатній розвиток інфраструктури, низька прибутковість особистих селянських господарств, майже відсутність підприємницьких ініціатив — все ще залишаються перепонами на шляху розвитку українського села».

Після цього представники політичних партій та блоків у порядку підтвердження участі у заході представили основні положення партійних програм щодо напрямків розвитку сільської місцевості в Україні.

Тези з програм політичних сил

Блок «Наша Україна»

«...Селу — ЗАМОЖНІСТЬ!

Ми забезпечимо відродження села, створення достойних умов життя селян, розвиток мережі закладів культури, медицини, соціальних послуг, дитячих садків, шкіл. Селяни отримають якісні дороги, тепло і газ, кредити на житло.

Держава підтримає середніх та малих сільгоспвиробників через адресні дотації, цільові пільгові позики та доступні іпотечні кредити, дорадчу та обслуговуючі служби. Це забезпечить їх конкурентноздатність та прибутковість.

Сільськогосподарську продукцію продаватимуть за справедливими цінами. Оренда сільськогосподарських земель та майнових паїв оплачуватиметься грошима. Заробітна плата селян зросте до середньої по країні.

Ми завершимо видачу актів на право власності на землю, сформуємо Державний земельний кадастр і заареєструємо права на нерухомість ...»

Блок Юлії Тимошенко

«... **Земля буде належати тільки громадянам України, які живуть і працюють на ній.** Власники отримають не тільки сертифікати, а стануть реальними власниками землі. Надійно **захистимо тих, хто здає землю в оренду**, від свавілля недобросовісних орендарів та дамо ефективним господарям, які орендують землю, стабільність та надійність. Перейдемо від злиденного, несистемного фінансування села до розробки типових бізнес-проектів, які включають переробку сільгосппродукції та її екологічну чистоту. Це зробить аграрний бізнес окупним.

Такі проекти будуть фінансуватись комерційними банками «під ключ», у т.ч. під державні гарантії.

На основі успішного сільськогосподарського виробництва солідарно з підтримкою держави наблизимо якість умов життя в місті та в селі...»

Комуністична партія України

«...6. ВІДРОДЖЕННЯ СЕЛА — ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНИ.

ЯКІСНІ ПРОДУКТИ ХАРЧУВАННЯ ЗА ДОСТУПНИМИ ЦІНАМИ

Захистимо інтереси вітчизняних виробників сільгосппродукції та власників земельних і майнових паїв, забезпечимо держзамовлення на їх продукцію, доступні кредитні ресурси для агропромислових підприємств та паритет цін на промислову продукцію. Гарантуємо виділення на потреби села 10 % ВВП, встановлення пільгових кредитів (не вище 5% річних), державного замовлення на продукцію сільгоспвиробника з 50- відсотковою передоплатою.

Власники паїв одержуватимуть п'яту частину вирощеного врожаю.

Забезпечимо відновлення і розвиток соціальної інфраструктури села — газифікацію, телефонізацію, будівництво житла для молоді, розширення мережі автомобільних доріг.

Встановимо державний контроль за дотриманням конституційних норм використання земельних ресурсів, поведемо нещадну боротьбу проти передачі у приватну власність курортних і заповідних територій.

Ми категорично проти перетворення землі сільськогосподарського призначення на предмет купівлі-продажу.

Україна буде експортером, а не імпортером продуктів харчування...»

Партія Регіонів

«...**За 3 роки подвоїти державні інвестиції на розвиток агропромислового комплексу.** Через новітні технології і сучасну техніку суттєво підвищити рівень сільськогосподарського виробництва, якість життя селян...»

Соціалістична партія України

«...19. **В аграрному секторі** буде відроджено великотоварне виробництво та запроваджено європейський механізм дотацій, субсидій, кредитування...»

АСПЕКТ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИЙ

У грудні 2005 року у приміщенні Верховної Ради України відбувся круглий стіл «Вступ України до СОТ: аграрна перспектива», під час якого експерти, політики та посадовці обговорили ризики та переваги для сільського господарства від вступу України до Світової організації торгівлі. Впродовж останнього часу ситуація децю змінилася, проте Україна ще не стала повноправ-

ним членом цієї організації. Пропонуємо вам ознайомитися із викладеними під час круглого столу думками та ідеями та оцінити результати їх запровадження.

СТЕНОГРАМА круглого столу «Вступ України до СОТ: аграрна перспектива» від 7 грудня 2005 року

КАСЬЯНОВ С.П. Шановні колеги, розпочнемо роботу. Одразу наголошую, міністр економіки України Арсеній Петрович (Яценюк) на засіданні уряду. Я привітав його з тим, що, згідно з рішенням уряду, він є головою урядової частини нашої комісії, урядову частину якої вже сформовано. Питання, що будуть сьогодні обговорені в рамках цього круглого столу, будуть також висвітлені в рамках наступного засідання комісії, яке буде скликане за його ініціативою. Замість міністра аграрної політики присутній представник міністерства. Пана міністра буде запрошено і на наступне наше засідання. Ймовірно, питання круглого столу також будуть темою парламентських слухань, на яких очікується почути саме пана міністра з цього приводу.

Шановні учасники круглого столу, шановні представники мас-медіа! Радий вітати вас у стінах Верховної Ради! Круглий стіл «Вступ України до СОТ: перспективи аграрного сектору» відбувається за ініціативи Спільної парламентсько-урядової комісії з інтеграції України до СОТ та Міністерства економіки України за підтримки проекту торговельної політики України DFID, Українського центру міжнародної інтеграції й також Інституту сільського розвитку. Від початку хочу наголосити, що сьогодні нам належить обговорити доволі складне та дискусійне питання: наслідки вступу України до СОТ для аграрного сектору. Сільське господарство — надзвичайно важливий сектор економіки України, де створюється 12-14% ВВП. Будь-які зміни правил гри на аграрному ринку стосуються великої частки населення України.

На жаль, змушений констатувати, що громадськість і представники влади мають недостатньо достовірної інформації про можливі наслідки членства України в СОТ. Тому часто лунають аргументи «за» чи «проти», які переважно базуються на здогадках чи особистих оцінках.

Сьогодні ми зібралися для фахової розмови. Наша мета — обговорити економічні та соціальні аспекти наслідків лібералізації торговельного режиму для сектору сільського господарства України.

Два тижні тому відбулося 15-е офіційне засідання Робочої групи з вступу України до СОТ. Не секрет, що найбільш дискусійними під час переговорів були питання щодо сільського господарства. Зокрема, невизначеними залишаються обсяги сукупної підтримки сільського господарства та квоти на імпорту цукру-сирцю в Україну. Отже, від вирішення цих ключових питань значною мірою залежать терміни вступу України до СОТ.

Сьогодні ми сподіваємося почути від представників Міністерства аграрної політики та Міністерства економіки інформацію про хід багатосторонніх переговорів щодо сільського господарства. Зокрема, ми сподіваємося, що буде дано відповідь на ряд ключових питань:

- ✓ Які позиції відстоює українська делегація на переговорах?
- ✓ На чому ґрунтується позиція делегації?
- ✓ Яка позиція представників Робочої групи?
- ✓ Чи можливі якісь поступки з того чи того боку?

До участі у круглому столі ми запросили визнаних фахівців у сфері сільськогосподарської та макроекономічної політики. Тож сьогодні маємо унікальну нагоду почути достовірну інформацію про зміни, які відбудуться в секторі сільського господарства після вступу України до СОТ. Гадаю,

для усіх нас цікаво знати, наскільки суттєвим буде загострення конкуренції на ринках сільгосп-продукції між вітчизняними та іноземними постачальниками, як зміниться практика субсидування сільськогосподарських виробників, які основні ризики та переваги аграрного сектору у зв'язку з вступом України до СОТ. Принагідно хочу поінформувати учасників круглого столу про поновлення роботи парламентсько-урядової Комісії після призначення нового складу урядової частини на чолі з міністром економіки України Арсенієм Яценюком. Комісія і надалі сприятиме покращенню координації роботи парламенту та уряду щодо вступу України до СОТ. Питання адаптації сільського господарства вже було предметом розгляду на засіданнях Комісії. Комісія планує і надалі здійснювати моніторинг реформ сільського господарства з метою адаптації до роботи в умовах лібералізації ринків. Ми пропонуємо усім учасникам круглого столу взяти активну участь у дискусії, висловити свої думки та пропозиції. Організатори забезпечать поширення матеріалів круглого столу серед усіх зацікавлених осіб. Запрошую всіх до обговорення, а зараз надаю слово для виступу заступнику міністра економіки Березному Андрію Вікторовичу.

БЕРЕЗНИЙ А.В. Шановний Сергію Павловичу, шановні учасники круглого столу! Дійсно, важливим є питання, пов'язане з зобов'язаннями України в рамках вступу до Світової організації торгівлі. На цьому зосереджена увага уряду, парламенту, політикуму і суспільства. Фактично процес формування зобов'язань наближується вже до кінця і найбільш критичними, найбільш складними і найбільш невизначеними питаннями залишається формат зобов'язань України по сільськогосподарській тематиці, державної підтримки агропромислового комплексу і до-

ступу лібералізації ринку аграрної продукції. Зобов'язання, узгоджені в процесі багатосторонніх переговорів, включають в себе гарантію України щодо незастосування таких заходів, як: дискримінаційне мито, збори, податки, платежі щодо країн-членів СОТ, які не відповідають угодам СОТ, і пакет цих зобов'язань викладено в проекті звіту робочої групи з розгляду заяв про вступ України до СОТ. Проект цей не є таємним документом, його поширювали в парламенті та суспільстві. Це є фактично економічна конституція, конституція економічного реформування України на майбутнє, де практично всі галузі, починаючи з загальних підстав, макроекономічного характеру, до секторальних. Ці питання необхідно уважно вивчати і в разі висловлення конкретних, слушних пропозицій їх варто враховувати при завершенні наших переговорів і підписання цього документу. Лібералізація сільськогосподарського ринку полягає насамперед у зменшенні ставок митного тарифу на продукцію групи 1.24 та узгодженні їхнього рівня у ході двосторонніх переговорів.

Слід зазначити, що протягом 2005 р. ВРУ прийняла низку законів, спрямованих на приведення рівня митно-тарифного захисту у відповідність з вимогами СОТ, що призвело до зниження надмірної диференціації ставок ввізного мита на однорідні товари, усунуто можливість маніпулювання з класифікацією товарів з метою свідомого заниження митної вартості товарів та стало кроком для легалізації імпорتنих поставок, поліпшення роботи суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, стабілізації на споживчому ринку і стабілізації в бюджетно-фінансовій сфері. Можна відверто сказати, що вже зараз економіка України здебільшого функціонує в умовах членства в СОТ, після того як з квітня цього року до вересня набули чинності ці чотири закони, якими приведено у відповідність до наших зобов'язань, майже 90% ставок імпортного мита. Наслідком цього стало і збільшення імпортного потоку в 1,3 рази. При цьому надходження від мита збільшилося в 1,6 рази, а збирання ПДВ — майже в два рази. Тобто збільшення відбулося не за рахунок реального збільшення імпорتنих потоків, а здебільшого за рахунок їх легалізації. З прийняттям цих законів рівень лібералізації доступу до ринків України вже на сьогодні в основному приведено у відповідність до вимог СОТ. Якщо подивитися по результатах цих змін в митно-тарифному регулюванні, то ми можемо сказати, що по всій номенклатурі середньоарифметична ставка чинного митного тарифу складає 6,51%, при наших кінцевих зобов'язаннях по членству в СОТ — це 6,28%, по сільськогосподарській продукції — 13,84 (це фактичний показник), а показник по зобов'язанням щодо повного членства 11,16 і по промислових товарах ми вийшли після зниження на показник по факту на 4,4% середньоарифметичного мита, при тому що рівень зв'язування по зобов'язаннях щодо членства в СОТ знаходиться на рівні 4,85, тобто у нас в сфері товарних груп — 25,97. Навіть діюче мито — нижче, ніж наші порогові зобов'язання.

Приблизно такі ж показники по середньозважених ставках. Якщо 2004 р. середня арифметична ставка ввізного мита по всій товарній номенклатурі була 10,47, середньозважена — 7,7, по продовольчих товарах — 19,71 та 21 відповідно, а по промислових товарах — 8,29 та 6,7, то після прийняття змін до митного тарифу середньоарифметична ставка ввізного мита по всій товарній номенклатурі знизилась на 38%, склала 6,51, а середньозважена — на 34, склала 5,1%. По продовольчих товарах поки що середня зважена ставка знаходиться на рівні 14,81 — це також недалеко до рівня наших зобов'язань по членству в СОТ.

Економічний блок уряду досить уважно аналізує цю ситуацію, волюдіє нею. Зараз економіка України проходить процес адаптації до вимог щодо членства в СОТ. Тенденції зростання імпорту при темпах

зростання більш ніж експорту не є критично небезпечним, що дозволяє зараз вже продумати механізм адаптації і реагування на такі тенденції в контексті майбутнього вступу України в СОТ.

Щодо лібералізації доступу до ринку товарів найбільш актуальним є питання імпорту цукру-сирцю з тростини на вітчизняний ринок. Позиція України щодо регулювання імпорту цукру-сирцю є на сьогодні суперечливою і потребує термінового узгодження. Чинний тариф на цукор білий та цукор-сирець встановлений на рівні 50 %, але не менше, як 0,3 євро за один кілограм, 300 євро на тонну. Такий рівень захисту є досить високим, а тому неприйнятним для членів СОТ.

В ході переговорного процесу з 2001 р. була погоджена пропозиція Мінагрополітики щодо встановлення щорічної тарифної квоти в обсязі 260 тис. тонн зі ставкою ввізного мита 2% в межах квоти на ввезення цукру-сирцю з тростини задля забезпечення мінімального доступу до ринку України не менше 5% від внутрішнього споживання.

Пропозиція української сторони щодо обсягів тарифної квоти на преференційне ввезення цукру-сирцю сформувалася в результаті аналізу стану вітчизняного ринку цукру та виходячи з наступних факторів: 1) небажання української сторони знижувати імпортний тариф нижче 50%; 2) при вступі до СОТ країна повинна гарантувати мінімальний доступ до внутрішнього ринку, що базується на даних імпорту за попередні три роки; 3) фактичні обсяги імпорту цукру-сирцю як за тарифними квотами, так і за давальницькою схемою, у 2003 р. склали близько 1,4 млн. тонн, що в 6 разів перевищує розмір квоти в середньому за три роки — 700 тис. тонн; 4) порядок та обсяги ввезення сирцю за давальницькою схемою не сприяли підтвердженню української позиції щодо захисту ринку цукру на переговорах по приєднанню до СОТ; 5) ринок цукру в Україні є нестабільним. В попередні роки баланс між попитом і пропозицією на внутрішньому ринку досягався за рахунок ввезення в Україну імпортного цукру-сирцю з тростини в межах тарифних квот. Наявність на внутрішньому ринку цукру, виробленого з тростинної сировини, поперше, сприяло забезпеченню потреб українських споживачів, по-друге, створювало конкуренцію вітчизняним виробникам, що давало можливість ринку розвиватися без різких цінових коливань. У 2000-2001 рр. квота дорівнювала 260 тис. тонн щорічно, 2003 р. — 560 тис. тонн, 2004 р. — 125 тис. тонн, 2002 та 2005 рр. квоти не встановлювалися.

У ході чотирнадцятого засідання робочої групи зі вступу України до СОТ за ініціативи МінАПК українською стороною було заявлено незастосування тарифної квоти на цукор-сирець у майбутньому. Такий крок викликав зустрічну пропозицію від країн, членів робочої групи, щодо суттєвого зниження митного тарифу на цукор та цукор-сирець. При цьому товарна лінія є менш захищеною у випадку простого зниження тарифу на весь обсяг імпорту або на якусь його частину в певний сезон порівняно із застосуванням тарифної квоти. Крім того, попередня пропозиція України стосовно тарифної квоти була прийнята всіма заінтересованими країнами, членами робочої групи, крім Австралії, яка наполягає на її збільшенні. Результатом чого були підписані двосторонні протоколи з Кубою, Бразилією, Індією, Таїландом, Парагваем, Мексикою, Гондурасом та Домініканською Республікою. Слід зазначити, що Австралія, яка надає найбільш принципового значення вирішенню зазначеного питання серед інших країн, членів робочої групи, наполягає на збільшенні обсягів тарифної квоти або суттєвого зниження ставки імпортного мита у разі незастосування квоти.

З метою завершення переговорів з Колумбією, основним питанням якої є теж доступ до ринку цукру-сирцю з тростини, погоджено підпи-

сання протоколу з Колумбією на раніш узгоджених умовах.

Сучасні обсяги виробництва та потенціал вітчизняної с/г галузі дають змогу говорити про значну роль, яку в майбутньому може відігравати АПК країни на світовому ринку сільського господарства. Однак сільське господарство України потерпає від незавершеності реформ, спрямованих на розвиток ринкових відносин.

Наведу приклад Республіки Білорусь, яка на початку 90-х знаходилася абсолютно в таких же умовах, в яких знаходиться с/г України, керівництво якої веде авторитарний курс і соціалізовану політику. За цієї соціалізації протягом 5 років були знищені всі цукропереробні заводи, закуплено нове обладнання, і сьогодні 4 цукропереробних заводи Білорусії набрали потужність до 600-700 тис. тонн виробництва білого цукру. В Україні за статистикою працює 121 завод, який переробляє на рік приблизно 1 млн. 800 тис. цукру.

Відправним пунктом при формуванні системи надання державної підтримки в рамках СОТ згідно з угодою про сільське господарство є узгодження граничного сукупного виміру державної підтримки та базового періоду для його визначення. Переговори по сільському господарству в рамках вступу України до СОТ розпочалися в 1997 р. і тому за практикою СОТ базовим періодом для обговорення на переговорах вступу України до СОТ запропоновано період 1994-1996 рр., що є основою розрахунку т.зв. максимального рівня державної підтримки сільського господарства, сукупний вимір підтримки у розмірі 1 млрд. 140 млн. дол. США після коригування. В той же час, враховуючи тривалий переговорний процес, Австралія, США та деякі інші країни вимагають від України змінити базовий період на більш пізній, а саме 2000-2002 рр. як та-

кий, що є більш показовим. Україна розпочала переговори 1994 р., зараз уже 2006-й, і 1994-1996 рр. виглядають для багатьох країн СОТ як період застарілий, на якому неможливо зробити висновки щодо реального стану аграрної сфери. Але виникають проблеми: в період 2000-2002 рр. значна кількість пільг мала непрямий характер пільгового оподаткування, і якщо дивитися на методологію розрахунків за прикладом СОТ, то цей сукупний вимір підтримки треба зменшувати аж до 265 млн. дол. США, що є абсолютно не прийнятним для України.

Австралія займає найжорсткішу позицію в питанні зміни базового періоду. Українською стороною підготовлено та направлено до секретаріату СОТ позиційний матеріал стосовно обсягів державної підтримки необхідних для реалізації стратегій розвитку с/г в Україні. У матеріалі надано обґрунтування прийняття в 1994-1996 рр. за базовий період розрахунки СВП, а також надані довідкові матеріали за базою 2000-2002 рр.. При цьому зазначено, що загальний обсяг підтримки, на який може розраховувати Україна після приєднання на базі скорегованого СВП складає близько 1 млрд. 716 млн. дол. США. (це СВП плюс продуктова та непродуктова підтримка, що не перевищує т.зв. демініміс плюс зелена скринька). Крім того, використання бюджетних коштів на програму зеленої скриньки залежить тільки від можливостей національного бюджету України та не обмежується правилами СОТ.

Переговори по СВП тривають, і це, фактично, зараз найбільш критична сфера у переговорному процесі про вступ України до СОТ в цілому.

Особливо зазначу: для того, щоб виступати належним чином на переговорах, необхідна нормальна нормативна база щодо реалізації стратегічних цілей розвит-

ку АПК. Зокрема, узгодження політики державної підтримки с/г умовами СОТ має сприяти реалізації положень Закону України «Про державну підтримку сільського господарства», яким визначено основні напрямки такої підтримки, а саме: здійснення товарних та фінансових інтервенцій на ринках об'єктів державного цінового регулювання, здійснення заставних закупівель зерна, надання кредитних субсидій с/г товаровиробникам, виплата бюджетних дотацій, створення фонду аграрних страхових субсидій. Зазначені заходи спрямовані на стабілізацію ситуації на ринках основних видів с/г продукції, при цьому передбачається поступове скорочення таких непрямих видів підтримки, як: списання заборгованості, податкові пільги, субсидування через механізм ПДВ у відповідності з вимогами СОТ, зокрема, угода про сільське господарство.

Також важливою складовою переговорного процесу, яка активно вирішується, є ефективною в цьому році, — це сфера санітарних, фітосанітарних, ветеринарних заходів. Україна узгоджує законодавство з вимогами СОТ (прийняття Закону України «Про ветеринарну медицину», «Про карантин рослин», «Про якість та безпеку харчових продуктів до продовольчої сировини»).

Головною проблемою залишається АПК (доступ до ринку цукру України і обґрунтування, і захист сукупного виміру державної підтримки).

КАСЬЯНОВ С.П. Слово заступнику голови Департаменту зовнішніх зв'язків Міністерства аграрної політики Варченко Тетяні Іванівні.

ВАРЧЕНКО Т.І. Говорячи про базовий період і доступ до ринку цукру, зазначу, що про вступ до СОТ Україна повинна зробити розрахунки підтримки с/г за 3 роки до початку переговорного процесу. Оскільки переговорний процес з с/г питань розпочався в 1997 р., то беруться 1994-1996 рр.

Претензій до України за розрахунками по технічних питаннях немає. Австралія наполягає на перегляді цього періоду, оскільки вважає це надто високою підтримкою. Однак ми в Європі. В Європейському Союзі підтримка аграрного сектору йде в межах до 700 євро на га. В Україні цей показник складає 33 євро. В Україні ніколи для с/г не надавалася адресна допомога, яка існує в усіх країнах. В Україні така підтримка йде від списання заборгованості, від фіксованого податку, від довготермінового користування кредитів. А тому і складно вести переговори. АПК України можна вивести на умови конкурентного середовища при вступі до СОТ. Чому ми настоюємо на цих цифрах залишити? За попередніми розрахунками, які були подані до Державного бюджету України, включення до Державного бюджету на наступний рік було приблизно 15 млрд. грн., і з них близько 40% — жовтої скриньки і 60% — на заходи зеленої скриньки.

Якщо говорити про цукрову галузь, то згадайте роки, коли в Україні було 5 млн. тонн цукру і тільки бурякового. З огляду на всі зміни і спад виробництва цукрова галузь не могла задовольнити потреби внутрішнього ринку країни в тих обсягах, які були необхідні. З 1998 року Україна брала квоти для наповнення внутрішнього ринку. Фахівці Академії аграрних наук на підставі розрахунків вважають, що згубливим для вітчизняного буряко-цукрового комплексу є ввезення цукру-сирцю в Україну в обсязі 260 тис. тонн на переробку і залишення його на українському ринку. Робочою групою на останньому раунді було підписано протокол з Колумбією на раніше погоджених умовах, відповідно до якого Україна бере на себе зобов'язання реструктурувати відповідну галузь. Відповідно до цього підготовлено програму «Цукор», яка знаходиться на погодженні.

КАСЬЯНОВ С.П. Будь-ласка, Валерій Павлович Мартиновський, народний депутат України.

МАРТИНОВСЬКИЙ В.П. Уважаемые друзья, коллеги. Вопрос к Андрею Викторовичу. Уважаемый Андрей Викторович, вы изложили суть организационных и экономических аспектов вступления в ВТО. Но мы понимаем, что суть вопроса, почему Украина не вступает в ВТО, лежит в плоскости политической. Скажите, пожалуйста, в т.н. оранжевой правительственной коалиции есть общая подписанная декларация о совместных действиях? Если да, то есть ли там подпись СПУ? Если есть, то почему правительство кивает на оппозицию в то время как один из членов коалиции голосует против всех законопроектов, связанных с СОТ и рыночной экономикой? А именно благодаря им не прошли 4 основополагающих законопроекта, что нам не позволяет сегодня реально говорить о вступлении в ВТО. Спасибо.

БЕРЕЗНИЙ А.В. Шановний Валерію Павловичу. Ми — уряд і парламентська коаліція, яка підтримує уряд. Ми, дійсно, дуже жалкуємо, що не відбулося в цьому році те, що мало б відбутися — вступ України до СОТ. За 10 років ніколи не було такої підтримки України політичної, організаційної в СОТі і навколо СОТу. Існує велика політична складова в цій ситуації. В економічній сфері 90% проблем знаходиться в аграрній галузі. І зміст економічний, але ж причини, знову ж таки, політичні. Приклад Білорусі — це лише поштовх для розуміння ситуації. Якщо економічною політикою планується консервувати нашу відсталість в аграрному секторі і боротися за гідність нашого села, і при цьому ніяк не ставити питання щодо підвищення рентабельності аграрного сектора, відокремлення окремих підсекторів за наявності державної підтримки в обсягах, які перебільшують можливість бюджету з їхнім нарощуванням (при цьому СОТ вимагає скорочення), то до тих пір аграрний сектор зі своїм потенціалом буде залишатися однією з головних проблем в рамках членства України в СОТ.

В Білорусі за наявності великої соціалізації виробництво на селі все більше набуває типового ринкового капіталістичного характеру. Все, що розвивається, — розвивається на принципах рентабельності і ефективності виробництва, що треба усвідомити при плануванні вступу у СОТ. Дякую.

БУТЕНКО. Союз молочных предприятий Украины. Вопрос к заместителю министра экономики. Андрей Викторович, на ваш взгляд, какие преимущества и потери будет иметь АПК после вступления в СОТ? Спасибо.

БЕРЕЗНИЙ А.В. СОТ — це зовнішньоекономічна сфера, експорт та імпорт. При співвідношенні цих товарних потоків поки що ми знаходимося в плюсі не будучи членами СОТ. Якщо взяти сировину і напівфабрикат (зернові, насіння соняшника, олія тощо), то тут, в принципі, проблем немає. Перспективи і переваги СОТ відобразяться, в першу чергу, по продукції харчової галузі, яка зараз реалізується або експортується лише на наші традиційні ринки в рамках СНД і з великим трудом просувається на ринки країн членів СОТ і розвинутих країн Європи. Тут Україна має величезний потенціал з т.з. застосування всіх механізмів: ветеринарного, санітарного контролю, зняття технічних бар'єрів, тому що за сировиною наша продукція користувалася, користується і буде користуватися попитом, навіть якщо ми не будемо членами СОТ. Складна проблема у тваринництві, у м'ясо-молочному секторі, де важливими є механізми державної підтримки, компенсації і зменшення витрат.

Прикладом, в Білорусі за підтримкою держави йде формування крупно-товарного виробництва по м'ясу, молоку, здешевлення рен-

табельності, соціальні програми. При цьому питання вступу до СОТ там не стоїть, а складається враження, що вони вступають в СОТ, а ми про це тільки розмовляємо. Дякую.

КАСЬЯНОВ С.П. Дякую, Андрію Вікторовичу. Прошу інше запитання.

КАЛИТА П.Я. Петро Кали-та, Українська асоціація якості. Два запитання: наскільки ви вважаєте конкурентноспроможними агропідприємства, зокрема, у частині менеджменту та загальної культури бізнесу якості? Що найбільш суттєве було зроблено для заохочення до вдосконалення підприємств аграрного сектору на засадах кращої світової практики за останні 10 років?

ВАРЧЕНКО Т.І. Практически все предприятия в Украине не переведены на новые условия, не аккредитированы. Проблемы качества — одни из основных. В рамках проекта СОЦ-СФС было проведено отслеживание Харьковской области. Проводится работа по аккредитации украинских лабораторий, чтобы они могли выдавать сертификаты, которые будут признаны во всем мире. Первая лаборатория — ветеринарная, которую оснастили оборудованием на полмиллиона евро в рамках проекта и за счет бюджета, аккредитовали ее на международные требования в немецком фонде.

КАСЬЯНОВ С.П. Дякую, шановні доповідачі. Наступний виступ — «Розвиток аграрного сектору в контексті вступу до СОТ та євроінтеграції», генеральний директор Української аграрної конфедерації Погожева Наталія Григорівна.

ПОГОЖЕВА Н.Г. (Див. презентацію).

КАСЬЯНОВ С.П. Виступ «Рформування політики державного субсидування сільгоспвиробників за правилами СОТ». Слово експерту Інституту сільського розвитку Осташко Тамарі Олексіївні.

ОСТАШКО Т.О. Моя тема — «Реформування політики державного субсидування в умовах СОТ». Найбільші ризики очікують с/г товаровиробників — сільське населення, яке є виробниками 60% с/г продукції. Частина цієї продукції є товарною, і вони отримують ризики як дрібнотоварні виробники, відповідно з низькою конкурентоспроможністю, як зайняті в с/г підприємствах. Якщо в результаті низької конкурентоспроможності с/г підприємств знизиться їх частка на внутрішньому ринку, вони змушені будуть знизити обсяги виробництва і, відповідно, це відобразиться на зайнятості сільського населення.

Крім того, значна частина сільського населення є орендодавцями, тобто очікують ризики від зниження доходів від орендної плати. Також очікуються ризики від впровадження санітарних і фітосанітарних норм, тому що, практично, дрібнотоварним виробникам зробити це самостійно не під силу і останнє дослідження, яке було проведено Інститутом сільського розвитку у сільській місцевості всіх областей України, показує, що селяни не готові до запровадження нових стандартів якості. Лише 7% з них вважають, що для цього потрібне відповідне навчання. Решту ця проблема зараз не цікавить.

Додатковий чинник ризику — дуже низька поінформованість цих дрібнотоварних виробників щодо майбутніх норм роботи в умовах СОТ. 3/4 селян не знають про СОТ. Але серед селян, які поінформовані щодо СОТ, переважають позитивні очікування. Тільки кожен десятий селянин вважає, що с/г приречене на загибок в умовах СОТ.

Щодо державної підтримки с/г сектору, то особисті селянські господарства знаходяться в нерівних умовах підтримки. Єдиною суттєвою підтримкою для існування сільських господарств є інституційний захід, який надає Закон Ук-

раїни «Про особисте селянське господарство», за яким діяльність щодо введення особистого с/г не відноситься до підприємницької, а також доплата за здачу продукції високих вагових категорій переробним підприємствам. Але цією бюджетною статтею користуються лише 5 відсотків особистих селянських господарств, отримавши ці дотації.

Заходи по зниженню ризиків в умовах СОТ пов'язані із збільшенням фінансування заходів державної підтримки, які належать до зеленої скриньки СОТ і фінансування яких з державного бюджету не обмежене. Будуть вкладатися гроші у соціальний капітал села, створюватися інформаційні системи, вкладатися гроші в інженерну інфраструктуру у соціальну сферу села (с/г підприємства, колишні реформовані КСП). Ризики пов'язані з їх низькою конкурентоспроможністю. Навіть у найбільш сприятливих (з т.зв. погодних умов) роки кон'юнктури світових ринків, і в тому числі аграрної політики, не менше ніж 30% українських с/г підприємств є стабільно збитковими і єдиними конкурентоспроможними продуктами є соняшник й продукти його переробки, зерно і продукти його переробки, які в 2005 р. також були збитковими.

Переважають всі програми державного субсидування спрямовані саме на підтримку цієї групи підприємств. Але зараз вже є висновки Рахункової палати про неефективність цієї підтримки заходами жовтої скриньки, які належать до заходів жовтої скриньки СОТ. Наводяться дослідження, скільки відсотків підприємств отримують цю підтримку (десь $\frac{3}{4}$ всіх сум цієї підтримки), за винятком податкових пільг, і загальногалузевої підтримки, отримують 7 або 10% підприємств. Тобто така картина спостерігається залежно від їх наближеності до певних структур, від якихось суб'єктивних умов.

Таким чином, система державної підтримки потребує докорінної перебудови відповідно до норм СОТ незалежно від процесу вступу України до СОТ. Необхідно підвищувати її ефективність, щоб виправити ситуацію в галузі, особливо в секторі цих господарств. Деякі заходи зеленої скриньки, яким буде надаватись перевага в умовах СОТ, спрямовані на підтримку цих с/г підприємств. Оскільки, наприклад, наша програма «Підвищення рівня життя сільського населення» має такий компонент реструктуризації с/г підприємств, якраз працює з фінансово неспроможними с/г підприємствами. Отже, найбільш впливовий чинник, який впливає на ефективність цих підприємств, це чинник менеджменту, маркетингу. Тобто, якщо в межах державної підтримки буде надаватись перевага науковим дослідженням, створенню інформаційних мереж, це дуже підтримає і сектор с/г виробників.

Найбільше переваг отримує експортний сегмент, де працюють транснаціональні корпорації вже на сьогодні в умовах СОТ. Існує тенденція, що вони витісняють національних експортерів із цього сегменту ринку. Відсутній український національний оператор на цьому сегменті ринку. Оптимізація експортного сегменту ринку надасть ряд переваг і с/г товаровиробникам, оскільки це означатиме прискорення інституційної реформи у с/г.

Важливим учасником ринку є держава, яка володіє значним експортним потенціалом — с/г продукцією, а тому отримує переваги як її експортер з обмеженими можливостями субсидування експорту і внутрішньої підтримки виробників. В результаті виконання угод СОТ поступово буде відбуватися стабілізація і підвищення цін на с/г продукцію, що має наслідком зниження рівня експортних субсидій та внутрішньої підтримки інших країн. Такою має бути довгострокова тенденція, що в принципі вигідна для України як держави з орієнтацією на експорт с/г продукції.

Отже, реалізація переваг і зниження ризиків можливі лише за умови передбачуваного стабільного розвитку галузі, що неможливо без стратегії розвитку с/г.

ЯСЬКО Н. Дякую вам, пані Тамаро. Ви зазначили, що Україна нето-експортер і вже через це вона мусить мати певні переваги, а не тільки очікувати ризиків від входження у світовий економічний простір. Тому, я думаю, ми надалі повинні побачити краще ці переваги, що дозволить краще сформулювати державну політику і стратегію, яка, на жаль, і досі відсутня.

Очевидно, в нас немає повної інституційної готовності до забезпечення ефективного членства в СОТ, якщо й досі між двома ключовими міністерствами йдеться про відповідальність за створення інформаційного центру, що говорить про рівень підготовки самої держави і державних установ до забезпечення ефективного членства в цій організації.

Прошу до виступу Михайла Васильовича Гладія.

ГЛАДІЙ М.В. Перш за все, для того щоб вступити в СОТ, повинна бути політична воля керівництва держави на всіх рівнях. Це питання набуло більше політичного забарвлення, ніж економічного. Позиція політичної партії «Батьківщина», фракції Блоку Юлії Тимошенко, яку я представляю, — необхідно вступити в СОТ. Більше 90% країн світу сьогодні в СОТ. Україна відноситься до 5 — 7% країн, які не є членами СОТ. Чи зможе Україна конкурувати на ринку з тими країнами, які є в СОТ, не будучи членом СОТ? Україна буде віднесена до держав з нерозвинутою економікою. Україну вже визнають як державу з ринковою економікою, що є наступним кроком до СОТ і до Євросоюзу. По-друге, Україна має досить серйозну конкурентну продукцію і сировину (олійні культури, соняшник і виробництво), що за якістю є одним із кращих сировинних продуктів та з продуктів. Тому при набутті членства в СОТ Україна може мати доступ і відповідну конкуренцію на відкритому ринку.

Питання дотацій с/г у розмірі півтора мільярда доларів є для України як аграрної держави недостатнім, хоча вже відводиться певна квота. До сьогодні такої квоти Україна не має, фінансування здійснюється через державний бюджет в межах 1 млрд. доларів.

При вступі в СОТ в порядку відстоювання національних інтересів необхідно ставити певні питання і перед країнами, що є її членами. Якщо Україна має намір приєднатися до СОТ, то необхідно щодня вести розмову, переговори і наближатися до цього вступу. Неправильною є позиція Міністерства аграрної політики України, де категорично відкидають вступ України в СОТ, ставлячи перепони, які просто країни СОТ або сама СОТ не виконає в той час, коли необхідним є етап компромісів.

Ввіз зерна на територію України і виробництво із зерна повинно строго квотуватись. Якщо ми вирощуємо достатньо олійних культур, соняшника, виробляємо з неї продукцію, то необхідно визначити, що ввезення на територію України цієї сировини і виробництво продукції з цієї сировини має обмежуватися.

На сьогодні від того, що ми маємо 17% вивізного мита, ми втрачаємо в ціні. Якщо, наприклад, світова ціна 1,5 тис., то сьогодні на українському ринку — 900 грн. лише через те, що ми маємо високий врожай і не можемо експортувати продукцію.

Україна в принципі практично готова до вступу в СОТ. Необхідно декілька законів прийняти, які відкидаються Верховною Радою для доопрацювання.

Наголошую, в політичному плані необхідно проявити добру політичну волю для вступу України в СОТ, впроваджуючи політику ком-

промислів і політику захисту національних інтересів.

БІЛЕЦЬКИЙ О., президент Європейського руху в Україні.

Зазначу, що СОТ — це не самоціль, а просто механізм покращення конкурентоспроможності України на світовому ринку.

Щодо аграрного сектора, то політика ЄС в с/г є бомбою уповільненої дії, за якого с/г стає повністю неконкурентоспроможним. В Україні ми не говоримо про приватну власність на землю, і ніколи не буде українське с/г конкурентоспроможним, поки не буде приватної власності на землю.

КАЛИТА П.Я. Калита Петро Якович. Українська асоціація якості.

Шановні колеги, не можна собі уявити, якби менеджери і тренери, готуючи спортсменів до світової першості, займалися тільки переговорним процесом, правилами, квотами тощо, але не приділяли б уваги досконалості і конкурентоспроможності своїх спортсменів. Це відбувається зараз у нашій економіці, де уряд — менеджери і тренери, але на світовий ринг вийдуть саме підприємства.

Проблема не стільки в СОТ, скільки у глобалізації, коли підприємства дуже високого рівня досконалості починають перетинати всі кордони і завойовувати ринки. Чи можна протидіяти їм? Чи ставити греблі, які ми не можемо? В СОТ ми маємо, навпаки, зняти всі греблі чи підняти рівень своєї води, своєї конкурентоспроможності.

УАЯ багато років професійно займається питаннями конкурентоспроможності, якості, досконалості — тим, що сьогодні взагалі відбувається у світі. І такої низької грамотності, як в Україні, практично немає ніде. В Україні останнім часом пройшли дуже потужні заходи — Четвертий всеукраїнський з'їзд якості. Були присутні багато міністерств, громадські організації, всеук-

раїнські об'єднання промисловців, підприємств, організацій. Потім відбулася П'ята міжнародна конференція країн Центральної, Східної Європи з темою — національні програми якості, національні нагороди якості, національний рух за якість і досконалість. Більше 250 фахівців. Дуже серйозне було обговорення. Прийняли резолюцію, яка сьогодні має силу в Східній, Центральній Європі. Резолюція прийнята, є доручення КМУ до центральних органів влади.

Якщо говорити про АПК, то є чудова агропромислова фірма «Агросоюз», агропромислова фірма «Пролісок», які вдосконалювалися на засадах сучасних європейських підходів. У нас сьогодні є 18 підприємств, які отримали професійне європейське визнання в європейській системі під європейською комісією. На пострадянському просторі їх 19.

КАСЬЯНОВ С.П. Наталія Григорівна, потім Валерій Павлович.

ПОГОЖЕВА Н.Г. Для вирішення проблем з АПК Україна зобов'язана працювати на підвищення його конкурентоспроможності, для цього потрібні нормальна інфраструктура, а також передбачуваність і прозорість.

Коментар щодо аграрного аспекту: в Україні відсутні інфраструктура, система реєстрації прав, адекватність законотворчого процесу до створення такої системи, тобто — комплексний підхід.

Необхідно розглядати АПК як складову, як ланцюг, де є дуже багато гравців і держава забезпечує координацію дій цих гравців, а також чіткі, прозорі, передбачувані правила гри.

ГЛАДКИЙ В. Валерій Гладкий, комісія Голубой ленты ООН.

Уважаемые дамы и господа! Мне кажется, происходит некоторое непонимание вообще, где Украина находится на пути вступления в ВТО, поскольку большинство двусторонних

переговоров со странами-членами ВТО уже подписаны о взаимном проникновении на рынки товаров и услуг; то есть формальное вступление Украины в ВТО, которое ожидается через полгода, никакого существенного влияния на экономику в целом и на рынок сельскохозяйственный, в принципе, не окажет.

Следует разделять последствия от вступления Украины в ВТО для сельскохозяйственного сектора и последствия невзвешенной или непродуманной политики развития разных правительств и этого правительства в том числе для с/х сектора, поскольку основная проблема в том, что государственная политика в Украине привела к тому, что уже в данный момент с/х сектор слабо способен конкурировать на мировых рынках, и в дальнейшем эта ситуация будет еще более усугубляться без решения важных структурных реформ в направлении либерализации, в том числе и на рынке, и в с/х. Это и предполагает земельная реформа: производитель должен получить доступ к кредитным ресурсам и переоснастить свое производство за счет привлечения кредитных средств. Это также доступ к рынкам ноу-хау, это структурные реформы, направленные на макроэкономическую стабильность с тем, чтобы сюда пришел инвестор. Украина через полтора-два года станет из нетто-экспортера в нетто-импортера. По товарной структуре экспорта-импорта Украина сегодня уже в третьем квартале имеет минус миллиард, который покрывается за счет экспорта услуг транспортировки нефти.

Завтра Украина станет нетто-импортером. Сможет ли она остаться нетто-экспортером, зависит от того, насколько украинские с/х производители будут способны эффективно конкурировать на внешних рынках прежде всего за счет лучшего качества, лучшей маркетинговой стратегии и лучших доступов на рынки капитала, в том числе и мирового.

КАСЬЯНОВ С.П. До слова — Андрій Вікторович Березний.

БЕРЕЗНИЙ А.В. Мені здається, відбулася дуже цікава дискусія. Хоч когось, може, дратує згадувана тут Білорусь, але саме я і хотів, щоб саме така була реакція — маємо зрозуміти, куди нам іти.

Держава має підтримувати не дотаціями, не формуванням чи зменшенням затрат в ціні кінцевого продукту. Ця підтримка повинна носити інвестиційний характер, характер інфраструктурний, характер оновлення фондів в аграрному секторі. Це все зелений кошик, який необхідно наповнювати.

Якщо ми підемо шляхом субсидування засобів виробництва, вкладання в інфраструктуру, то, власне кажучи, в АПК проблем у СОТі не буде. Ми ведемо мову про перспективи агропромислового комплексу України.

КАСЬЯНОВ С.П. Проблема щодо СОТівських законопроектів не була вирішена з наступних причин. Одна з них — суто політична. А друга — рівень співпраці, який сьогодні існує між парламентом і урядом, між урядом, громадськістю та бізнесом. Суспільна дискусія вкрай необхідна.

Передаю слово директору Українського центру міжнародної інтеграції Наталії Ясько.

ЯСЬКО Н. Я. Дякуємо всім, хто взяв участь у цьому заході. Насамперед хочу подякувати співорганізаторам акції: Проекту торговельної політики в Україні, який фінансується міністерством Великої Британії, Інституту сільського розвитку, а також всім тим, хто доклав великих зусиль для того, щоб підготувати цю розмову.

Сьогодні ми вийшли на наступну потребу. Ми оперуємо в дуже вузьких рамках тієї політики, яка здійснюється без виваженої і чітко визначеної концепції щодо розвитку аграрного сектору, а також досить об-

межених знань щодо тих політик розвитку сільського господарства, які існують у світі. Одним із важливих завдань на сьогоднішній день є вивчити, подивитися, які є інструменти зваженого, гармонійного розвитку аграрного сектору і використати інструменти, що працюють в інших країнах, які не стосуються тільки дотацій, прямого чи опосередкованого дотування аграрного сектору за рахунок інших виробників.

Якщо експертне середовище зосередить свою увагу на цій проблемі, то і депутатам, і урядовцям було б легше приймати більш обґрунто-

вані і більш виважені рішення. Треба дивитися на досвід країн, які розвивають аграрний сектор динамічно.

Ще раз дякую всім присутнім, дякую пресі за таку велику увагу до цього заходу і бажаю вам усього найкращого.

Презентація нового фільму про сільське господарство і СОТ

26 січня 2006 року в Українському Домі у Києві відбулася презентація документального телевізійного фільму «Україна і СОТ: аграрні аспекти», організаторами якої виступили Український центр міжнародної інтеграції (УЦМІ), Міжнародна благодійна організація «Український освітній центр реформ» (УОЦР) та Інститут сільського розвитку.

Фільм вдалося створити завдяки спільним зусиллям цих трьох благодійних організацій та сприянню Спільної парламентсько-урядової комісії з інтеграції України до СОТ. Фінансову підтримку було надано Координатором проектів ОБСЄ в Україні та Місією Агентства США з Міжнародного розвитку в Україні, Білорусі та Молдові. Метою фільму є підвищення рівня обізнаності громадян щодо можливих перспектив та викликів для аграрного сектору внаслідок вступу України до СОТ. На презентацію було запрошено відомих українських політиків, посадовців, експертів, міжнародних консультантів та журналістів, — усіх тих, чия діяльність так чи так пов'язана з євроінтеграційними процесами.

У 25-хвилинній стрічці розкриваються різні погляди на процес вступу до Світової організації торгівлі (СОТ). У фільмі йдеться про те, як аграрний сектор економіки виходить з кризи і відновлює свій потенціал, Україна інтегрується до світової економічної спільноти і впроваджує нові міжнародні правила гри. Автори стрічки вважають, що вступ до Світової організації торгівлі має стати потужним стимулом до впровадження змін у секторі сільського господарства. У той же час у суспільстві поширені полярні погляди на перспективи

сільського господарства в умовах членства України в СОТ. Що очікувати селянам від вступу України до Світової організації торгівлі? Які ризики для аграрного сектору пов'язано із вступом до СОТ? Хто виграє від лібералізації торгівлі? На ці питання автори фільму пропонують глядачеві власний погляд та закликають приєднатися до подальшої дискусії.

У фільмі використані інтерв'ю з відомими українськими політиками та урядовцями, провідними міжнародними та українськими експертами, представниками дипломатичних місій та лідерами українського аграрного бізнесу, селянами. Фільм транслювався на загальнонаціональних телеканалах та регіональними телекомпаніями України.

АСПЕКТ ЕКОНОМІЧНИЙ

Шеметова І.О.,
аспірантка Харківського
національного аграрного
університету ім.
В.В. Докучаєва

Важливою проблемою сучасного етапу розвитку економіки України є пошук напрямків ефективнішого використання наявних виробничих ресурсів сільського господарства та формування потенціалу, необхідного для забезпечення продовольчої безпеки країни.

В Україні за період з 1990-го по 2004-й скорочення виробництва валової продукції сільського господарства становило 36,6 % (у тому числі продукції тваринництва — 54,6 %). У Харківському регіоні спостерігалася аналогічна тенденція: скорочення становило 33,8 % (продукції тваринництва — 56,7 %).

Усе це відбувалося на тлі суттєвого зниження ресурсного забезпечення галузі, що виявилось як у фізичному вибутті окремих видів ресурсів (приміром, скорочення площі ріллі по Україні за відповідний період становило 2391,4 тис.га, а кількість зайнятих у сільгоспвиробництві зменшилась на 2817 тис. осіб), так і моральній зношеності матеріальних факторів виробниц-

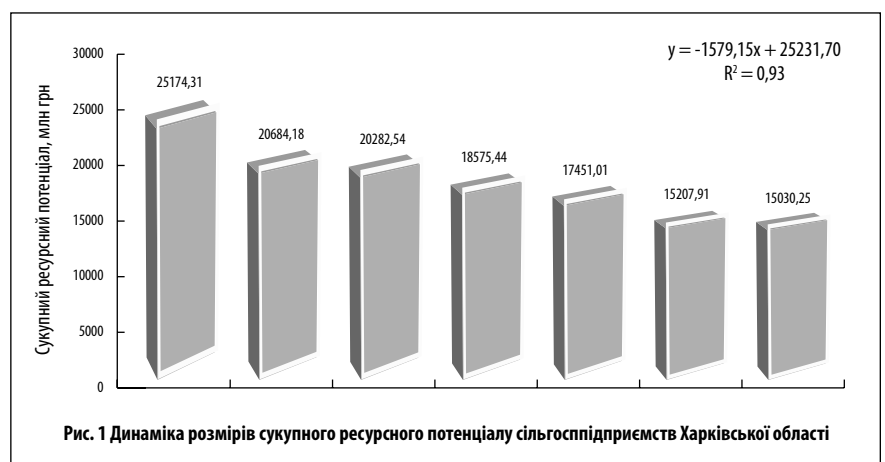
Факторний вплив ресурсозабезпечення на ефективність використання аграрного ресурсного потенціалу

тва (ступінь зносу основних засобів сільського господарства у 2004 р. становила 51,1 %) [1, 2].

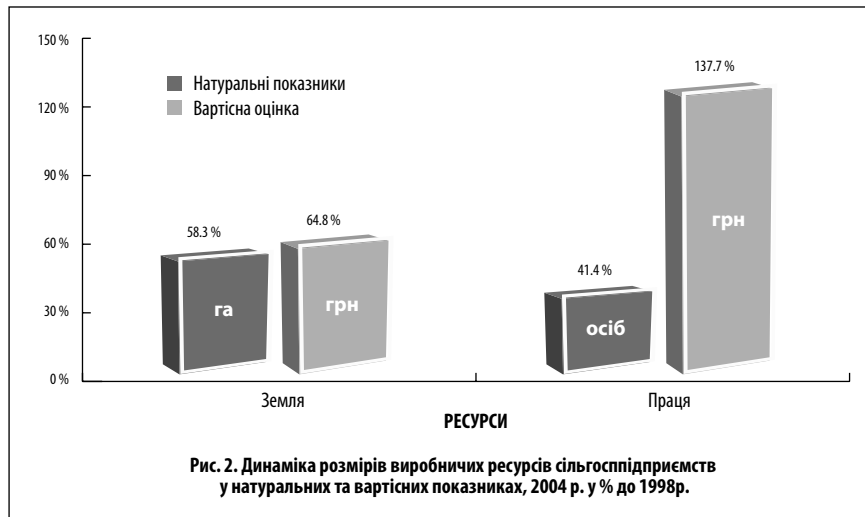
Якщо дослідження ресурсозабезпечення та ефективного використання ресурсного потенціалу галузі на всеукраїнському рівні розглядається досить широко, то на регіональному рівні проблема залишається не досить висвітленою.

На меті нашого дослідження стояло визначити закономірності змін ресурсного забезпечення аграрних підприємств Харківського регіону протягом періоду з 1998 по 2004 рр., а також простежити функціональні залежності між основними параметрами виробництва аграрних підприємств у 2004 році.

На першому етапі нами було досліджено динаміку розмірів ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств Харківської області. Протягом зазначеного періоду спостерігалася стійка тенденція до зниження цього показника, внаслідок чого розмір сукупного РП зменшився більш як на 40% (рис. 1). Найбільш суттєвим було скорочення активів підприємств – 66,9 %. Чисельність працівників, зайнятих у сільському господарстві, скоротилася на 58,6 %. Земля традиційно виявилася найбільш стабільним фактором виробництва, хоча площа сільгоспугідь також скоротилася (на 41,8 %).

Порівняння динаміки розміру земельних і трудових ресурсів у натуральному й вартісному виразах засвідчило неоднакові темпи і навіть напрямки зміни складових ресурсного потенціалу протягом досліджуваного періоду (рис. 2).

Пояснюється це тим, що оцінка, наприклад, сільгоспугідь проводилася з урахуванням диференціації якості земель по районах. З обороту були частково виведені землі низької якості, тому розмір земельних ресурсів у вартісному виразі зменшився не так суттєво, як у фізичному. Щодо трудових ресурсів, то їхня оцінка здійснювалася за принципом фондового аналогу праці, тобто виходячи з фактичного фонду заробітної плати та нормативного строку трудових ресурсів не зменшилася порівняно з 1998 р., а зросла на 37 %, оскільки підвищення оплати праці випередило скорочення кількості зайнятих у сільгоспвиробництві. Одним з найважливіших показників результативності використання АРП є виробництво валової продукції в цілому та в розрахунку на одиницю застосованих ресурсів. Проведена нами математизація залежності між виходом валової продукції та окремими ресурсами показала, що така залежність характеризується незначною поліноміальністю, тобто кожна наступна додатково використана одиниця ресурсу забезпечує меншу віддачу порівняно з попередньою величиною.

В сучасних умовах це пов'язано, в першу чергу, з недостатньою оснащеністю підприємств матеріально-технічними засобами, що гальмує інтенсифікацію виробництва.

Якщо звернутися до коефіцієнтів кореляції між виходом валової продукції та розміром основних ресурсів, побачимо, що тіснота зв'язків між забезпеченістю трудовими і земельними ресурсами та виходом валової продукції в сільгосппідприємствах Харківської області є суттєвою, тоді як розмір активів менше впливає на результативну ознаку (нижче). З математичної точки зору це пояснюється значною варіацією розміру активів по підприємствах, а з економічної — різною структурою виробництва, недостатньою капіталоозброєністю, неоднаковим рівнем технологій у підприємствах тощо.

1. Коефіцієнти кореляції факторів виробництва сільськогосподарських підприємств Харківської області

Параметри	TVP	L	K	Z
Валова продукція с. г., тис. грн. (TVP)	1,000			
Чисельність працівників, осіб (L)	0,693	1,000		
Активи підприємств, тис. грн. (K)	0,491	0,557	1,000	
Площа с.-г. угідь, га (Z)	0,670	0,660	0,451	1,000

Більш розширені висновки можна зробити, аналізуючи залежності між обсягами застосованих ресурсів та їхньою віддачею в розрахунку на одиницю ресурсів. Нами було проведено групування сільськогосподарських підприємств Харківського регіону за площею сільгоспугідь і виділено 16 груп господарств з площею від 0 до 11000 га.

Як видно з рисунку 2, із збільшенням площі сільгоспугідь зростає і виробництво валової продукції в розрахунку на 100 га с.-г. угідь (права шкала), хоча такий ріст не є нескінченним. Господарства з площею угідь більше 10000 га не можуть забезпечити зростання віддачі на вкладені ресурси, тому є всі підстави вважати цей розмір підприємств межею, за якою за даних умов настає спад виробництва в розрахунку на одиницю вкладеного ресурсу, а подальше нарощування обсягу даного ресурсу не має сенсу. Показник продуктивності праці (ліва шкала) не має такої очевидної залежності даного показника від розміру сільгоспугідь, свідчить про спадаючу продуктивність праці зі зростанням розміру сільгоспугідь. Потрібно зауважити, що кожне з таких великих підприємств має свій тип спеціалізації і для більш конкретних висновків потребує індивідуального дослідження.

Динаміка продуктивності активів (рис. 3) має зворотну тенденцію — спадання. На більшості підприємств, площа яких перевищує 2500 га, знижується віддача на вкладений капітал порівняно з меншими підприємствами. Причина криється в надмірній обтяженості великих підприємств основними засобами, які, не забезпечуючи зростання обсягу виробництва продукції, самі стають перепорою на шляху розвитку підприємств.

Як відомо, наймобільнішим ресурсом у сільськогосподарському виробництві є праця, тому розгляд залежності між зміною цього фактора та обсягами виробництва сільгосппродукції ми здійснювали за допомогою апарату маржинального аналізу.

На рис.4 показано зміни виробництва валового, граничного та додаткового продуктів за умов різної забезпеченості підприємств трудовими ресурсами (в даному випадку використовувався показник середньорічної чисельності працівників). Як бачимо, залежність виробництва валової продукції від кількості працівників носить поліноміальний характер і описується рівнянням

$$TVP = 655,7 + 7,3038 L + 0,0825 L^2 - 0,0002 L^3 \quad (1)$$

Знак «мінус» біля параметра третього ступеня свідчить про спадну віддачу змінного ресурсу, хоча невелике значення коефіцієнта біля цього параметра вказує на незначний рівень спадання. До рівняння валового продукту (1) застосуємо формулу похідної і отримаємо рівняння граничного продукту:

$$MVP = 7,3038 + 0,165 L - 0,0006 L^2 \quad (2)$$

Рівняння середнього продукту знаходимо діленням валового виробництва на кількість працівників. На нижньому графіку 4 б) чітко видно межі ефективного використання фактора виробництва «жива праця».

Проте потрібно пам'ятати, що запропонована модель враховує лише загальні тенденції і, позначаючи чіткі межі використання ресурсу, ми ставимо на меті визначення укрупнених секторів, які відповідають зростаючій (I), спадаючій (II) та від'ємній (III) від-

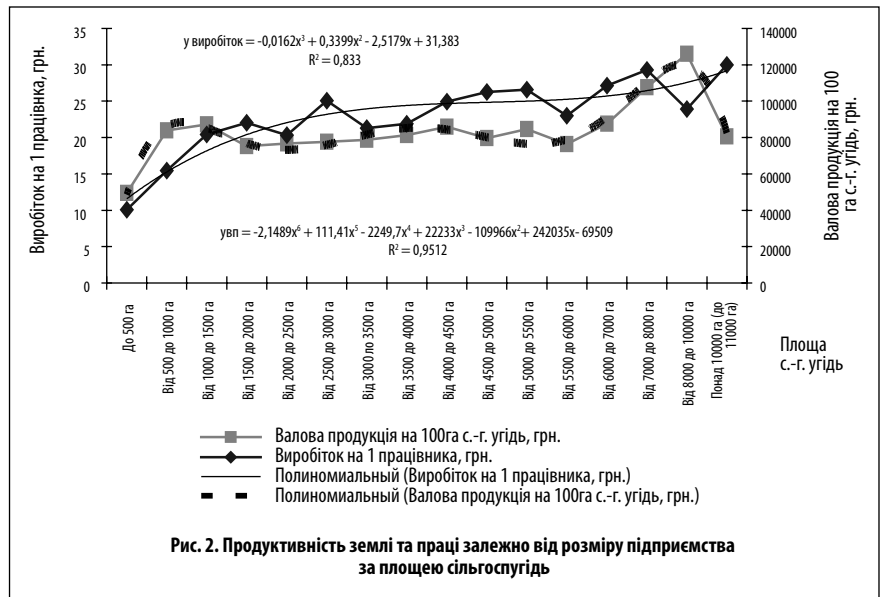

Рис. 2. Продуктивність землі та праці залежно від розміру підприємства за площею сільгоспугідь

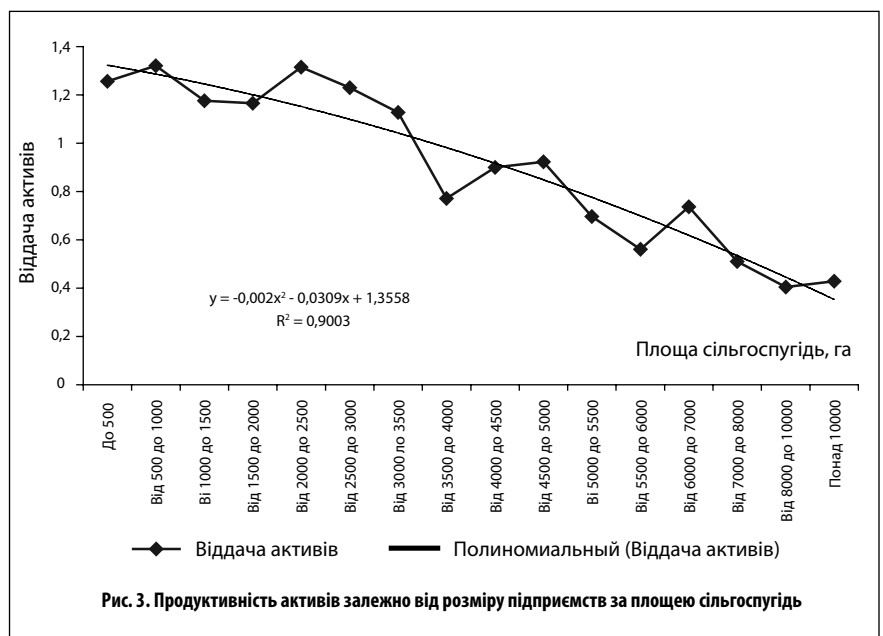
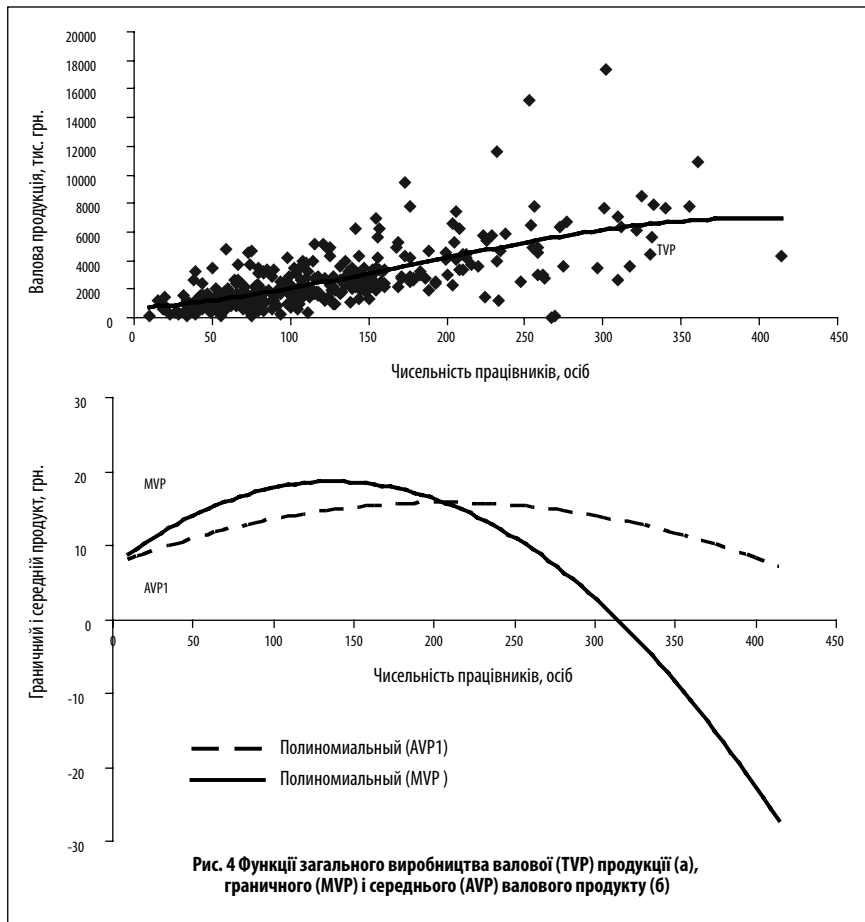

Рис. 3. Продуктивність активів залежно від розміру підприємств за площею сільгоспугідь

дачах ресурсу. В нашому випадку такими секторам відповідають наступні діапазони чисельності працівників: I до 200 осіб, II — від 200 до 315, III — понад 315 осіб. Згідно з теорією маржинального аналізу оптимальним є сектор I, оскільки додаткове вкладання ресурсу тут сприяє підвищенню загальної продуктивності інших ресурсів. У підприємствах першого сектору, як правило, значною є частка ручної праці, але насамкінець це залежить від цін на ресурси, зокрема на техніку та живу працю.

У Харківській області переважна більшість підприємств належать до першого сектору, що є закономірним результатом розукрупнення підприємств внаслідок реформування.

Через занижену оплату праці в сільському господарстві використовувати живу працю сьогодні вигідніше, ніж замінити її працею уречевленою: у структурі витрат на виробництво сільгосппродукції у сільськогосподарських підприємствах України (як і в підприємствах Харківської області) оплата праці у 2004 р. займала лише 14 %, для порівняння у 1990 р. — 33,6 % [5].

Відстеження залежності витрат на оплату праці та окупності цих витрат валовою продукцією показало, що в сільгосп підприємствах Харківської області резерви використання стимулюючої функції оплати праці далеко не вичерпані: граничний продукт тут хоча і сягнув свого максимуму, але ще далекий від нуля.

Результати дослідження, викладені в даній статті, дозволяють нам зробити певні висновки: *по-перше*, динаміка ресурсного забезпечення аграрних підприємств Харківської області протягом періоду з 1998 по 2004 рр. мала від'ємну тенденцію, що позначилося на обсязі виробництва сільгосппродукції в бік його зменшення; *по-друге*, проведений аналіз впливу окремих виробничих факторів на результативність виробництва (зокрема на вихід валової

продукції в цілому та в розрахунку на одиницю відповідних ресурсів) засвідчив існування зв'язку між означеними величинами, що носить поліноміальний характер. Це потребує чіткого відстеження граничної продуктивності кожного з видів виробничих ресурсів з метою визначення найбільш ефективних пропорцій між факторами виробництва; *по-третє*, одним із шляхів оптимізації структури виробничих ресурсів є оптимізація кількості трудових ресурсів, що є найбільш мобільним фактором у сільгоспвиробництві. Аналіз, проведений за допомогою граничних величин, показав, що в Харківській області за результатами господарювання 2004 року найефективніше функціонували підприємства з кількістю середньорічних працівників в межах від 200 до 315 осіб. Проте кількість таких підприємств складала лише 12% від загальної кількості, абсолютна ж більшість не використала в повній мірі потенціал відносно постійних виробничих ресурсів — землі та капіталу.

Таким чином, для підприємств Харківського регіону першочерговим завданням є укріплення матеріально-технічної бази з урахуванням конкретних виробничих типів та напрямків спеціалізації господарств.

Олег НІВ'ЄВСЬКИЙ,
Експерт Інституту
політичних та
економічних консультацій

Бюджетна підтримка АПК України

Резюме

Сільське господарство України отримує значну бюджетну підтримку¹ від держави у вигляді Бюджетних та Податкових видатків². Як свідчить Таблиця І.1, обсяг сукупної бюджетної підтримки сільському господарству та сільським територіям зріс майже втричі протягом останніх чотирьох років та коливається навколо 2% ВВП України. Хоча в абсолютному виразі Україна витрачає зовсім незначну частку того, що, наприклад, витрачають ЄС чи США, проте у відношенні до ВВП вона вже доволі багато витрачає. Наприклад, в ЄС цей показник дорівнює 0.65%, в США — 0.73% (див. Zorya³ (2005)). Більше того, ми стверджуємо, що розмір Сукупної Бюджетної Підтримки сільському господарству (СБП) в Таблиці І.1 відображає тільки нижню межу оцінки, оскільки ми не включали до розрахунків вигоди (головним чином податкові пільги) від Вільних Економічних зон та Територій Пріоритетного Розвитку (через відсутність відповідних даних).

Таблиця І.1 Загальна бюджетна підтримка сільського господарства України, млн. грн..

	2002	2003	2004	2005*	2006**
Бюджетні витрати на сільське господарство	1,473.1	2,827.8	3,250.5	4,379.1	6,678.5
Податкові витрати	3,349.7	3,424.6	3,563.7	3,493.7	5,769.9
Інша бюджетна підтримка	13.1	318.0	184.8	214.5	Na
Сукупна бюджетна підтримка сільському господарству (СБП)	4,835.9	6,570.3	6,999.0	8,087.3	12,448.4
Частка СБП у ВВП	2.1%	2.5%	2.0%	1.9%	2.4%
Відношення податкових надходжень від сільського господарства до СБП	34.6%	19.6%	23.6%	Na	Na
Відношення податкових надходжень від сільського господарства та харчової промисловості до СБП	120.5%	87.6%	87.9%	Na	Na

Джерело: оцінка ІЕД; Примітки: * — прогн.; ** — заплановані; Na — немає даних

Чималі податкові пільги порівняно із іншими секторами, що навіть перевищують бюджетні видатки, напевно передбачали певну

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ

ВВП	валовий внутрішній продукт
ВР	Верховна Рада
грн.	гривня
ГС	Гармонізована система
ІСЦ	індекс споживчих цін
КМУ	Кабінет міністрів України
МАП	Міністерство аграрної політики
МВФ	Міжнародний валютний фонд
МЕ	Міністерство економіки
млн.	мільйон
млрд.	мільярд
МФ	Міністерство фінансів
НБУ	Національний банк України
ПДВ	податок на додану вартість
ПДФО	податок з доходів фізичних осіб
ППП	податок на прибуток підприємств
ПТЗ	податок з власників транспортних засобів
СБ	Світовий банк
СЄЗ	спеціальна економічна зона
СОТ	Світова організація торгівлі
т	тонна
Кт	1000 тонн
ТПР	територія пріоритетного розвитку
УРПС	Уругвайський раунд переговорів СОТ
УСФЗ	Угода про санітарні та фітосанітарні заходи
ФСП	фіксований сільськогосподарський податок

1 Проте обсяг загальної підтримки є значно вищим для України, оскільки значні нефіскальні заходи також надають вигоду вітчизняним аграрним виробникам. Високі імпортні тарифи захищають вітчизняних виробників від іноземних конкурентів. Також існують певні нетарифні заходи, що часто є непрозорими та викривляючими для виробництва та торгівлі. Наприклад, цукрова квота та привілейоване постачання факторів виробництва аграрним виробникам може слугувати прикладом цього.

2 Податкові видатки охоплюють податкові пільги, податкову заборгованість та списання податкової заборгованості

3 Zorya, S. (2005); Reforming Agricultural Support. In: Meyers, W., et al (eds): Refocusing Agricultural and Rural Development Policies in Ukraine: action Plan for the Road Ahead. Washington, DC: USAID. p. 18 <[www.dec.org/pdf docs/PNADD.pdf](http://www.dec.org/pdf/docs/PNADD.pdf)>

компенсацію нестачі коштів в самому бюджеті. Як свідчить Таблиця 1.1, протягом останніх декількох років податкові видатки не опускались нижче позначки в 3 млрд. грн. щорічно, тоді як підприємства автомобільної, авіаційної, суднобудівної, космічної та металургічної промисловості разом отримали тільки 0.9 млрд. грн. за період 2001-2003рр. Значна частина податкових витрат України не підпадає під заобов'язання СОТ щодо зменшення обсягу внутрішньої підтримки, що фактично означає відсутність зовнішнього чинника задля їх усунення. Оскільки аграрне лоббі є доволі сильним в Україні, дуже ймовірно що податкові пільги існуватимуть й надалі. З іншого боку, як свідчить Таблиця 1.1, сільське господарство вносить до бюджету набагато менше коштів ніж отримує з нього⁴, що певною мірою створює нерівномірний податковий тягар на українську економіку. З економічної точки зору, бюджетна підтримка повинна посилювати політику уряду по збільшенню продуктивності та конкурентноздатності сільського господарства та маркетингового ланцюжка. Якщо розподіл бюджетних коштів не відбувається за принципом ефективності бюджетної підтримки та домінується впливом в певних підсекторах, то вплив бюджетної підтримки може стати негативним. Покладаючись головним чином на різноманітні виробничі субсидії уряд неявно ігнорує ефективність та продуктивність як ціль аграрної політики. Натомість уряд переслідує мету самозабезпеченості⁵ за рахунок зростання обсягів виробництва використовуючи чималі субсидії, імпорتنі тарифні та нетарифні обмеження. Неявно політики намагаються зберегти існуючі структури с.г. підприємств та процедури розподілу допомоги та податкових пільг виробникам. Бюджетна підтримка побудована таким чином, щоб стимулювати вилікотоване виробництво, для яких набагато простіше отримати фінансову допомогу з бюджету, ніж, наприклад, для приватних фермерів. Також аграрні політики неявно покладаються на с.г. виробників у наданні соціальних послуг в сільській місцевості та їхній розвиток, що гальмує структурні реформи в секторі.

Бюджетні видатки на сільське господарство та розвиток сільських територій

В цій частині ми розглядаємо витрати Державного Бюджету України⁶ на сільське господарство та сільські території. Таблиця 1.1 перераховує всю множину бюджетних витрат, згрупованих окремо по видатках Міністерства аграрної політики (МАП) та інших міністерств (ІМ). Потім ми згрупували видатки МАП в декілька підгруп, як це записано в законі України «Про Державний бюджет України» (наприклад, «Фінансова підтримка виробництва продукції рослинництва та тваринництва») або відповідно до певного критерію (наприклад, «Освіта та навчання»). Далі ці підгрупи згруповані відповідно до їхнього впливу на виробництво та торгівлю, а саме викривляючий або ж невикривляючий вплив. Такий розподіл, взагалі кажучи, відповідає класифікації СОТ заходів внутрішньої підтримки, таким чином розподіленим на дві широкі категорії: заходи «жовтої скриньки» та «зеленої скриньки». «Виробничі субсидії» в цьому звіті відповідають захо-

дам «жовтої скриньки», в той час як інші дві групи (а саме «Заходи зростання» та «Інші заходи») відповідають (за деякими винятками) заходам «зеленої скриньки». Видатки інших міністерств попадають до «Заходів зростання», тобто попадають до зеленої скриньки класифікації СОТ.

Як показує Таблиця 1.1, обсяг загальних бюджетних видатків на сільське господарство (ЗБВ) зріс із 1,47 млрд. грн. в 2002 році до запланованих 6,68 млрд. на 2006 рік. Водночас частка ЗБВ в загальних бюджетних видатках зросла (хоча і нестабільно) з 3.3% до 4.9% протягом 2002-2006 рр. Якщо ми порівняємо динаміку обох показників витрат до рівня 2002 року, то загальні бюджетні видатки зросли в 3,1 рази, тоді як ЗБВ на сільське господарство зросли в 4.5 рази протягом того ж самого періоду. Співвідношення між податковими надходженнями від сільського господарства та ЗБВ свідчить про те, що сільськогосподарський сектор отримує майже вдвічі більше ніж отримує з нього, що разом із значними податковими видатками створює дисбаланс податкового навантаження на економіку України, таким чином потенційно зменшуючи конкурентноздатність всієї економіки.

Також спостерігається переважування витрат МАП в ЗБВ, на рівні більше 90%. Варто зауважити, що хоча ця цифра є дещо меншою для 2005 та 2006 років, все ж таки це запланованні цифри, тоді як для 2002-2004 рр. Таблиця 1.1 надає фактичні цифри. Така мала частка витрат інших міністерств в ЗБВ відображує, напевно, неявне припущення уряду що МАП, на додаток до аграрної політики, повинно піклуватися за широкий спектр питань розвитку сільських територій, як, наприклад, соціальні послуги, інфраструктура, освіта тощо. Проте це має бути головним чином завданням інших міністерств.

4 Більше того, податкові надходження від всього агропродовольчого сектору не достатні, щоб покрити бюджетні видатки на АПК.

5 Дуже часто українські політики розуміють продовольчу безпеку як продовольчу самозабезпеченість, таким чином аргументуючи на користь збільшення виробництва, але ігноруючи ефективність та конкурентноздатність.

6 Через різні міністерства, наприклад Міністерство аграрної політики (МАП), Міністерство фінансів, Державний комітет по земельних ресурсах тощо.

Table 1.1 Бюджетні видатки на сільське господарство, млн. грн.

	2002	2003	2004*	2005	2006**
Програми МАП (у % до ЗБВ):	95.7%	91.4%	91.1%	90.4%	78.3%
Виробничі субсидії (у % до ЗБВ):	22.1%	21.4%	32.8%	34.89%	38.40%
Фінансова підтримка виробництва продукції рослинництва та тваринництва:	73.9	236.2	421.0	689.5	1,992.5
Доплата за продані на забій та переробку молодняка ВРХ підвищених вагових кондицій, кондиційні свині та кури-бройлери	Na	174.0	338.0	553.5	745.0
Фінансування закладення та догляду за молодими садами, виноградниками, ягідниками та молодими хмільниками	111.2	151.3	109.1	175.0	227.7
Фінансова підтримка підприємств агропромислового комплексу через механізм здешевлення короткострокових та довгострокових кредитів	119.6	74.8	141.5	350.0	260.0
Часткова компенсація витрат сільськогосподарських підприємств з посіву ярих та озимих зернових культур	Abs	Abs	247.9	Abs	Abs
Фінансова підтримка фермерських господарств	4.5	13.4	1.1	27.3	28.0
Часткова компенсація вартості мінеральних добрив вітчизняного виробництва	Abs	40.0	109.6	Abs	0.0
Часткова компенсація вартості складної сільськогосподарської техніки вітчизняного виробництва	15.7	18.3	36.2	270.0	32.0
Здійснення фінансової підтримки розвитку підприємств молочної переробки	Abs	Abs	Abs	10.0	4.0
Заходи розвитку (у % до ЗБВ):	65.0%	47.0%	51.6%	54.5%	53.3%
Розвиток сільських територій	8.7	42.4	24.3	23.1	24.4
Дослідження та розвиток	161.5	66.5	77.9	143.1	154.5
Освіта та навчання	382.9	490.8	619.8	913.5	1,041.7
Державні запаси	19.2	13.5	50.0	25.9	10.0
Заходи по боротьбі зі шкідниками та хворобами	4.9	7.0	9.9	20.0	30.0
Контроль якості та безпеки продовольчої продукції	297.5	370.0	471.0	585.0	704.0
Дорадницькі та консультативні послуги	1.8	6.3	8.6	8.1	10.0
Здешевлення вартості страхових премій (внесків)	0.0	0.0	0.0	54.0	10.0
Земельні ресурси	0.2	5.6	10.4	15.0	5.0
Програми селекції в:					
Тваринництві	13.9	76.6	112.8	124.0	110.0
Рослинництві	11.7	41.7	42.8	103.3	104.7
Рибництві	0.3	1.3	2.0	6.5	6.8
Інші заходи:					0.0
Допомога у випадку стихійного лиха	2.3	695.3	67.3	20.0	25.0
Охорона навколишнього середовища	29.2	44.6	61.1	81.8	109.6
Інші:	150.4	189.2	336.6	315.6	340.1
Адміністративні витрати	7.9	50.8	59.2	80.3	101.2
Програми інших міністерств (у % до ЗБВ):	4.3%	8.6%	8.9%	9.6%	21.7%
Розвиток сільських територій	2.4	86.5	104.3	170.3	1,075.3
Освіта та навчання	47.7	71.6	102.9	121.0	103.7
Програми селекції	1.3	13.0	11.5	12.3	13.9
Земельна реформа	3.5	35.7	28.2	62.7	154.7
Обсяг загальних бюджетних видатків на с.г. (ЗБВ)	1,473.1	2,827.8	3,250.5	4,379.1	6,678.5
Частка ЗБВ у загальних видатках Держ. Бюджету	3.3%	5.0%	4.1%	3.7%	4.9%
Частка ЗБВ у ВВП	0.7%	1.1%	0.9%	1.0%	1.3%
Відношення податкових надходжень від с.г. до ЗБВ	113.5%	45.5%	50.8%	Na	Na
Відношення податкових надходжень від с.г. та харчової промисловості до ЗБВ	395.6%	203.5%	189.2%	Na	Na

Джерело: оцінки ІЕД на основі звіту Казначейства про виконання Державного Бюджету України 2000-2004рр. та закону України «Про Державний Бюджет України» (2005-2006рр.); Примітки: * — цифри на 2000-2004рр. є фактичними бюджетними видатками; ** — цифри на 2005-2006рр. є запланованими; Abs — програма відсутня; Na — немає даних;

Таблиця 1.2 Рівень виконання вибіркового бюджетних програм для сільського господарства, % від запланованих

	2000	2001	2002	2003	2004
Виробничі субсидії:					
Фінансова підтримка виробництва продукції рослинництва та тваринництва	87.86	45.86	62.90	99.03	98.03
Фінансування закладення та догляду за молодими садами, виноградниками, ягідниками та молодими хмільниками	131.52	91.85	79.89	97.30	77.92
Фінансова підтримка підприємств агропромислового комплексу через механізм здешевлення короткострокових та довгострокових кредитів	28.53	46.40	79.63	99.71	74.39
Фінансова підтримка фермерських господарств	100.00	50.17	37.61	99.49	8.70
Заходи зростання:					
Розвиток сільських територій	-	-	21.56	99.92	97.32
Дослідження та розвиток	-	-	74.11	87.12	85.08
Освіта та навчання	-	-	88.49	93.03	93.37
Державні запаси	-	100.00	46.79	45.13	71.43
Заходи по боротьбі зі шкідниками та хворобами	89.27	40.61	60.38	99.99	98.77
Контроль якості та безпеки продовольчої продукції	100.47	75.44	86.00	93.91	93.00
Дорадницькі та консультативні послуги	-	-	67.54	85.44	93.40
Земельні ресурси	95.17	79.25	3.33	99.29	86.35
Програми селекції в:					
Тваринництві	64.68	67.04	23.71	99.72	91.00
Рослинництві	51.55	65.67	39.52	99.71	80.80
Рибництві	95.34	47.63	26.15	100.00	70.29
Інші заходи:					
Допомога у випадку стихійного лиха	99.98	76.51	34.09	97.42	96.14
Охорона навколишнього середовища	-	-	65.51	99.24	92.39

Джерело: оцінки ІЕД на основі звіту Казначейства про виконання Державного Бюджету України 2000-2004рр. та закону України «Про Державний Бюджет України» (2005-2006рр.);

⁷Аналізуючи заплановане та фактичне виконання ЗБВ протягом декількох років, можна помітити деякі важливі факти, що викривають проблеми із бюджетним плануванням. Існування певної програми на порядку денному уряду є нестабільним та їй бракує тривалості. Це означає, що український уряд та МАП зокрема не мають довготермінової стратегії використання бюджетних коштів на підтримку сільського господарства та розвиток сільських територій. Це, в свою чергу, означає, що Україна ще не має офіційно затвердженої стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій. Бюджетні програми часто недофінансовуються (особливо це було 2000-2002рр., див. Таблиця 1.2) та кошти нерівномірно розподіляються протягом всього року, надаючи лише біля 5% ЗБВ в першому кварталі, але вже більше 50% в останньому (наприклад 39% ЗБВ в грудні). Така ситуація означає відсутність стратегії, а непостійний характер видатків ускладнює довготермінове планування інвестицій в секторі, а також збільшує ризики для підприємців.

Структура ЗБВ, що повторює класифікацію СОТ заходів внутрішньої підтримки, суттєво не змінилась протягом останніх 5 років, та тяжіє до виробничих субсидій. Як показує Таблиця 1.1, виробничі субсидії (або заходи жовтої скриньки) зросли з 22.1% до майже 39% ЗБВ. З іншого боку, заходи розвитку (є частиною заходів зеленої скриньки) займають біля 50% ЗБВ.

Виробничі субсидії підтримують або виробництво певної продукції (м'ясо, молоко, зерно тощо) або субсидують витрати на комерційні кредити, мінеральні добрива, техніку тощо⁸. Причиною цього може бути те, що політики неявно (можливо за інерцією) слідуєть принципам планової економіки, замість підвищення рівня ефективності та продуктивності виробництва, віруючи в те, що субсидії зможуть допомогти в цьому. Також, збереження структури бюджетних витрат неявно передбачає збереження існуючих структур с/г підприємств

⁸ Бюлетень Рахункової палати України (2005а): Про результати перевірки використання коштів Державного бюджету України, виділених у 2003-2004 роках та I кварталі 2005 року на фінансову підтримку виробництва продукції тваринництва та рослинництва. <www.ac-rada.gov.ua>

⁷ Див. додаток з більш детальним описом на стор. 26

та процедур надання субсидій (часто непрозорих) певним підприємствам із значним ризиком корупції. Бюджетна підтримка головним чином доступна для великих с/г виробників, для яких набагато легше отримати фінансову допомогу з бюджету, ніж для приватних фермерів. Не існує на даний час рівного доступу до бюджетних коштів для великих та малих виробників.

Виробничі субсидії належать до жовтої скриньки, тому підлягають скороченню відповідно до правил СОТ. Насправді, обсяг СВП (Сукупного виміру підтримки) є дуже дискусійною темою під час переговорів України по вступу до СОТ. До цієї пори ще не має домовленостей щодо СВП. Але відповідно до попередніх результатів домовленостей існує два сценарії розвитку подій. Україна очікує отримати 1,14 млрд. дол. США СВП (1994-1996рр період взятий за базовий), тоді як США та Австралія наполягають на 265 млн. дол. США (2000-2002рр взятий за базовий період). З іншого боку обсяг виробничих субсидій в 2005 році дорівнює 287 млн. дол. США в Україні, а заплановані на 2006 рік сягають позначки 499 млн. дол. США. Варто зауважити, що виробничі субсидії складають лише частку заходів жовтої скриньки України. Наприклад, існують ще субсидії виробникам тваринницької продукції, що виплачуються із сум ПДВ отриманих переробними підприємствами (від продажу молочної та м'ясної продукції), що також належать до жовтої скриньки. Тобто, якщо сторони домовляться про перший сценарій (1,14 млрд. дол. США СВП), то Україна не матиме суттєвих проблем із вимогами СОТ щодо обсягу внутрішньої підтримки; з іншого боку (у випадку 499 млн. дол. США

СВП) Україна вже перевищує рівень дозволеного СВП, що піддасть небезпеці вступ України до СОТ.

Значна частка Заходів зростання (або заходів зеленої скриньки) в ЗБВ безперечно є позитивним моментом. Заходи зростання тут визначаються як такі, що потенційно можуть збільшити економічну продуктивність та ефективність (наприклад, дослідження, освіта, підготовка персоналу, покращення земельних ресурсів, розвиток сільських територій тощо). Проте ефективність цих програм в Україні знаходиться під знаком питання (див. Zorya (2005) за більш детальною інформацією). Наприклад, як свідчить таблиця 1.1, значна частка бюджетних коштів витрачається на освіту, науково-прикладні дослідження тощо (більше 1 млрд. грн. на 2006 рік). Проте на сьогодні переважна більшість вітчизняних закладів освіти та науки не можуть виконувати дослідження в сфері сільськогосподарства відповідно до міжнародних стандартів. Якість освіти та знань, що отримують студенти в аграрних закладах освіти, далеко відстає від міжнародних стандартів. З іншого боку Дорадчі та консультативні послуги та розвиток сільських територій отримують набагато менше, ніж повинні отримувати. Вселяють певну надію плани уряду суттєво збільшити витрати на розвиток сільської місцевості на 2006 рік (більше ніж 1 млрд. грн.)

Додаток: Опис бюджетних видатків на сільське господарство

Фінансова підтримка виробництва продукції рослинництва та тваринництва

Ця програма охоплює широке коло заходів⁹: доплати за продані на забій та переробку молодняка ВРХ підвищених вагових кондицій, кондиційні свині та кури-бройлери; підтримка розвитку м'ясного скотарства; ідентифікація та реєстрація ВРХ; доплата за поголів'я вівцематок та ярок старше одного року; підтримка розвитку бджільництва, виробництва льону та конопель, виробництва продукції шовківництва тощо (головним чином часткова компенсація виробничих затрат); компенсація вартості електроенергії, що спожита с/г підприємствами для поливу с/г культур; дотації с/г виробникам за продане ними молокопереробним підприємствам екологічно чисте молоко для виготовлення спеціальних продуктів дитячого харчування. Однак переважна більшість бюджетних коштів витрачається на дотації за продані на забій молодняка ВРХ, кондиційні свині та кури-бройлери, тобто виробники отримують додаткові спеціально встановлені розміри доплат на 1 кг живої маси тварин вагою, більшою за мінімально встановлену.¹⁰

9 Наказ МАП та МФ № 114/239 від 31 березня 2004 року

10 Наказ МАП та МФ № 178/346 від 25 травня 2004 року; Наказ МАП № 238 від 30 червня 2004 року.

Фінансування закладення та догляду за молодими садами, виноградниками, ягідниками та молодими хмільниками

Ця програма забезпечує підприємства, які мають право отримувати таку підтримку, коштами на придбання виробничих ресурсів, обладнання тощо. МАП визначає перелік підприємств, які можуть отримати ці кошти на конкурентній основі.¹¹ Ця програма використовує кошти, що надходять до бюджету України із збору на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства, у наступній пропорції: 70% асигнувань спрямовується на розвиток виноградарства, а 30% — на розвиток садівництва¹².

Фінансова підтримка підприємств агропромислового комплексу через механізм здешевлення короткострокових та довгострокових кредитів

На початку 2001 року уряд запровадив програму часткової компенсації ставок комерційних банків за кредитами сільськогосподарським виробникам. Закон встановив, що компенсація не повинна бути меншою за 50% облікової ставки НБУ: сільськогосподарські підприємства можуть отримати компенсацію короткострокових кредитів, отриманих у національній або іноземній валюті та спрямованих на фінансування закупівлі матеріально-технічних ресурсів та покриття виробничих витрат (паливо, корма, запасні частини, мінеральні добрива, страхові платежі тощо), а також довгострокових кредитів у національній або іноземній валюті, спрямованих на фінансування закупівлі основного капіталу.

Таблиця 1.2 Механізм часткової компенсації кредитних ставок, %

	2002	2003	2004	2005
Відсоток, що компенсується державою				
Короткострокові кредити:				
- в грн.	10-7	10-7	8	10
- в дол. США	7-5	7-5	6	7
Довгострокові кредити:				
- в грн.	10-7	10-7	14-12	14-12
- в дол. США	5-4	7-5	9-8	9-8
Відсотки по кредитах, які мають право на часткову компенсацію	до 21-18	до 21-18	До 19-18	До 21-20
Облікова ставка НБУ	9,0	7,0	8,7	9
Відсотки по кредитах комерційних банків	25	20,2	17,9	16

Джерело: Закони України «Про Державний бюджет України» на 2002-2005 роки, Постанова МАП та МФ № 212/427 від 02 липня 2003 року, Постанова КМУ № 34 від 15 січня 2005 року, тощо, Бюлетень НБУ.

11 Закон України № 587-XIV «Про збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства» від 09 квітня 1999р.

12 Стаття 12, Закону України «Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001-2004 рр.», від 18 січня 2001 року.

Фінансова підтримка фермерських господарств

Це є програма мікрокредитування, відповідно до якої фермери, що на конкурсній основі отримали можливість користуватись даною програмою, отримують фінансову допомогу з Державного бюджету України через Укрдержфонд на компенсацію відсоткової ставки за кредитами комерційних банків, якщо вони використовували отримані кошти виключно для виробництва або переробки власновиробленої сільськогосподарської продукції.¹³ Взагалі, це є субсидування виробничих витрат.¹⁴

Часткова компенсація витрат сільськогосподарських підприємств з посіву ярих та озимих зернових культур

Ця програма компенсує витрати с/г підприємств з посіву ярих та озимих зернових культур. Часткова компенсація надається пропорційно до площі засіяної землі. Рішення стосовно підприємств, що мають право на компенсацію та частина площі засіяної землі, що підлягає розгляду, приймається спеціальною комісією.¹⁵

Часткова компенсація вартості мінеральних добрив вітчизняного виробництва

Уряд частково компенсує сільськогосподарським виробникам

13 Бюлетень Рахункової палати України (2002): Про результати перевірки використання коштів Державного бюджету України на державну підтримку селянських (фермерських) господарств за 1998-2001 рр. www.ac-rada.gov.ua; та Бюлетень Рахункової палати України (2005р): Про результати аналізу та перевірки ефективності використання коштів Державного бюджету на виконання цільових програм підтримки сільськогосподарських товаровиробників у 2004 році. www.ac-rada.gov.ua

14 Наказ МАП та МФ № 162/426/181 від 17 червня 2002 року.

15 Постанова КМУ № 96 від 30 січня 2004 року.

вартість вітчизняних мінеральних добрив. Виробники отримують компенсацію з державного бюджету на рівні 40% від вартості мінеральних добрив¹⁶. Додатково уряд встановлює мінімальні ціни на мінеральні добрива для сільськогосподарських виробників, які є нижчими від ринкових. Таким чином, виробники мінеральних добрив субсидували сільськогосподарських виробників за свій власний кошт.

Часткова компенсація вартості складної сільськогосподарської техніки вітчизняного виробництва

Згідно цієї програми держава компенсує 30% вартості вітчизняної техніки, закупленої сільськогосподарськими підприємствами та підприємствами харчової промисловості.¹⁷ МАП надає таку компенсацію національним виробникам, які на конкурсній основі мають право на її отримання.

Здійснення фінансової підтримки розвитку підприємств молочної переробки

Відповідно до цієї програми, підприємства молочної переробки можуть на конкурсній основі отримати фінансову допомогу з Державного бюджету через МАП, якщо отримані кошти використовуватимуться для оплати товарів, робіт і послуг, пов'язаних з реконструкцією та технічним переоснащенням підприємств, впровадженням сучасних технологій переробки молока та виробництва молочної продукції¹⁸.

16 Власні розрахунки, що базуються на Постанові КМУ № 1046 від 12 серпня 2004 року та згідно Наказу МПП № 18 від 20 січня 2004 року.

17 Постанова КМУ № 959 від 28 липня 2004 року.

18 Постанова КМУ № 1125 від 30 листопада 2005.

Розвиток сільських територій

Витрати на розвиток сільських територій включають декілька наступних державних програм, що керуються МАП: державне пільгове кредитування індивідуальних сільських забудовників; реформування та розвиток комунального господарства у сільській місцевості; розвиток фізичної культури та спорту серед сільського населення; інвестування в заклади охорони здоров'я, газифікацію, дороги тощо.

Науково-прикладні дослідження

Бюджетні витрати на дослідницьку діяльність передбачають витрати на фінансування практичних та прикладних розробок, фінансування наукової частини державних, міжгалузевих та галузевих програм, фундаментальних досліджень наукових установ як загального характеру, так і щодо окремих товарів.

Освіта та навчання

Витрати на навчання передбачають витрати на утримання вищих закладів освіти 1 та 2 рівнів акредитації, закладів освіти 3 та 4 рівнів акредитації, закладів післядипломної освіти 3-4 рівня акредитації (академії, інститути, центри підвищення кваліфікації). Також ця група охоплює витрати на підвищення кваліфікації, перепідготовку та надання пільгових державних кредитів на підготовку кадрів агропромислового комплексу тощо.

Програми селекції

Державні кошти надаються відповідно до програм селекції в рослинництві та тваринництві, а також в рибництві. Сільськогосподарські виробники та установи можуть отримати часткову або повну компенсацію витрат за закуплені або продані генетичні ресурси, а також за накладні витрати в селекції¹⁹.

Державні запаси

Бюджетні кошти за цією програмою передбачаються на фінансування закупівлі та зберігання насіння культур (зернові, бобові, сояшник, цукровий буряк, кукурудза тощо) для задоволення попиту в регіонах, що не виробляють таких видів насіння, а також в результаті пошкодження через несприятливі кліматичні умови.²⁰ Також, відповідно до законодавства України²¹, деякі державні установи є відповідальними за закупку с/г продукції в державний резерв (наприклад, ДАК «Хліб України», Аграрний фонд, Держкомрезерв). Але їхня діяльність в першу чергу націлена на цінову стабілізацію на ринку через ринкові втручання або заставні закупівлі.

19 Бюлетень Рахункової палати України (2005b): Про результати аналізу та перевірки ефективності використання коштів Державного бюджету на виконання цільових програм підтримки сільськогосподарських товаровиробників у 2004 році. www.ac-rada.gov.ua. Бюлетень Рахункової палати України (2001): Про результати перевірки та аналізу використання бюджетних коштів, виділених у 2000 році Міністерству аграрної політики України на протиепізоотичні заходи та на використання Державних програм селекції в рослинництві і тваринництві. www.ac-rada.gov.ua; Наказ МАП № 123 від 14 травня 2001 року; Закон України «Про державну програму селекції в тваринництві», № 1517-15 від 19 лютого 2004 року; Наказ МАП та МФ № 94/23/210 від 22 березня 2004 року.

20 Наказ МАП та МФ № 12/71 від 23 січня 2003 року.

21 Закон України «Про стимулювання розвитку сільського господарства на 2001-2004 рр.» від 18 січня 2001 року; Закон України №1877-IV «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24 червня 2004 року.

Заходи по боротьбі зі шкідниками та хворобами

Програми цієї категорії направлені на превентивні заходи проти розповсюдження, локалізацію та ліквідацію інфекційних захворювань тваринного походження, особливо небезпечних шкідників та карантин²².

Дорадництво та консультаційні послуги

Дорадницькі та консультаційні послуги переважно не отримують належної уваги в Україні (в даній класифікації представлені лише державними виставковими заходами тощо) і, таким чином, отримують незначну частину коштів.

Контроль якості та безпеки продовольчої продукції

Ця група охоплює загальні послуги з перевірок відповідності нормам якості та безпеки продовольчої продукції, стандартизації, а також протиепізоотичні заходи. Витрати уряду на послуги з проведення перевірок враховують витрати на утримання установ державної ветеринарної медицини, державних насінневих інспекцій, державних хлібних інспекцій.

Земельні ресурси

Витрати на земельну реформу передбачають витрати на розробку нового земельного законодавства, реєстрацію землі, кадастрові огляди, визначення якості землі і фінансування її агрохімічної паспортизації.

22 Закон України № 180 «Про захист рослин» від 14 жовтня 1998 року; Постанова КМУ № 181 від 13 лютого 1999 року;

Допомога у випадку стихійного лиха

Ця група платежів охоплює виробників, що знаходяться в особливо несприятливих регіонах,²³ підприємствам, що постраждали від несприятливих кліматичних умов в 2003 році,²⁴ допомога в разі стихійного лиха²⁵ тощо.

Охорона навколишнього середовища

Витрати на охорону навколишнього середовища враховують виплати, що надаються в межах чітко визначених урядових програм, наприклад, охорона та ефективне використання лісів та водних ресурсів тощо.

Інші

Підгрупа «Інші» охоплює решту бюджетних витрат, що не увійшли до перерахованих вище підгруп (в тому числі й адміністративні витрати на МАП).

23 Наказ МАП та МФ № 60/138 від 27 лютого 2002 року.

24 Постанова КМУ № 410 від 31 березня 2003 року.

25 Постанова КМУ № 923 від 19 червня 2003 року.

АСПЕКТ ФІНАНСОВИЙ

Марина ЗАРИЦЬКА,
координатор
проекту ЄС-TACIS
«Надання підтримки
малим і середнім
підприємствам на селі»

Відомо, що грошей бракує всім і завжди. Але особливо це відчувається в сільському господарстві. І землю треба виорати, і насіння придбати, і добрива, і пальне, і комбікорм, і молодняк худоби та птиці купити, і... Цей перелік можна продовжувати та продовжувати. Адже селянське господарство вимагає вкладення великих коштів. А де ж їх узяти? Особливо тоді, коли вони найбільш потрібні, — навесні, під час посівної, та й восени, коли врожай треба збирати. А от коли він уже зібраний, проданий і така-сяка копійчина заводиться, то виникає інша проблема — як ті гроші зберегти від знецінення, як протримати їх до наступної весни, коли вони знову дуже знадобляться. Було б добре кудись їх вкласти, та ще й під процент, щоб вони працювали, а не знецінювалися через інфляцію, але знову-таки питання: куди? Покласти в банк — боязко, адже досі селяни пам'ятають про долю своїх важкою працею зароблених заощаджень, вкладених в державний Ощадний банк. А потім

Що таке кредитна спілка і чим вона може допомогти селянам?

були всякі «Селенги», «Довіри», «МММ», банкрутство агропромислового банку «Україна». І де тепер людські гроші?

Ось так і живуть селяни — не кваплячись продають вирощену продукцію та самотужки прагнуть вирішити свої фінансові проблеми. Позичити необхідні для ведення господарства гроші в банку навесні не можуть, бо банкіри їм не довіряють і не хочуть ризикувати, а покласти отримані восени від продажу продукції гроші в банк — не хочуть, бо не довіряють банкірам.

З давніх-давен у селян були ці проблеми, і завжди вони їх намагалися вирішити, але було це непросто. Втім, майже півтора століття тому в Німеччині один сільський голова на прізвище Райфайзен запропонував простий і, як показав час, дуже ефективний спосіб вирішення фінансових проблем селян. Звернувши увагу на те, що в одних сільських жителів в певний період часу тимчасово був надлишок грошей і вони хотіли їх кудись вигідно вкласти, а в цей самий час іншим селянам якраз необхідні були кошти, Райфайзен запропонував селянам скооперуватись і створити в селі спільну касу фінансової взаємодопомоги, яка надавала селянам необхідні фінансові послуги — приймала вклади від одних селян і за рахунок цих коштів надавала кредити іншим. При цьому вигравали і перші, й другі, бо селяни самі визначали умови надання послуг і завдяки цьому проценти на вклади були вищі, а на кредити — нижчі, ніж у банках.

Ці організації фінансової взаємодопомоги селян отримали назву «**кредитні кооперативи**». Райфайзен сформулював принципи, на яких має будуватися робота такого кредитного кооперативу, а саме: добровільність, самодопомога, особиста відповідальність, самоуправління, об'єднання всіх заради допомоги кожному. Члени кредитних кооперативів були одночасно їхніми власниками і користувачами послуг. Тут діяв принцип «відкритих дверей», згідно з яким будь-яка особа, яка потребувала фінансових послуг, могла приєднатися до засновників і стати членом цієї організації, сплативши невеликий вступний та членський внески. Ці кошти спрямовувалися на поповнення позикового фонду, з якого члени кредитного кооперативу могли отримувати кредити. Початковий позиковий капітал цих організацій, як правило, був досить незначний, однак із вступом нових членів він поступово збільшувався, а з отриманням можливості залучення депозитних вкладів фінансові ресурси кредитних кооперативів починали зростати швидкими темпами. Проценти, які сплачували члени товариства за користування кредитом, використовувалися на забезпечення операційної діяльності (оренду приміщення, зарплату працівників тощо), нарахування відсотків на вклади, а також на поповнення резервів, які слугували гарантією для залучених депозитів. Управління в кредитних кооперативах будувалося на демокра-

тичних засадах. Усі важливі питання вирішувалися на загальних зборах, на яких кожен член кооперативного товариства мав один голос, незалежно від часу вступу і розміру вкладу. Загальні збори обирали раду та ревізійну комісію, які забезпечували ефективну роботу кооперативу в період між загальними зборами. Важливим принципом кредитної кооперації є також те, що ці організації фінансової взаємодопомоги мають створюватися «знизу», за ініціативою самих людей в селі чи містечку, і діяти на основі територіальної громади, де люди добре знають один одного, а не виникати «зверху», за ініціативою чиновників, чи «збоку» — під впливом приїжджих людей, які не мають відношення до територіальної громади. Адже кооперативна ідея — це ідея самодопомоги на основі взаємодопомоги.

Ця проста і демократична ідея організації фінансової взаємодопомоги населення досить швидко поширилася з Німеччини в інші країни, набуваючи в кожній з них певних специфічних рис. Якщо кредитний кооператив (або, як їх називають у нас, кредитна спілка) дотримувався вказаних принципів, він досягав багато чого, а найголовніше, що від цього вигравали усі його члени. Кредитні кооперативи в різних країнах отримали різні назви — «кредитна спілка», «сільський банк», «народна каса», «кредитне товариство», «народний банк», «ощадно-позичкове товариство», «товариство взаємного кредиту», «кооперативний банк» тощо. Однак, незалежно від назви, всі ці організації мають кооперативну природу і діють в інтересах тисяч простих людей, які є їхніми повноправними власниками і клієнтами. І ця особливість суттєво відрізняє кооперативні фінансові установи від комерційних банків, які здійснюють діяльність лише в інтересах обмеженої групи акціонерів-власників, заробляючи для них кошти на обслуговуванні клієнтів.

Ідеї Райфайзена були настільки ефективні, а створені за цими принципами кредитні установи настільки успішно допомагали селянам вирішувати їхні фінансові проблеми, що ці ідеї поширилися по всьому світі. Всюди, зокрема й на теренах України, почали створювати численні ощадно-позичкові товариства, кредитні спілки і навіть кооперативні банки, які будувалися на цих простих і зрозумілих принципах. В Україні послідовником Райфайзена був відомий меценат і благодійник Григорій Галаган, справу якого продовжили Михайло Туган-Барановський, Левко Левицький та інші. За півтора століття принципи кооперативної самодопомоги утвердилися у більшості країн світу, й нині по всьому світі успішно працюють 650 тисяч кооперативів, а кількість їх членів сягає 350 мільйонів.

А що ж в Україні? На жаль, в історії вітчизняної кредитної кооперації з відомих причин мав місце довгий період небуття, але із здобуттям Україною незалежності кредитно-кооперативний рух почав поступово відроджуватися, і зараз він невпинно розвивається. Слід зазначити, що коли в Україні почали виникати перші після тривалого часу вимушеного небуття кредитні спілки, то більшість з них виникла в містах, особливо великих промислових та обласних центрах. При цьому селянам було важко отримати в них кредити. Добре в місті — потрібен городянину кредит, він бере на роботі довідку про зарплату і несе в банк чи кредитну спілку, а там одразу бачать, які в нього доходи і чи можна розраховувати, що він поверне взятий кредит. У банку від селянина вимагатимуть силу-силенну довідок: і про майновий стан, і про те, звідки і коли позичальник одержуватиме гроші (т.зв. прогноз руху грошових коштів), на що і коли він їх витрачатиме, яка в нього родина і ще багато-багато іншого. А розглянувши всі документи — часто відмовляють без пояснення причини.

У кредитній спілці, особливо коли вона створена в сільській місцевості, все значно простіше для селянина. Тут люди переважно знають один одного і знають, кому можна позичити гроші, а кому ні. При цьому односельці можуть поручитися один за одного, і в багатьох випадках цього цілком достатньо, щоб отримати кредит. Кредитні спілки, що діють в сільській місцевості, можуть успішно надавати кредити селянам. Їхні працівники підготовлені в професійному плані до сільського кредитування і розуміють особливості сільськогосподарського виробництва. Вони можуть правильно оцінити кредитоспроможність селянського господарства і допомогти селянину розрахувати свої сили щодо можливостей погашення кредиту.

Кредитні спілки в Україні протягом майже десяти років розвивалися практично безконтрольно. У своїй діяльності вони керувалися лише законом «Про об'єднання громадян», тимчасовим Положенням про кредитні спілки, затвердженим Указом Президента у 1993 році та примірним Статутом кредитної спілки. За цей час в Україні було створено понад тисячу спілок, багато з яких не дотримувались описаних вище і визнаних в усьому світі кооперативних принципів. В окремих випадках, особливо у великих містах, під виглядом кредитних спілок існували ломбарди, трасти, приватні лихварі та інші псевдокооперативні форми.

Та час не стоїть на місці, і у 2002 році Верховна Рада ухвалила закон «Про кредитні спілки», тож тепер їхню діяльність врегульовано на законодавчому рівні. Того ж року був створений спеціальний державний орган, одне із завдань якого полягає саме в тому, щоб здійснювати нагляд за кредитними спілками, — Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг (Де-

ржфінпослуг). Цей орган розробив вимоги та фінансові нормативи, яких мають дотримуватися в своїй діяльності кредитні спілки, і ретельно слідкує за їх дотриманням. Зокрема, були розроблені вимоги до рівня професійної підготовки керівників кредитних спілок, затверджені спеціальні програми навчання, зокрема, і технологіям кредитування з урахуванням особливостей сільськогосподарського виробництва. Усе це дуже позитивно позначилося на діяльності кредитних спілок, вони стали більш надійними для своїх членів.

Однак було б неправильно стверджувати, що всі без винятку кредитні спілки на сьогодні відповідають кооперативним принципам й абсолютно надійні. Адже вони надзвичайно різні. За даними Держфінпослуг, у середині 2005 року в Україні діяло 711 кредитних спілок, членами яких було 942 тисяч громадян. При цьому 30% спілок налічували менше 100 членів, 34% — 100-500 членів, 13% — 500-1000 членів, 18% — 1-5 тис. членів, 5% — понад 5 тис. членів. За розмірами активів кредитні спілки розподілилися так: 23% спілок мають активи менше 50 тис. грн., 13% — 50-150 тис. грн., 20% — 150-500 тис. грн., 13% — 500 тис.-1 млн. грн., 21% — 1-5 млн. грн., 8% — понад 5 млн. грн. При цьому слід відзначити, що на 411 спілок (58% загальної кількості) з активами до 500 тис. грн. припадає лише 4% сумарних активів системи кредитних спілок, тоді як на 22 спілки (3% загальної кількості), що мають активи більше 10 млн. грн., — 51,4% сумарних активів.

Ці цифри переконливо демонструють, що кредитні спілки в своїй більшості переважно невеликі фінансові установи. А тому для того, щоб бути ефективними, вони мають активно співпрацювати між собою на регіональному та національному

рівнях, об'єднуючись в єдину систему з необхідною сервісною інфраструктурою — фондом гарантування вкладів, стабілізаційною програмою, системою навчання та консультаційного супроводження, страхуванням членів та фінансових ризиків тощо. І цей процес нині активно відбувається. У багатьох областях України кредитні спілки уже об'єдналися в обласні асоціації, створили т.зв. об'єднані кредитні спілки (ОКС), які значною мірою підвищують стабільність діяльності кредитівок. В Україні будується система кредитної кооперації, така, як у більшості країн світу, але з урахуванням особливостей саме українських умов. Для прикладу: в Польщі існує своя система кооперативних ощадно-кредитних кас, які створили центральну «Касу крайову», керівник якої Гжегож Берецький, який нещодавно приїздив до України, з гордістю сказав: «У нас жоден вкладник за весь час не втратив жодного гроша». Україна теж прагне досягти такого самого рівня надійності своєї кредитно-кооперативної системи.

Але ж як тим часом, поки створення її ще не завершено, селянинові розпізнати, яка кредитна спілка надійна, а до якої краще не вступати? Тут можна дати кілька корисних порад. По-перше, необхідно знати, що справжні кредитні спілки — це прозорі, демократичні організації, які неухильно дотримуються кооперативних принципів, описаних вище. Вони щорічно проводять загальні збори, на яких обираються члени спостережної ради, де доручається здійснювати керівництво спілкою від імені всіх членів, а також ревізійну комісію, яка контролює діяльність спілки в період між загальними зборами. Крім цього, справжні кредитні спілки регулярно оприлюднюють і поширюють серед членів свої річні звіти, де містяться всі фінансові показники діяльності за рік: баланс з розшифровкою активів, пасивів і капіталу, звіт про доходи та витрати, структура кредитного портфеля та інші показники діяльності, підтверджені висновком незалежного аудитора. За цим річним звітом можна зразу визначити фінансовий стан кредитної спілки. Достатньо подивитися на наявність нерозподіленого доходу (чи збитку) у відповідному звіті, а також на співвідношення резервного капіталу до активів у балансі спілки. Стабільна спілка не повинна мати збитків, а співвідношення резервного капіталу до активів має бути не менше 15%. І що нижчим буде цей показник, то менш стабільною можна вважати кредитну спілку (до речі, в банках подібний показник встановлюється на рівні 8%). Якщо працівники кредитної спілки відмовляються надати річний фінансовий звіт для ознайомлення, мотивуючи це комерційною таємницею, — це є ознакою псевдокооперативної організації, в якій краще не зберігати свої заощадження, незважаючи навіть на надзвичайно високі проценти на вклади.

Або інший приклад. У великому магазині побутової техніки в місті — вивіска «Кредитна спілка...». За столом сидить молода дівчина і пропонує взяти кредит, який і оформлять тут же, на місці, не треба туди-сюди їздити, документи збирати. І все ніби гаразд, але вам для одержання кредиту пропонують разом із бланком заяви на вступ до спілки заповнити і заяву... на вихід (!), мило попросивши не проставляти в ній числа. А крім цього, пропонують ще й підписати якийсь папірець про те, що ви доручаєте якійсь невідомій особі представляти ваші інтереси на загальних зборах спілки, не повідомляючи при цьому дату, час і місце проведення загальних зборів. Цими діями вас хочуть позбавити права брати участь у діяльності кредитної спілки. Така організація не дотримується кооперативних принципів, а отже, не є справжньою кредитною спілкою, а її реальні приватні власники, прикриваючись ідеєю фінансової взаємодопомоги і неприбутковим статусом

кредитної спілки, просто заробляють на цьому гроші! Така приватна структура, може, й має право на існування на фінансовому ринку, але при цьому вона не повинна називатися кредитною спілкою і дискредитувати демократичну ідею фінансової взаємодопомоги населення.

Ще один важливий показник, який впливає на надійність кредитної спілки, — її участь в асоціації кредитних спілок. Адже асоціація дбає про своїх членів, вона їх і навчає, і консультує в складних випадках, і перевіряє їхню звітність (тобто кредитна спілка — учасниця асоціації перебуває під подвійним контролем: як з боку державного органу, так і з боку асоціації), і, що дуже важливо, може допомогти, якщо в кредитній спілці виникнуть якісь труднощі. А ще краще, якщо кредитна спілка є членом т.зв. «об'єднаної кредитної спілки» (ОКС). Ці фінансові установи зараз лише починають створюватися в деяких областях України, але вони є дуже важливим механізмом, що забезпечує стабільність кредитних спілок, які до них входять. От, скажімо, одна кредитна спілка — член ОКС працює в селі, і їй найбільше потрібні гроші, щоб надавати кредити своїм членам, навесні, у період підготовки до польових робіт. А, наприклад, восени, коли попит на кредити в селі знижується, у таких кредитівок можуть залишатися значні вільні кошти. Тоді ж, як свідчить практика, спостерігається зростання попиту на кредити в місті, через що в міських спілках може виникати дефіцит кредитних ресурсів. За допомогою ОКС можна швидко відреагувати на такі ситуації і надати кредит тій спілці, яка його потребує, від чого усі лише виграють. Тому ОКС — це дуже важлива для діяльності кредитних спілок організація. І можна сподіватись, що, крім Полтавської та Львівської областей, де виникли перші обласні ОКСи, такі організації невдовзі будуть створені в усіх областях України. Це буде значним кроком

уперед до побудови системи кредитної кооперації, про яку згадувалося вище, і яка передбачена Концепцією розвитку кредитної кооперації в Україні, яку нині розробляє Уряд України.

Таким чином, кредитна спілка може дати селянинові фінансові послуги, до яких він не має доступу і яких він не може отримати в банках. Важливо, щоб селяни брали активну участь в діяльності існуючих кредитних спілок і ініціювали створення нових спілок в тих районах, де їх ще нема (цьому процесу можуть сприяти обласні асоціації кредитних спілок). Це забезпечить максимальне охоплення ідеєю фінансової взаємодопомоги сільського населення України і сприятиме побудові потужної системи кредитної кооперації, яка, в свою чергу, забезпечить селянське господарство дешевими фінансовими ресурсами і зробить його ефективним і конкурентоспроможним.

Особливості отримання селянами кредитів у кредитних спілках

Владислав ГОНЧАРЕНКО,
доктор економічних наук, професор
Полтавського університету
споживчої кооперації України

Андрій ПАНТЕЛЕЙМОНЕНКО,
кандидат економічних наук, доцент
Полтавського університету
споживчої кооперації України

Кредитні спілки як форма фінансової взаємодопомоги громадян почали відроджуватися в Україні з 1993 року і протягом останнього десятиріччя набули значного поширення. Загальна їхня кількість на сьогодні перевищує сімсот. Вони надають своїм членам кредити на найрізноманітніші споживчі потреби — придбання побутової техніки, відпочинок, отримання освіти, лікування, ремонт та будівництво житла, проведення газу тощо. Крім цього, кредитні

спілки надають кредити на ведення різних видів підприємницької діяльності та розвиток селянських і особистих підсобних господарств.

Аналіз діяльності багатьох кредитних спілок свідчить про

те, що мешканцям міст отримати кредит набагато легше, ніж селянам. Для більшості міських жителів не є проблемою показати величину і стабільність отримання свого місячного доходу, надавши довідку про заробітну плату з місця роботи чи декларацію про доходи від підприємницької діяльності. Дохід селян має іншу природу. Він сезонний, має не грошову, а товарну форму. Він представлений вирощеними фруктами, овочами, худобою, птицею та іншою сільськогосподарською продукцією. При цьому лише частина натурального доходу селян трансформується у грошову форму, а самі селяни не завжди бачать можливі варіанти конвертації товарної форми доходу в грошову. Тому місячний дохід селян у грошовій формі, як правило, суттєво коливається, не обліковується і не має формального підтвердження. Таким чином, він не може бути показаний у такий спосіб, як дохід міського мешканця. Саме в цьому полягає одна з найголовніших проблем при отриманні кредитів селянами. Однак навіть при цьому вони можуть отримувати кредити в кредитній спілці, якщо підійдуть до цього процесу виважено і ретельно пройдуть наступні етапи, довівши кредитному комітету спілки свою здатність повернути кредит.

Першим етапом процедури отримання кредиту є звернення селянина до кредитної спілки з проханням прийняти його в члени спілки. Звернення має бути оформлене письмово у вигляді стандартної заяви, яка містить анкетні й паспортні дані. Слід відзначити, що кредитні спілки діють, як правило, за т.зв. територіальним принципом, тобто в межах певної території (району чи області). Тому стати членом кредитної спілки

можуть тільки особи, які постійно мешкають на території діяльності кредитної спілки.

Другим етапом є прийняття селянина у члени кредитної спілки. При цьому майбутній член спілки має обов'язково бути ознайомлений із положеннями статуту, головними кооперативними принципами, особливостями функціонування кредитних спілок, умовами прийняття в члени, кредитування тощо. У разі якщо особа погоджується з усіма умовами, відбувається її прийом у члени кредитної спілки. При цьому сплачується вступний та обов'язковий пайовий внески. Вступний внесок при можливому виході члена із кредитної спілки не повертається, а пайовий — повертається. Розміри цих внесків зазвичай невеликі й визначаються кожною кредитною спілкою самостійно.

На третьому етапі відбувається обговорення умов надання кредиту. Селянин, котрий хоче отримати кредит, повідомляє працівника спілки, яка сума кредиту йому потрібна, на який термін, а також якою може бути зручна для позичальника схема сплати кредиту та відсотків. Під час цієї, на перший погляд, досить простої процедури обговорення умов кредиту, працівники спілки і визначають, наскільки серйозно підходить позичальник до своїх майбутніх боргових зобов'язань.

При визначенні розміру кредиту береться до уваги його цільове призначення. Цей підхід до надання кредитів передбачає, що розмір кредиту визначається не наявністю достатнього забезпечення (застави), а метою отримання кредиту. Це викликано тим, що різні види вкладання коштів мають різний ступінь ризику. І кредитна спілка прагне контролювати можливі ризики ще на етапі ухвалення рішення про надання кредиту. Крім цього, зіставляючи розмір кредиту і мету, на яку він береться, працівники кредитної спілки прагнуть виявити несумлінних позичальників (наприклад, що можна сказати про селянина, який хоче взяти кредит у розмірі 40 тис. грн. на придбання однієї корови?!).

Види кредитів, що надаються кредитними спілками селянам за цільовим призначенням і терміном їх надання, наведено в таблиці 1.

Таблиця 1. Види кредитів кредитних спілок за цільовим призначенням і терміном їх надання

Види кредитів	Термін	Мета
Короткотермінові	До 12 місяців	Поточні потреби селянського господарства — придбання насіння, розсади, молодняку птиці, поросят, кормів, добрив, ремонт підсобних приміщень тощо.
Середньотермінові	Від 1 до 3-х років	Інвестиції, придбання багаторічних культур, будівництво, закупівля техніки, обладнання та устаткування, худоби тощо.

Мета **короткотермінових кредитів** — фінансування прямих витрат, тобто задоволення поточних потреб у грошових коштах, що виникає при веденні селянського господарства.

Терміни кредитів відповідають певному циклу робіт селянського господарства (що пов'язано з його сезонністю), котрий складає для господарства один сільськогосподарський сезон або мак-

симум — один рік. Але при наданні кредиту обов'язково враховується мета використання коштів і початок планової віддачі від вкладених у даний вид сільськогосподарської діяльності коштів. На основі цього розраховується помісячний прогноз руху грошових коштів селянського господарства, який показує надходження та витрати грошових коштів, а також чистий залишок грошових коштів або їхню нестачу.

Основна сума короткотермінового кредиту повинна повертатися на щомісячній, щоквартальній, піврічній або річній основі в залежності від розробленого прогнозу руху грошових коштів селянського господарства. Відсотки за користування короткотерміновим кредитом, як правило, мають сплачуватися щомісячно.

Мета **середньотермінових кредитів** — фінансування інвестицій селянського господарства в будівництво, техніку, обладнання та устаткування, закладення саду чи виноградника, тобто вкладання коштів в об'єкти, що даватимуть віддачу протягом тривалого часу. Термін середньотермінових кредитів має відповідати економічному життєвому циклу того чи того активу, який фінансується за рахунок цього кредиту. При отриманні середньотермінових кредитів селянин також має надати прогноз руху грошових коштів селянського господарства, який показує плановані надходження та витрати грошових коштів протягом терміну, на який бажано отримати кредит.

Для прийняття кредитною спілкою позитивного рішення про надання кредиту селянинові сума, яку він хоче отримати у кредит, повинна бути підкріплена відповідними джерелами коштів, за рахунок яких цей кредит і відсотки по ньому погашатимуться. Цими джерелами є доходи від селянського господарства. Однак такі джерела, як правило, сезонні, мають не грошову, а товарну форму (вирощені фрукти, овочі, худоба, птиця та інша сільськогосподарська продукція). При цьому лише частка натурального доходу селян трансформується у грошову форму, а самі селяни не завжди можуть конвертувати свою товарну продукцію у грошову форму. Тому важливо, щоб селянин чітко уявляв, скільки він може виробити сільгосппродукції, де він її продаватиме і який дохід від цього отримає. Кредитна ж спілка перевірить, наскільки правильні його прогнози й відповідно до цього ухвалить рішення про надання кредиту.

Правильно розрахований розмір кредиту, який базується на реальному прогнозі доходів та руху грошових коштів селянського господарства, демонструє здатність селянина самостійно розрахувати свої можливості щодо сплати кредиту та відсотків, виходячи з прогнозних показників урожайності культур та ймовірного валового доходу від свого господарства.

Слід відзначити, що кредитні спілки при ухваленні рішень щодо надання кредитів, особливо середньотермінових, завжди враховують, яку частку власних коштів позичальник готовий вкласти у той вид діяльності чи об'єкт, на який береться кредит. І чим більша частка фінансується власними коштами позичальника, тим більша ймовірність отримання кредиту. Як правило, мінімальна частка фінансування за рахунок власних коштів має складати 20-25%, а за рахунок кредиту, відповідно, 80-75%. Такий підхід застосовується тому, що кредитна спілка прагне, аби позичальник брав на себе частину ризику, пов'язану з розміщенням позичених у спілки коштів, і цим демонс-

трував власну впевненість у реальності та ефективності вкладання коштів у своє селянське господарство.

Після з'ясування названих вище питань і обставин починається оформлення документів, необхідних для отримання кредиту.

Четвертий етап найвідповідальніший і займає найбільше часу. Для прийняття зваженого рішення щодо надання або не надання кредиту сільському господарю, кредитна спілка має отримати детальну і реальну інформацію щодо його надійності, платоспроможності, обґрунтованості його виробничих планів, здатності заробити необхідні для повернення боргу кошти, вміння рахувати і прогнозувати результати, ставлення до праці та інші особисті якості.

Для отримання кредиту селянин має продемонструвати працівникам кредитної спілки всі зазначені якості. Найкраще це можна зробити, детально описавши своє селянське господарство і розробивши простий виробничий план (бізнес-план) діяльності селянського господарства.

Нижче наведена орієнтовна схема, за якою доцільно висвітлити питання, які описують стан і розмір селянського господарства, на яких доцільно зосередити увагу при підготовці документів на отримання кредиту в кредитній спілці.

1. Основні напрямки товарної діяльності господарства

Необхідно коротко описати всі види діяльності селянського господарства, від яких селянин отримував грошові доходи у минулому році (наприклад, здача молока, виробництво та продаж овочів і фруктів, вирощування свиней тощо).

Основні напрямки діяльності господарства:
(дати короткий опис)

-
-
-

2. Кількість працівників господарства

До запропонованої таблиці треба внести кількість людей, постійно зайнятих у господарстві, і тих, яких наймають для виконання разових чи сезонних робіт (якщо такі є).

2.1. Кількість працівників господарства

Працівники	Прізвище, ім'я, по-батькові	Вік	Оплата за рік
Господар			X
Дружина			X
Діти			X
Батьки, що проживають разом			X
Тимчасово зайняті			
Всього:			

3. Виробничі ресурси господарства

Цей розділ найбільший і найзмстовніший. Саме тут має бути надано інформацію щодо всіх виробничих ресурсів, якими володіє селянське господарство.

3.1. Земля

1. Розмір земельних паїв, що належать членам сім'ї позичальника (гектарів)	
2. Місцезнаходження земельних паїв (км. від селянського господарства)	
3. Розмір присадибної ділянки (соток)	
4. Знаходиться під садом (соток)	
5. Знаходиться під городом (соток)	
6. Кількість внесених протягом останнього року добрив	
7. Інша інформація стосовно землі селянського господарства	

3.2. Багаторічні насадження

Насадження	Кількість, шт.	Урожай у минулому році	Продано в минулому році (кількість)	Продано в минулому році на суму (грн.)
Дерева				
Яблуні		ящиків	ящиків	
Груші		відер	відер	
Сливи		відер	відер	
Вишні		відер	відер	
Черешні		відер	відер	
Абрикоси		відер	відер	
Горіхи		відер	відер	
Ін. дерева				
Кущі				
Полуниця		відер		
Смородина		1-л банок		
Малина		1-л банок		
Ін. кущі				

Подібна інформація має бути надана щодо **городніх культур**, а також **худоби, птиці, кролів, бджіл** тощо. При наданні інформації особливу увагу слід приділити графам, де має бути відображена виручка від реалізованої продукції сільського господарства. Зрозуміло, що вказати абсолютно точні цифри досить складно, тому достатньо навести приблизні, але такі, які якомога ближче відповідають реальним.

3.3. Городні та зернові культури

Культура	Площа посіву, сотки		Урожай в минулому році	Продано в минулому році (кількість)	Продано в минулому році на суму (грн.)
	Минулого року	Цього року			
Картопля			мішків	мішків	
Помідори			відер	відер	
Огірки			відер	відер	
Капуста			качанів	качанів	
Морква			кг	кг	
Цибуля			кг	кг	
Часник			кг	кг	
Зернові:					
Пшениця			мішків	мішків	
Ячмінь			мішків	мішків	
Соняшник			відер	відер	
Інше:					
Разом:	х	х	х	х	

3.4. ВРХ та інша худоба

Худоба	К-ть	Вік, років (для кожної окремо)	Кількість молока за минулий рік, л	Продано молока за минулий рік, л	Отримано від продажу молока, грн
Корови			х	х	х
У т.ч. дійні					
Телята			х	х	х
Бички			х	х	х
Кози					
Вівці			х	х	х
Разом:		х			

3.5. Свині та поросята

	Кількість	Вік (для кожної окремо)	Продано в минулому році (жива вага)	Продано в минулому році на суму (грн.)

3.6. Птиця та кролі

	К-сть	Продано в минулому році (кількість)	Продано в минулому році на суму (грн.)	Отримано яєць за минулий рік, шт.	Продано яєць за минулий рік, шт.	Продано яєць за минулий рік на суму (грн.)
Кури						
Гуси						
Качки						
Індики						
Кролі				х	х	х
Інше:				х	х	х
Разом:	х	х				

3.7. Бджоли

Кількість сімей	Кількість вуликів	Отримано меду в минулому році, кг	Продано меду в минулому році, кг	Продано меду в минулому році, на суму, грн.

У цьому розділі має бути надана інформація щодо виробничих споруд, будівель та іншого нерухомого майна, а також техніки і обладнання, задіяного в процесі сільськогосподарського виробництва, й такого, що перебуває у власності сільського господаря.

3.8. Споруди, будівлі та інше нерухоме майно:

Вид	Розмір, рік зведення	Матеріал стін	Матеріал даху	Газ	Водопровід	Електропостачання
Житловий будинок						
Хлів						
Сарай						
Гараж						
Погріб						
Інше:						

3.9. Техніка та обладнання:

Назва	Модель	Кількість	Рік випуску	Купівельна ціна

4. Потенційна річна віддача від господарської діяльності селянського господарства

У цьому розділі мають бути узагальнені дані щодо фінансових результатів господарської діяльності селянина за минулий рік. Розрахунки слід провести на основі даних попередніх розділів анкети і враховувати всі витрати на здійснення сільськогосподарської діяльності, як-от: закупівля насіння, добрив, кормів, паливно-мастильних матеріалів, ремонт та обслуговування техніки, споруд та будівель, оплата праці найманих працівників тощо.

4.1. Річні доходи селянського господарства (минулий рік):

Вид доходу	Сума річного доходу, грн	Примітки
Від тваринництва		
Від дерев і кущів		
Від городу		
Пенсія, зарплата всіх членів господарства		
Інші доходи		в т.ч. позичені кошти _____ грн.
Всього доходів		

4.2. Річні витрати селянського господарства (минулий рік):

Вид витрат	Сума річних витрат, грн	Примітки
Утримання будинку (електрика, газ, вода)		
Утримання техніки		
Купівля кормів		
Купівля насіння та розсади		
Купівля добрив та хімікатів		
Купівля молодняка		
Обробіток землі		
Транспортні послуги		
Оплата найманих послуг		
Інші витрати		у т.ч. повернення боргів _____ грн.
Всього витрат		

Різниця між отриманими доходами і витратами й становитиме *чистий річний дохід* селянського господарства, а якщо його розділити на 12 місяців — вийде *середній місячний дохід*. Ці два показники мають важливе значення для розрахунку розміру кредиту, який може отримати селянин у кредитній спілці. Кредитні спілки часто виходять з того, що перший показник має принаймні на 30-40% перевищувати суму кредиту та відсотків по ньому. Крім цього, якщо аналогічним чином помісячно фіксувати суму доходів та витрат, фактично отримаємо звіт про рух грошових коштів селянського господарства, який дозволить якнайточніше розробити графік сплати кредиту та відсотків з урахуванням планованих грошових надходжень у відповідні місяці.

Зроблений за наведеною схемою опис селянського господарства дає достатньо підстав для прийняття кредитною спілкою рішення щодо надання короткотермінового (до 1 року) кредиту. Єдине, що має бути уточнене, — його розмір та графік сплати кредиту.

Для отримання середньотермінового кредиту, крім наведеного вище фінансово-майнового аналізу селянського господарства, необхідно розробити і подати кредитній спілці виробничий план (бізнес-план) діяльності. Бізнес-план має містити детальний опис того, як саме сільський господар збирається використати наданий кредит і який сподівається отримати прибуток. Бізнес-план має містити детальні розрахунки, які цілком і повністю підтвердять правильність сподівань позичальника і його надійність. Про особливості складання такого плану позичальник може дізнатися від працівників кредитної спілки.

У бізнес-плані має міститися інформація, що дасть працівникам кредитного комітету спілки чітке уявлення про стан господарства позичальника, його приблизну вартість, потенціал, культури, які вирощуються, тварин, птицю, техніку, обладнання, будівлі тощо. Важливим моментом є також те, що в бізнес-плані мають бути чітко визначені суми та напрямки використання кредитних коштів, відображена продумана система збуту вирощеної продукції та обґрунтовано розмір планованого доходу на термін надання кредиту (період до 3-х років).

Після подання до кредитної спілки документів, в яких міститься вказана інформація, наступним кроком стане виїзд кредитного інспектора спілки безпосередньо на місце і перевірка наданої інформації, а також збір додаткових відомостей. За потреби можуть проводитися бесіди із сусідами позичальника з метою з'ясувати його особисті якості та авторитет серед людей. Аналіз особистості позичальника, в основному, стосується чотирьох аспектів, а саме: моральних якостей, ощадливості, готовності й здатності потенційного позичальника працювати.

Кредитний комітет кредитної спілки, ухвалюючи рішення про надання кредиту та його умови, обов'язково ретельно вивчає всі зібрані матеріали та аналізує результати проведеної кредитним інспектором попередньої оцінки фінансово-майнового стану позичальника. При цьому до уваги, в основному, береться така інформація:

- моральні якості й чесність заявника;
- вік і стан його здоров'я;
- професійні знання заявника;
- стан його господарства;
- наскільки ефективно він керує господарством;
- наявність рухомого і нерухомого майна;

- фінансовий стан, особливо відсутність боргів;
- досягнення, результати за останні роки і плани на майбутнє;
- фінансовий план (план доходів та витрат).

Слід відзначити ще один важливий елемент, необхідний для отримання кредиту в кредитній спілці. Це — забезпечення кредиту (тобто те, що може слугувати гарантією повернення кредиту та відсотків у випадку небажання чи неможливості позичальника виконати свої зобов'язання перед спілкою). У цивільному законодавстві України передбачено декілька видів забезпечення виконання зобов'язань. Найширше використання у практиці кредитних спілок знайшли такі види забезпечення виконання зобов'язань, як **застава** та **порука**.

Якщо йдеться про кредит під заставу майна або майнових прав, то, крім кредитної угоди, сторони укладають договір про заставу майна або договір про заставу майнових прав. Такий договір є юридичним документом, що регулює відносини сторін стосовно застави. Визначені в цьому документі умови, звісно, повинні відповідати вимогам чинного законодавства, оскільки в іншому випадку цей договір можна буде визнати недійсним. Слід зазначити, що відносини, пов'язані із заставою, недостатньо чітко врегульовані чинним законодавством. У зв'язку з цим для забезпечення зобов'язань кредитні спілки найчастіше використовують **поруку**. Порука оформлюється у формі договору поруки, який засвідчує певні зобов'язання поручителя (поручителів). Якщо позичальник не дотримається умов кредитної угоди (або дотримається

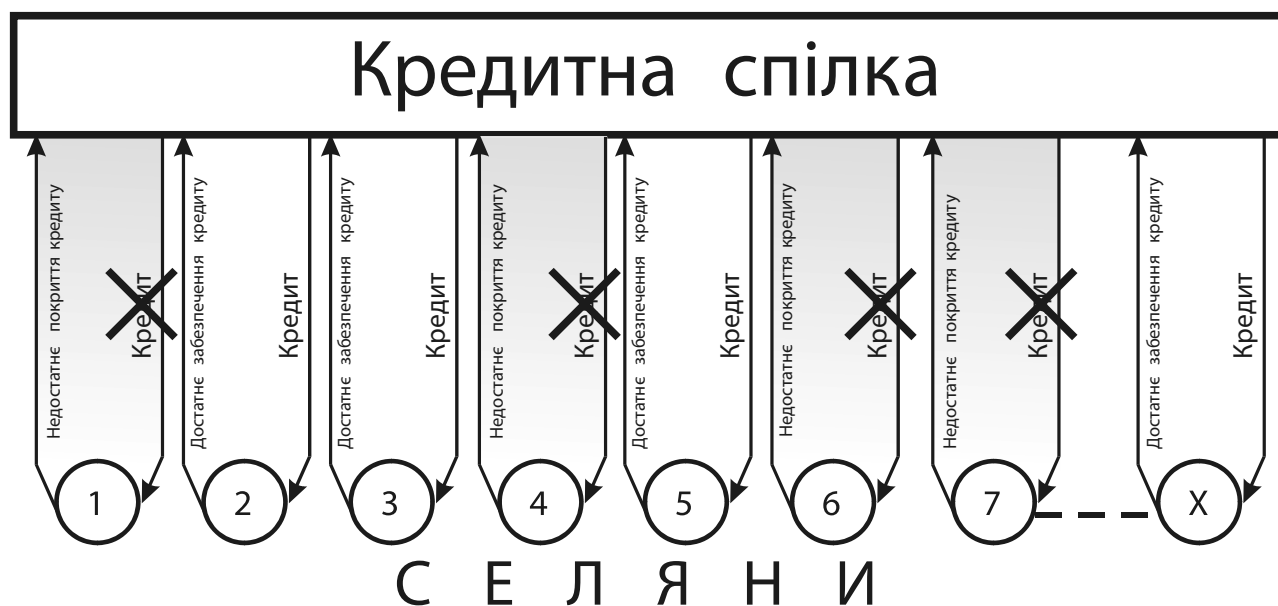

Рис.1 Схема утворення позикового кола сільських господарств

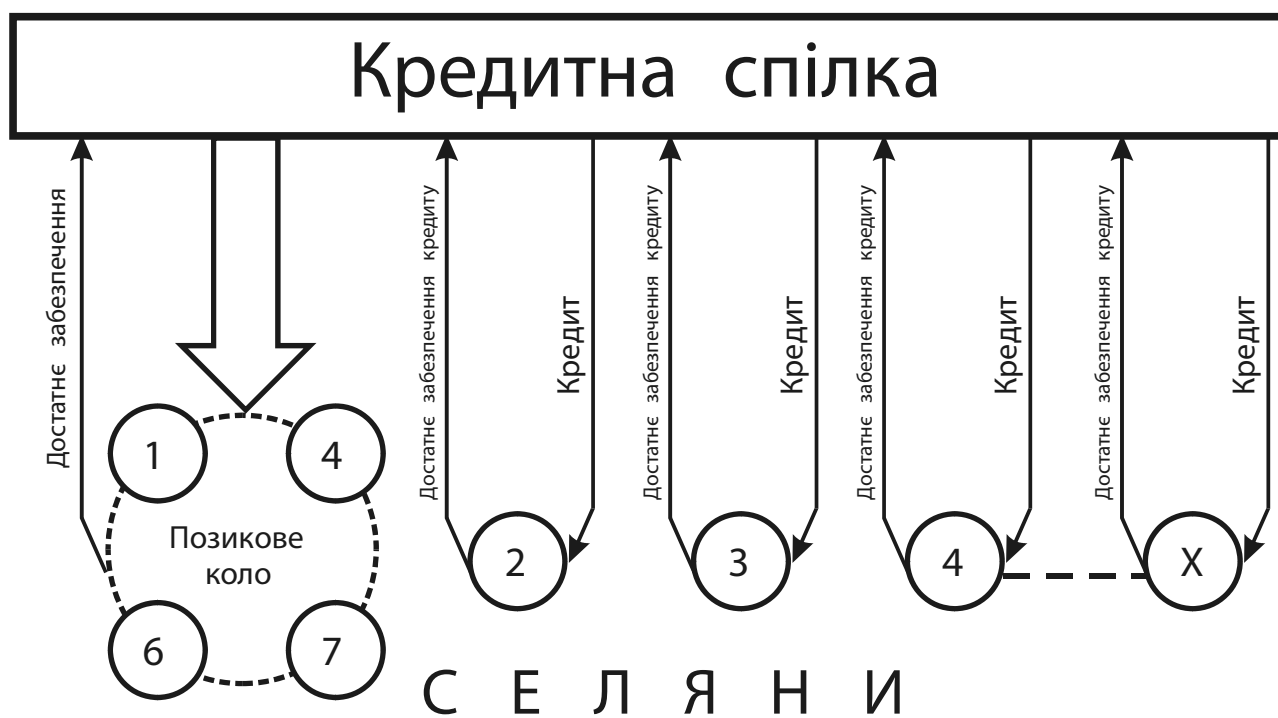

Рис. 2. Схема функціонування позикового кола сільських господарств

ся їх лише частково), то поручитель або поручителі будуть зобов'язані на вимогу кредитної спілки повернути кредит та сплатити нараховані згідно з кредитною угодою проценти за позичальника. При цьому у них виникає право вимагати від позичальника відшкодування сплачених за нього коштів.

Для кредитної спілки така форма забезпечення кредиту дрібним селянським господарствам часто є оптимальною.

У разі коли кілька сільських господарств не мають можливості самостійно дати гарантію повернення кредиту, існує можливість створення ними т.зв. «**позикового кола**», тобто об'єднання, яке гарантує повернення кредиту кожним із його членів на підставі колективної відповідальності. Схема такого позикового кола зображена на рисунках 1 і 2. Наприклад, сільські господарі 1, 4, 6 і 7 не можуть самотужки забезпечити покриття необхідних їм кредитів, на відміну від господарів 2, 3 і 5. (рис. 1). У такому разі вони ство-

рюють об'єднання із спільною взаємною відповідальністю. Таке об'єднання дає їм змогу скласти значно більше забезпечення, а отже — отримати кредит (рис. 1).

Слід відзначити, що застосовувана окремими кредитними спілками система забезпечення кредитів «**позикове коло**», є досить ефективною при наданні кредитів під колективну солідарну майнову відповідальність групи людей, які добре знають один одного. Вона базується на ідеї т.зв. райфайзенівської системи кооперативного кредитування села, яка довела свою життєздатність та ефективність у багатьох країнах світу, зокрема в складних соціально-економічних та політичних умовах.

Суть цієї системи полягає в тому, що селяни, які є членами кредитної спілки, формують «позикове коло», учасники якого добре знають один одного і готові нести солідарну майнову відповідальність перед кредитною спілкою за отриманий кожним членом «кола» кредит. Об'єднані міцним зв'язком взаємної солідарної відповідальності дрібні селянські господарства, не маючи майна для застави, яке відповідало б вимогам кредиторів, стають сильною, достатньо платоспроможною одиницею, яка може забезпечити гарантії повернення кредиту на кілька ступенів вище, ніж система застави. Члени «позикового кола» несуть перед кредитною спілкою матеріальну, а перед своїми товаришами ще й моральну відповідальність за своєчасне виконання взятих на себе в межах «кола» боргових зобов'язань. І якщо в одного або кількох членів «позикового кола» виникне проблема з поверненням кредиту, решта членів будуть виконувати за них взяті зобов'язання.

Кругова порука в цьому випадку має вагомe психологічне значення для кожного позичальника і спонукає його до виконання взятих на себе зобов'язань, тому що традиційні двосторонні відносини «кредитор-позичальник» у системі «позикового кола» замінюються на тристоронні відносини «кредитор-група-позичальник». У такий спосіб між кредитором і окремим позичальником стає група, яка, з одного боку, несе матеріальну відповідальність перед кредитором, а з іншого — має моральні важелі впливу на позичальника.

Застосовуючи таку схему кредитування, кредитна спілка розподіляє кредитний ризик на багатьох учасників «позикового кола», загальне майно яких значно перевищує суму наданих кредитів. Члени ж «позикового кола», взявши на себе додатковий ризик за своїх товаришів, дістають реальну можливість отримати кредит. А відмова від застави дозволяє кредитній спілці здешевити та спростити процес оформлення кредиту. Таким чином, застосування схеми «позикового кола» є вигідним як для кредитної спілки, так і для селян.

Усі умови, на яких кредитна спілка надає кредити своїм членам, а також права і обов'язки сторін відображаються в кредитних договорах. Типові кредитні договори затверджуються рішенням спостережної ради. Всі пункти договорів повинні відповідати вимогам чинного законодавства.

На п'ятому етапі відбувається засідання кредитного комітету спілки і розгляд документів на отримання кредиту. За рекомендацією кредитного інспектора кредитний комітет ухвалює рішення про схвалення або відхилення заявки на отримання кредиту. Рішення про надання великих кредитів, як правило, ухвалює правління кредитної спілки за поданням кредитного комітету. Якщо позичальник успішно виконає основні рекомендації викладених вище етапів, рішення про надання йому кредиту найімовірніше буде позитивне.

Після ухвалення позитивного рішення між спілкою і позичальником оформлюється кредитна угода, де фіксуються права та обов'язки сторін. Крім кредитної угоди оформлюється договір про забезпечення кредиту (заставу чи поруку).

Шостий етап — це безпосереднє отримання коштів, яке може здійснюватися або готівкою, або шляхом оплати кредитною спілкою рахунків, що виставляються на позичальника. Кредитна спілка часто використовує схему оплати рахунків, на покриття яких надається кредит, з метою запобігання нецільовому використанню коштів. Так, наприклад, при купівлі сільськогосподарського обладнання кошти можуть бути не видані позичальнику готівкою, а переказані на рахунок продавця цього обладнання.

Такими є основні етапи та найважливіші моменти отримання селянами кредиту в кредитних спілках. При їх урахуванні отримати кредит у кредитній спілці буде нескладно.

АСПЕКТ ПРОДОВОЛЬЧИЙ

Мішель Дебатіз,
консультант Світового
Банку по формуванню
аграрного фонду в Україні

Маркетингові інституції ринку зерна

го сектора був розпочатий із середини 90-х, український зерновий ринок страждав від факторів неефективності (як на макроекономічному рівні, так і на рівні зернового сектора). Це призвело до тривалого періоду скорочення виробництва і зниження врожайності в зерновому секторі. Визнаючи негативний вплив таких факторів «неефективності» протягом більше ніж десятиліття, уряд України розробляв, головним чином, короткострокові регулюючі механізми, за допомогою яких прагнув вирішити негативні наслідки а) незакінченої приватизації аграрного сектора, що призвело до повільного розвитку ринків землі, кредитів та робочої сили і б) неефективного функціонування маркетингових каналів збуту зернових¹. Зосереджуючись скоріше на наслідках, аніж на причинах їх виникнення, уряд України рік за роком стикався з одними й тими ж проблемами. Концентруючись на такому короткостроковому підході, замість сприяння зміцненню конкурентних ринків — товарного ринку (зернові культури) і факторних ринків (земля, кредит і трудові ресурси), уряд України дуже неефективно витрачав обмежені бюджетні кошти в секторі, що міг би стати одним із найбільш розвинених в українській економіці.

Група експертів проекту «Агрілогістика» в Україні пропонує звернути увагу, в першу чергу, на основні фактори, що спричиняють неефективність роботи маркетингових каналів збуту зернових замість досягнення короткострокового ефекту. З метою використання саме такого підходу потрібно відзначити, що, як і в будь-якому каналі збуту, до всіх його ланок, без будь-яких винятків, потрібно ставитись дуже серйозно, оскільки ефективність маркетингового каналу в цілому залежить від його найслабшої ланки. Тому подальші дослідження, так само як і запропонований порядок дій, передбачали застосування всебічного підходу до вирішення проблем структурної неефективності в зерновому секторі, починаючи від фермера і з подальшими продажами зернових на внутрішньому ринку чи на експорт.

Україна повертає собі позицію одного з основних експортерів зернових і, відповідно, може стати орієнтиром для зернового ринку у Центральній і Східній Європі, в Середній Азії, а також одним із провідних експортерів зернових у світі. Незалежно від наслідків урядової політики очевидно, що середні обсяги врожаїв зернових культур в Україні значно збільшаться за наступні роки, хоча, як і у всьому світі, врожаї будуть залежати від кліматичних умов. В даний час під зерновими культурами в Україні засіяно приблизно 15 мільйонів га землі, із середньою врожайністю близько 2,8 т/га, що може призводити до виробництва близько 43 мільйонів тонн зернових. По мірі розширення доступу фермерів

Міністерство аграрної політики (МАП) України зробило запит до проекту ЄС—TACIS, «Покращання системи логістики та маркетингу для МСП у сільському господарстві» (Агро-логістика) щодо надання рекомендацій для поліпшення маркетингових каналів збуту зернових між фермерами, переробними підприємствами та експортерами, а також надання пропозицій для усунення виявлених слабких місць у зазначених каналах збуту. Група експертів проекту запропонувала шляхи покращання маркетингової системи збуту зернових.

Протягом більш як десяти років уряд України розробляв різні інструменти регулювання зернового ринку. Щоразу декларувалася, перш за все, державна підтримка фермерів, спрямована на забезпечення прибутку від реалізації зернових культур. У той час як відносно повільний процес приватизації і розвитку зерново-

¹ В цій доповіді група експертів провела аналіз маркетингових каналів збуту зернових в Україні. Ймовірно, що деякі із запропонованих удосконалень в галузі зернового ринку можуть бути перенесені на ринок соняшника, таким чином роблячи дослідження в цілому корисним для всього зернового (зернові та олійні культури) сектору.

до кредитних ресурсів, добрив, засобів захисту рослин, якісного насіння і т.д., врожайність буде значно зростати. У Франції протягом 1990 і 2004 років врожаї всіх зернових культур коливалися між 6,23 т/га (1990) до 7,62 т/га (2002), із середнім показником 6,9 т/га². На початку 1990-х врожаї в Україні складали більше ніж 3 т/га, отже, ймовірно їхнє збільшення до 3,5—4 т/га і, у подальшому, до 5 т/га — по мірі поліпшення доступу фермерів до матеріально-технічних ресурсів та сучасного обладнання. Крім того, зараз майже 10 мільйонів га землі, придатної для вирощування сільськогосподарських культур, не обробляється, в той час як фермери поступово освоюють ці території. Тому досить імовірно, що площа під зерновими культурами може значно розширитися. При збільшенні врожайності до 4—5 т/га це може призвести до виробництва зернових у обсязі 70 мільйонів тонн щорічно. Чи зробить це Україну провідним експортером зерна у світі? Якщо так, і маючи це за мету, то поточна регуляторна політика держави є не тільки нежиттєздатною, але також виступає головною перешкодою у досягненні потенційних переваг для зернового сектора України.

За останні роки уряд доклав чимало зусиль для збільшення внутрішніх цін на зерно з метою підтримки доходів фермерів. Кожен, хто працює у зерновому секторі, розуміє неефективність регулюючої ролі держави, котра призвела до значних витрат бюджетних ресурсів і, що більш важливо, сповільнила розвиток тієї галузі, яка мала б стати однією з провідних в українській економіці. Україна все ще має кращі ґрунти в Європі (більше сільськогосподарських угідь, ніж Франція і Німеччина, разом узяті!) й відносно стійкі кліматичні умови, коливаючись від майже субтропічного клімату в Криму до помірного. Це означає, що Україна в змозі вирощувати різноманітні зернові культури, такі як соя, рис і до повного переліку європейських зернових культур. Уряд спробував підтримати мінімальні ціни, що очевидно не спрацювало (на даний час задекларована мінімальна ціна на пшеницю 3 класу — 690 грн/т, тоді як фермери отримують пропозиції по 400 — 460 грн/т). Податкові структури протягом кількох років акумулювали борги по сплаті ПДВ експортерам зерна, що в результаті призвело до зниження останніми закупівельних цін для фермерів на суму зазначеного податку. В усіх випадках фермер платить за неефективність ринкових механізмів, отримуючи низькі ціни за свій товар, якщо він у змозі знайти покупця взагалі. Уряд намагається вплинути на ринкові ціни через інтервенційні закупівлі зерна. У країні, яка збирається стати великим експортером, це означає, що уряд робить спроби підвищити світові ціни! Єдиним результатом (і неефективним) таких обмежених інтервенційних закупівель є надання прямої субсидії кільком «наближеним» виробникам, що в змозі продати своє зерно в інтервенційні запаси. Всі інші, менш «наближені» виробники, залишаються з тією ж самою неефективною маркетинговою системою та без державної підтримки.

Якщо уряд бажає стабілізувати і підтримати доходи фермерів, щоб гарантувати стабільний розвиток зернового сектора з подальшим отриманням статусу провідного експортера зерна, необхідні системні зміни маркетингових інституцій на зерновому ринку, як частини інтегрованої аграрної політики. Це передбачає зміни у землекористуванні, подальшу реструктуризацію частково приватизованих «колгоспів», покращання доступу до кредитних ресурсів, особливо для приватних фермерів. Удосконалення практики землекористування також полегшить доступ до кредитів та лізингу, що дозволить українським

фермерам поновити парк сільськогосподарських машин.

Українське сільське господарство стоїть перед перспективою відновлення свого становища провідного світового виробника багатьох зернових культур через ефективний і прибутковий аграрний сектор, що в подальшому стане важливим двигуном для розвитку економіки України в цілому.

Запроваджуючи запропоновану програму дій, також рекомендується щоб будь-які побічні ефекти (якщо такі будуть) були уважно проаналізовані та відповідно усунені через тісну координацію між державними органами і представниками приватного сектору. При зміцненні добре відомої (хоча все ще головним чином потенційної) порівняльної переваги українського зернового сектору в світі зі зростаючим населенням та обмеженими регіонами, де спостерігається надлишкове виробництво зернових, Україна могла б повернути свою роль провідного експортера зерна. Рекомендується, щоб середньо- та довгостроковим позитивним перетворенням в українській економіці, спрямованим на активне структурне регулювання та інвестиційну політику в зерновому секторі, були надані переваги перед нежиттєздатними короткостроковими заходами, пов'язаними з витратним розподілом бюджету і спричиненими неефективною маркетинговою системою у зерновому секторі, тобто концентруватися на причинах виникнення проблем, аніж на їхніх наслідках. За таких обставин «інтервенційна» політика України буде головним чином спрямована на вдосконалення маркетингових структур зернового ринку, і, що стосується державних інтервенцій та прямих цінових регулювань, буде обмежена випадками надзвичайних та несподіваних катастрофічних ситуацій.

2 Протягом того самого періоду врожаї ячменю коливалися між 5,5 і 6,7 т/га (у середньому 6,0 т/га), пшениці між 6,6 і 7,8 т/га (у середньому 7,0 т/га).

Врожаї (центнер/га)	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Пшениця	31	38	31	30	23	28	26	23	20	31	30	15	37
Ячмінь	30	32	28	22	17	20	16	18	19	26	25	15	25
Кукурудза	25	28	24	29	27	33	25	25	30	32	35	35	38
Овес	25	29	23	20	15	19	14	14	18	20	19	17	19
Всього, Зернові	28	33	27	25	20	25	21	20	20	27	28	18	30

Таблиця 1. Україна — врожаї окремих зернових культур (1992-2004). Джерело: FAO

Головним питанням для світових експортерів зерна стає зміцнення конкурентного становища України на міжнародних ринках. У зв'язку з цим увагу привертають два основні моменти: а) витрати виробництва і б) маркетингові (в т.ч. логістичні) витрати. Ці дві категорії витрат тісно пов'язані між собою, оскільки зрозуміло, що, якщо витрати на виробництво зерна в Україні не відповідають світовим стандартам, всі подальші зусилля на підвищення ефективності збуту стають марними. І навпаки, при існуванні в Україні занадто високих маркетингових витрат (напр., транспортування, зберігання тощо) всі зусилля, спрямовані на зменшення витрат виробництва фермерів, стають невиправданими. Так само будь-яка спроба створити експортні перешкоди (прямі або непрямі) збільшить витрати щодо укладення угод з іноземними партнерами. Адже нема жодного способу змусити іноземних клієнтів надавати перевагу українському зерну перед російським, канадським, американським, аргентинським, румунським, англійським або французьким; будь-які додаткові витрати на експорт неминуче призведуть до скорочення внутрішніх цін на зерно в Україні.

Як пояснювалося вище, робиться припущення, що завдяки запропонованим змінам в маркетинговій політиці збуту зернових та тісній співпраці з приватним сектором зернова галузь в Україні може стати рушійною силою української економіки, а Україна набуде статусу визначеного лідера та слугуватиме орієнтиром в зерновому експорті для країн Чорноморського регіону.

Розраховуючи навіть на помірковане зростання врожайності до 3.2 т/га (на 15% більше порівняно з періодом низьких врожаїв протягом останніх 15 років), а також на поступове розширення угідь під зерновими культурами, навіть ці дві досить консервативні оцінки передбачають досягнення Україною позиції середнього нетто-експортера із 6,5 — 7,5 мільйонами тонн пшениці та 4 мільйонами тонн ячменю. Це свідчить про провідну роль на світовому ринку, що, наприклад, буде еквівалентно:

- а) 20 — 25 відсоткам американського експорту пшениці;
- б) 70 відсоткам аргентинського експорту пшениці;
- в) 40—45 відсоткам експорту пшениці відповідно австралійського, канадського чи Європейського Союзу;
- г) рівний австралійському експорту ячменю;
- д) 75 відсотків експорту ячменю ЄС;
- е) канадський експорт ячменю, помножений на 2,5.

Такі перспективи передбачають нові підходи до оцінки маркетингової політики на зерновому ринку України, враховуючи потенціальні лідируючі ролі української пшениці, ячменю та кукурудзи на світових ринках.

Експертами проекту «Агро-логістика» запропонована послідовність заходів, спрямованих на розвиток ринку зерна в Україні, з наступними цілями:

ЦІЛЬ 1 — Достатнє постачання та прийнятні ринкові ціни основних споживчих товарів на основі зернових культур для населення України. Цей перелік може включати основні сорти хліба в традиційних дієтах для категорій покупців з низькими та середніми доходами і стандартної пшеничної муки.

ЦІЛЬ 2 — Посилення конкуренції на вітчизняному ринку (в т.ч. в межах окремих регіонів та областей) на оптовому рівні³ з метою скорочення ризиків маніпулювання ринком шляхом укладання таємних угод між оптовими торговцями чи між місцевими монополіями.

ЦІЛЬ 3 — Посилення конкуренції та покращання інфраструктури для трьох основних методів вітчизняного транспортування зерна: залізничні шляхи, автомобільні шляхи та внутрішні водні шляхи (здебільшого р. Дніпро).

ЦІЛЬ 4 — Покращання ринкової/цінової інформації на умовах ціни ФОБ Чорне море з метою набуття статусу одного з основних і найбільш надійних індикаторів для міжнародних ринків зерна. В такому випадку було б доцільно ініціювати та розвивати співпрацю з іншими країнами-експортерами зернових, розташованих в Чорноморському регіоні, від Росії до Болгарії.

³ Повинні бути розвинені ефективні оптові ринки між фермерами, переробними галузями та іноземними торговельними компаніями, з метою розподілення збуту зернових між різними напрямками (на внутрішньому ринку та на експорт), і постачання переробним підприємствам протягом усього маркетингового року після отримання врожаю. Це буде обговорено у наступному розділі «маркетингові інституції».

ЦІЛЬ 5 — Розвиток надійних показників ринкових цін для одного чи двох головних стандартів якості для кожного виду зернових, від визначених та найбільш активних елеваторів-постачальників, та для встановлених днів/місяців постачань.

ЦІЛЬ 6 — Узгодження українських стандартів якості зернових до стандартів, які найбільш широко використовуються на міжнародному ринку.

ЦІЛЬ 7 — Скорочення маркетингової маржі, яка спостерігається між фермерськими та експортними цінами. Критичний чинник в цьому скороченні — вирішення проблеми різноманітних та доволі значних ризиків, з якими стикаються українські підприємства під час торгівлі зерновими на внутрішньому ринку: управління ціновими ризиками; ризиками невиконання договору та умовами забезпечення його виконання; розповсюдженою корупцією; ризиками, пов'язаними з різними видами втручань з боку державних установ.

За минулі десять років здебільшого незмінна державна політика на зерновому ринку України призвела до шкідливих наслідків стосовно більшості вище згаданих цілей (див. таблицю 2):

Таблиця 2. Огляд небажаних наслідків державного втручання (минулі й поточні) в розвиток приватного сектору торгівлі зерновими

Цілі	Поточна ситуація (середина 2005 р.)	Вплив регуляторних актів держави на протязі минулого десятиріччя
Ціль №1 Достатнє постачання та прийнятні ринкові ціни основних споживчих товарів на основі зернових культур.	Достатнє постачання за прийнятною ціною. В 2003 р. неврожай був компенсований достатніми обсягами імпорту. Сумнівна роль Держкомрезерву, адже інтервенційні продажі були недостатніми для покриття дефіциту, адже імпорт повинен покрити різницю (такі випадки мають місце у більшості країн). Таким чином, страхові резерви, на які могла розраховувати Україна, були розміщені за кордоном. Все це свідчить на користь аргументу переоцінки ролі Держкомрезерву.	Держава і досі залучена у комерційні операції (борошномельні заводи та пекарні). Потрібно оцінити ефективність даної державної політики та механізми її впровадження, а також розглянути її вплив на розвиток приватного сектора та на розвиток ефективного маркетингового ланцюга.
Ціль №2 Посилення конкуренції на вітчизняному ринку (вкл. в межах окремих регіонів та областей).	В декількох регіонах встановлено факт існування монополістичних ринків, що створює певні перешкоди для розвитку місцевої, регіональної та зовнішньої торгівлі. Основні положення комерційних контрактів в зерновому секторі залишаються нерозвиненими і це значно підвищує ризики (юридичні аспекти примушення виконання зобов'язань по контрактах залишаються неврегульованими) та негативно впливає на розвиток ринку (відсутність фактору часу в ціноутворенні, майже відсутній розвиток ринку форвардних контрактів, відсутність можливості управління ціновим ризиком).	Непрозоре, часто на авторитарній основі втручання в приватну торгівлю зерновими державних установ (Державного Резерву, ДАК «Хліб України») і в меншій мірі деяких губернаторів продовжує виступати головним обмеженням для розвитку конкурентноспроможного внутрішнього ринку.
Ціль №3 Посилення конкуренції та покращання інфраструктури для трьох основних методів транспортування зерна: залізничні шляхи, автомобільні шляхи, внутрішні водні шляхи (здебільшого р. Дніпро).	Транспортні засоби, що використовується для переміщення зерна, потребують істотної модернізації. Залізничні тарифи повинні бути прозорі, прогнозовані та однакові як для державних, так і для приватних організацій. Незважаючи на те що навігація річкового транспорту в Україні обмежена через погодні умови, транспортування баржами по р. Дніпро залишається нерозвинене, внаслідок: 1) малопотужних та нерозвинених річкових елеваторів; 2) обмеженої кількості барж. Доступ до зернових терміналів в морських портах не завжди рівний для державних установ та приватного сектору; пріоритет надається за рахунок приватного сектора.	Потрібно уникати раптових змін залізничних тарифів, державні агенції не повинні мати преференцій перед приватним сектором. З бюджетних причин відсутні істотні інвестиції для розвитку інфраструктури зберігання зерна вздовж р. Дніпро та побудови терміналів. Потрібно провести дослідження щодо можливості доступів до портових терміналів та розробити рекомендації відносно більш ефективного використання приватного менеджменту.
Ціль №4 Покращання ринкової/цінової інформації на умовах ціни ФОБ Чорне море.	Необхідно вдосконалити систему моніторингу цінової інформації (наприклад, розповсюдження на постійній основі в режимі реального часу), оскільки наявна інформація головним чином фрагментарно змальовує поточну ситуацію, аніж ситуацію реального часу та реальної торгівлі (напр., пропозиції, що надходять від надійних брокерів).	В приватному секторі не створені умови для розвитку надійної біржі (спотової та форвардної) між компаніями, які задіяні у зерновому секторі (наприклад, електронна зернова біржа, організована спільно з іноземними партнерами).

Ціль №5 Розвиток надійних індикаторів для ринкових цін.	Існуючі товарні біржі не вважаються корисними та показовими для реального приватного сектора. Їх існування в основному пояснюється зобов'язаннями, які розробив уряд України для деяких видів торговельної діяльності з державними організаціями, а також реєстрації експортних контрактів.	За відсутності суттєвої форвардної торгівлі (тобто контрактів з відкладеною доставкою і оплатою між двома сторонами) відсутній компонент часу в ринкових цінах. Приватному сектору необхідно розробити надійний стандартний контракт («Стандартний київський зерновий контракт»), включаючи потужну та надійну систему забезпечення виконання контрактів.
Ціль №6 Адаптація українських стандартів якості.	По мірі становлення української торговельної спільноти як нетто-експортера потрібно пристосовуватися до двох груп стандартів якості: 1) українські стандарти, 2) загальноновизнані міжнародні стандарти.	Зобов'язання мати окремий стандарт для місцевого ринку створює істотні витрати (сприяючи збільшенню маркетингових витрат між фермерами і портовими терміналами) при доведенні якісних характеристик партій зерна до міжнародних вимог. Три групи нововведень: 1) відповідність українським стандартам; 2) відповідність міжнародним стандартам при формуванні партій та завантаженні зерна в портових терміналах; 3) надійна реформована система інспекції якості зерна.
Ціль №7 Скорочення маркетингової маржі.	Відсутність надійної системи забезпечення виконання контрактів при торгівлі зерном на внутрішньому українському ринку призводить до зниження цін фермерів. Зернова торговельна спільнота страждає від взаємного недовіря, породженого відсутністю будь-яких надійних методів забезпечення виконання контрактів. Спотова ціна (максимальний термін поставки 1 тиждень при умові негайної оплати) залишається домінуючою. Відсутність практики хеджування, побудованої на реальних форвардних контрактах, ставить всіх учасників торгівлі зерном у вимушену спекулятивну позицію без можливості хеджування. Довіра — також відсутній елемент, що був би важливий для розвитку надійних приватних маркетингових кооперативів, що займаються збутом зерна, виробленого його учасниками.	Уряд України (зокрема через свої уповноважені органи) створює додаткові істотні ризики для приватних трейдерів, що призводить до їхніх намірів проводити хеджування простим шляхом збільшення маркетингової маржі за рахунок зниження цін фермерів. Зокрема, існуюча практика затягування виплати ПДВ (і навіть ризик його невиплати) за експортоване зерно тепер враховується більшістю трейдерів, що знижують ціну для фермерів. Встановлена де-факто спекулятивна позиція, спричинена слабкістю системи забезпечення виконання зобов'язань по контрактах (і відповідно відсутність надійних інструментів хеджування) обмежує число торговельних та кооперативних підприємств, призводить до послаблення конкуренції, а іноді й до монополістичних позицій однієї чи кількох торговельних компаній в деяких областях.

Всі зазначені вище цілі повинні досягатися через тісну співпрацю між: 1) державними структурами та приватним сектором, а) організаціями приватного сектора, кооперативами та асоціаціями. Необхідне чітке визначення ролі держави та обласних державних адміністрацій для підтримки розвитку приватного сектора. Державі також потрібно вести моніторинг небажаних соціальних наслідків протягом перехідного переходу та процесу впровадження цих пропозицій і, відповідно, розвивати інструменти прямої підтримки прибутків для низько- та середньозабезпечених

верств населення без втручання в конкурентне ціноутворення на зернові, а також на основні продукти, виготовлені на основі зернових.

Розвиток ефективно функціонуючих зернових ринків є найбільш терміновою справою, що потребує вирішення. Кожна торговельна діяльність, включаючи торгівлю зерновими, повинна базуватися на визначеній законодавчій основі для обміну продукту між двома сторонами (продавець-покупець). Необхідно чітко визначити зобов'язання обох сторін при торгівлі зерновими й дотримуватися цих зобов'язань при оптовій торгівлі (напр., між фермерами, переробними підприємствами та експортерами). Переважна кількість операцій купівлі-продажу зернових в Україні передбачає негайну оплату і поставку. Така ситуація є однією з головних характеристик недорозвинених ринків. Подібний вид торгівлі найбільше спрямований на уникнення причин для спорів, які можуть тривати невизначений період після факту поставки зерна. Звичайно, такий вид торгівлі (спотова, або максимум 6-7 днів для організації постачання і оплати) продовжуватиме існувати, але рекомендується стандартизувати більшість основних умов торговельних операцій.

Середні та великі за розміром зерно-торгівельні компанії повинні мати юридичний департамент або принаймні кваліфікованого юриста, щоб переглядати умови кожного окремого акту купівлі-продажу. Зазвичай використовуються т.зв. «робочі контракти», розроблені окремими торговельними компаніями, які обговорюються сторонами при укладанні контракту. Це створює витрати для всіх сторін. Але залишається реальний ризик — ризик невиконання своїх обов'язків однією із сторін. Проте такий ризик не буде довгостроковим, якщо контракт передбачає негайну поставку. З іншого боку, негайна поставка не залишає варіантів вибору для фермерів чи торговельних компаній щодо реагування на попит експортерів чи борошномельних підприємств. Останні планують постачання відповідно до дати прибуття морського судна чи до тижневих потреб у зерні для переробки. Вони напевно будуть зацікавлені в плануванні придбання продукції на форвардній основі, з поставками через місяць, два чи в близькому майбутньому. Фермери під час збору врожаю отримують додаткове рішення для збуту замість бути вимушеними продавати свій товар негайно чи притримувати зерно, не знаючи напевне майбутньої ціни; вони можуть продати зернові за форвардним контрактом по вже визначеній ціні або за ціною, що буде визначена на основі законтрактованої індикативної ціни (наприклад, х ГРН нижче ціни ФОБ Чорне море на визначений стандарт якості; чи розробити загальноприйнятну, прозору індикативну ціну для внутрішнього ринку).

Інша вигода від здійснення форвардних торговельних операцій (при відсутності ф'ючерсних ринків, котрі є наступним етапом розвитку) є створення можливості для оптових торговців щодо диверсифікації цінових ризиків. На сьогодні учасники зернового ринку в Україні вимушені займати спекулятивні позиції і не в змозі страхувати ризики, використовуючи форвардні ринки. Має місце тенденція компенсаційних (взаємних) операцій, що спричиняє шкідливий вплив на зернові ринки, що втрачають ліквідність, мають тенденції до звуження, з ризиком дефолту чи зайняття домінантної позиції одним або кількома трейдерами. Зокрема, під час збору особливо великого врожаю спостерігається відсутність інтересу до негайних поставок внаслідок значних обсягів пропозицій; це спричиняє суттєве зниження цін для фермерів, оскільки попит тимчасово залишається слабким. При форвардній торгівлі попит розподіляється на кілька місяців.

Рекомендується, щоб стандартні умови продажу зерна були розроблені об'єднаною комісією, до складу якої входили б експерти з торгівлі зерновими, юристи, за технічної підтримки Української Аграрної Конфедерації та/або Торгівельно-Промислової Палати і представників уряду. Зміст стандартного контракту повинен передбачати наступні статті:

- практична організація передачі прав власності (постачання і оплата) із зазначенням, як і коли засоби транспортування мають бути надані в обумовлене місце;
- обов'язки обох сторін контракту — де і коли закінчується відповідальність продавця і починається відповідальність покупця. В основу цього мають бути покладені добре відомі «Міжнародні комерційні умови» (Incoterms) (ФОБ, СІФ, і т.д.);
- у випадку можливості вибору місця поставки передбачити визначення термінів для попереднього оголошення місця поставки й дати поставки (наприклад, визначений тиждень місяця);
- організація інспекції під час поставки;
- взаємоприйнятні шляхи для висунення вимог у разі невиконання зобов'язань по контракту однією із сторін;
- умови для незалежного арбітражу та погоджені процедури розгляду судових позовів.

Звичайно, деякі статті стандартного контракту мають залишитися незаповненими. Зокрема, такі:

- вид товару (пшениця, овес, і т.д.);
- якісні параметри (клас, або максимальні/мінімальні критерії);
- місце поставки;
- дата або період поставки (можливі поставки визначених обсягів протягом кількох місяців, наприклад, 120,000 тонн поставляються на щомісячній основі протягом 6 місяців, партіями по 20,000 тонн);
- ціна (чи процедура визначення ціни, побудована на індикативній ціні, прийнятної для обох сторін).

Для визначення стандартного контракту щодо використання в угодах купівлі-продажу зернових на внутрішньому ринку учасникам зернового ринку слід звернути серйозну увагу на питання ризику, пов'язаного з невиконанням обов'язків по контракту при постачанні чи оплаті. Для цього може використовуватися закордонний досвід з його адаптацією до українських умов. Важливо, щоб розмір відповідальності у випадку невиконання умов контракту був таким, щоб утримував операторів ринку від будь-яких намірів зловживань. Такий ризик вже певною мірою розглядався у рамках системи складських свідоцтв в Україні. Будь-який дефолт при виконанні форвардного контракту за всіх обставин повинен бути негайно опублікований і поширений серед операторів ринку.

Таким чином, розвиток форвардних угод є безумовно важливим питанням для такої великої країни-виробника зернових, як Україна.

Ризики невиконання умов контракту негативно впливають на розвиток зернового сектору, де, враховуючи великі об'єми товарів, зазначених у контрактах, навіть незначна зміна в ціні може призвести до значних втрат. Подібна

схильність до невиконання умов контракту є дуже небезпечною для України, проте внаслідок застосування форвардних контрактів вона значно знижується. Серед заходів, які використовують оптові трейдери для страхування своїх операцій, є наступні:

а) обмеження кола осіб, з якими трейдер має справу до найбільш надійних і з доброю репутацією на гуртовому ринку;

б) буквальне дотримання загальновідомих, прийнятих та зрозумілих умов форвардного контракту (саме той випадок, де стандартний контракт найбільш корисний);

в) залучення висококваліфікованих спеціалістів з транспортування зерна та форвардних контрактів.

Протягом минулого десятиліття уряд України намагався впливати на внутрішні ціни з метою підтримки доходів товаровиробників (т.зв. інтервенції). Наслідки такого втручання були двоякі:

- Україна перебуває у становищі надлишкової пропозиції зерна, а внутрішні ціни прямо залежать від експортних цін. Коли уряд України намагається штучно підвищити (не використовуючи ринкові механізми) внутрішні ціни, це означає, що ціни ФОБ порти Чорного моря більше не конкурентоздатні; це означає, що уряд або робить спроби підтримати світові ціни через інтервенції на внутрішньому ринку, або держава не тільки змушена фінансувати внутрішні інтервенції, а й субсидувати експорт. Вочевидь, це не є можливою практикою. На доповнення, фермери потребують іншого типу інформації та стимулів, аніж «штучне» (не ринкове) ціноутворення.
- Все це призвело до істотних порушень функціонування (і відповідно виникнення

додаткових ризиків) ринку зерна в Україні й залишило внутрішній ринок слаборозвинутим і неефективним. В подальшому такі порушення використовувалися як причини для виправдання нових інтервенцій через державні установи.

Відомо, що фермери не покладаються на пропозиції уряду щодо того, куди і як продавати своє збіжжя, також особливо не розраховують на можливості держави підтримати ціни виробників через інтервенційні закупівлі. Замість цього, за умови існування прямого зв'язку (але без особливого впливу) між світовими ринками та внутрішнім ринком, можна розглянути схему страхування цін із залученням надійних страхових (торгових) компаній (зі сплатою страхової премії) та зацікавлених фермерів.

Рівень ціни, що підлягає страхуванню, повинен бути ретельно оцінений фермерами (замість безкоштовного, але менш надійного страхування, яке пропонується за бюджетний кошт урядом), оскільки вони зможуть пересвідчитися, що чим більша гарантована ціна, тим більша страхова премія. Якщо під час збору врожаю ціни нижчі цього гарантованого рівня, то фермери, котрі не застрахувалися, не зможуть вимагати підтримки з державного бюджету, порівняно з тими хто купив страхові поліси.

У відповідності до існуючого регулювання зернового ринку уряд України сприймає високі врожаї не як чудовий внесок до економіки України, а як велику проблему, що потребує вирішення. Досить дивно, що країна, відома як одна із зернових кошиків світу, де зернові можуть вирощуватися за конкурентноспроможними цінами, вбачає гарний врожай як проблему, що потребує державного втручання. Насправді, уряд України у 2004 році прийняв Програму «Зерно України: 2005-2010 роки», де офіційно декларується збільшення виробництва зернових до 42 млн. тонн в 2010 р.; також проголошуються офіційні заяви щодо подальшого розширення виробництва.

Дотепер уряд України чітко не визначив розподіл повноважень між приватним сектором та державними агенціями з питань розвитку ефективної маркетингової системи на зерновому ринку. Існування подібних невизначеностей провокує різноманітні спроби (більшим чином не ринкові) впливу на основні принципи функціонування зернового ринку України.

Пропонується, щоб, як і в більшості країн світу, приватний сектор виконував розподіл зернових ресурсів у відповідності з ринковими стимулами щодо 1) місць розташування; 2) стандартам якості на зерно; 3) сезону року. Всі комерційні операції мають виконуватися приватним сектором. Приватний сектор повинен розвивати власні правила щодо комерціалізації зерна від фермерів до переробних підприємств чи експортерів.

Питання приватизації елеваторів обговорюється вже досить тривалий період. Уряд України демонополізував і приватизував більшість елеваторів ДАК «Хліб України»⁴. Спостерігалися певні успіхи щодо приватизації зернових елеваторів. Для кращого залучення інвестицій та визначення ролі державних установ потрібно завершити повну приватизацію ДАК «Хліб України». В результаті з'явиться більш конкурентоздатна структура — завдяки зміцненню приватних ринків. Ті різноманітні методи, що їх використовує уряд України для інтервенції на зернових ринках, створюють надзвичайно великі ризики дефолту для підприємств, котрі ще перебувають у державній власності, оскільки це веде до значних фінансових збитків. Подібний дефолт обов'язково матиме негативні наслідки стосовно інших операторів зернового ринку

⁴ За інформацією із приватних джерел, загальна кількість підприємств по зберіганню зерна складає 613, з них 72 належать ДАК «Хліб України», 27 — до Державного резерву. Ця інформація потребує підтвердження.

та державного бюджету. Ставлячи завдання перед ДАК «Хліб України» купувати зерно у регіонах за цінами, близькими до експортних (ФОБ порти Чорного моря), слід пам'ятати: обмежене фінансування, передбачене для таких завдань, призведе до застосування неринкових механізмів для виконання поставлених обов'язків перед державними органами, задіяних у зберіганні, транспортуванні та перевалці зерна.

Замість запровадження витратних короткотермінових заходів уряд України повинен активно залучати приватний сектор до розробки законодавчого поля щодо регулювання зернового ринку. Якщо існуючі законодавчі акти не передбачають подібних дій, то уряд повинен їх переглянути та виправити як слід. Крім того, зосереджуючись на боротьбі із корупцією в маркетинговому каналі збуту зернових, можна досягти суттєвого прогресу у скороченні маркетингового ланцюга. Як зазначалося вище, ринки зерна потребують добре розвиненого правового поля, включаючи належним чином функціонуючу систему забезпечення виконання зобов'язань по контрактах, подібної тій, що розроблена у рамках системи складських свідоцтв. Правовий статус контрактів та гарантія виконання зобов'язань по них знизять ризики та скоротять торгові націнки. Існують численні дослідження, як існуючі ризики виникнення корупції, зловживань, обманів, практики державних монополій тощо можуть бути усунені. Це повинно стати для уряду головним завданням.

На доповнення: під час розвитку приватного сектора можливе виникнення не передбачуваних наслідків, які потрібно відслідковувати з метою вчасного їх вирішення: наприклад, соціальні наслідки, прояви монополізму в деяких областях, допомога у розвитку нових засобів моніторингу просування зернопродуктів по маркетингових каналах тощо.

Нарешті, уряд України повинен зробити повністю нелегітимними будь-які втручання в ринок державних регіональних органів. Їхнє втручання ніколи не було корисне чи ефективне. Накази, які видаються gubernatorами областей, не мають достатнього фінансування, створюють безладдя і занадто часто мають тенденцію підсилювати існуючі монополії.

Роль уряду України в зерновому секторі повинна полягати у сприянні розвитку приватного сектора, поліпшенні ефективності його функціонування, а не як активного трейдера (на внутрішньому чи зовнішньому ринках). Це значно підтримало б ціни фермерів та сприяло залученню інвестицій до сектора, покликаною покращити міжнародну конкурентоспроможність України та надати можливості відновити становище провідного виробника та експортера зерна у світі.

Роль Державного резерву стосовно зернових також повинна бути переглянута в країні, що стає однією з найбільших постачальниць зерна. Висока вартість утримання значних резервів (хоча точні дані про запаси невідомі) має подвійне значення:

- **Прямі витрати**, оскільки Держрезерв потребує фінансування, а також враховуються витрати на зберігання (включаючи втрати та зниження якісних показників), що теж можуть бути досить істотні (хоча вони іноді навіть не сплачуються). Враховуючи виникнення тимчасового дефіциту пропозиції, можна говорити про важливість Державного резерву тільки при виникненні катастрофічних ситуацій, наприклад дефіциту пшениці у розмірі 750,000 — 1 мільйона тонн. Необхідне фінансування закупівлі склало б приблизно 60-90 мільйонів доларів з витратами на зберігання (в т.ч. фінансування і втрати) в межах 10-13 мільйонів доларів щорічно;
- **Непрямі витрати**, що мають негативний вплив на фактичний розвиток ринку. Коли уряд України дає завдання на закупівлю чи продаж зерна з державного резерву, це може мати тимчасовий не пере-

дбачуваний вплив на ринкові ціни. Зокрема, поновлення ресурсів може призвести до порушення роботи ринку і негативно вплинути на його функціонування.

Щодо стратегічних запасів, то вони повинні закладатися винятково для довгострокового зберігання і не використовуватися для тимчасового впливу на внутрішній ринок. Операції поновлення запасів повинні організовуватися на основі відкритих тендерів, де можуть узяти участь усі оператори внутрішнього ринку, тобто без будь-якої дискримінації, за винятком підприємств, занесених до «чорного списку» системи складських свідоцтв чи арбітражної системи стандартних контрактів. Відповідно повинна бути забезпечена публічність тендерів. Успішні тендери мають встановлювати ціну, близьку до ринкової, на ту саму кількість та якість в місці зберігання; або ціну найближчого ринку з урахуванням транспортних витрат. Комерційні продажі страхових запасів, з подальшим наміром їх експорту до третіх країн, включаючи елементи субсидування, не дозволяються у будь-якому випадку.

Будь-яка операція поновлення запасів повинна розпочатись і завершитись протягом того ж самого маркетингового року і бути виконаною відповідно до наперед запланованої національної програми поновлення страхових запасів. Період між продажами запасів та поновленням має бути якнайкоротший.

Нарешті, щоб уникнути будь-якого порушення функціонування внутрішнього зернового ринку, поновлення національних запасів потрібно проводити поступово, крок за кроком. Бажано, щоб на початку кожного маркетингового року поширювалась інформація про національну програму поновлення стратегічних запасів протягом року, включаючи й інформацію щодо обсягів поновлень протягом минулого мар-

кетингового року. Якщо державні резерви мають статус державної таємниці із стратегічних міркувань, їхнє використання повинно бути тільки у випадку катастрофічних подій або таких випадків, як тривале соціальне потрясіння, війна, стихійне лихо тощо; та не використовувати їх для маніпулювання ціноутворенням та обсягами зернових на ринку.

Маркетингова маржа (різниця цін) між фермерськими господарствами, переробними підприємствами та експортерами розширюється, що пояснюється бажанням оптових операторів бути підготовленими до можливих негативних наслідків, спричинених існуванням великої кількості ризиків, котрі важко хеджувати: а) ризику невиконання комерційних контрактів (дефолту); б) ризику цінових коливань за відсутності форвардної торгівлі; в) ризику існування різних видів корупції в маркетинговому ланцюзі; г) ризиків, спричинених недобросовісними діями місцевих та центральних органів влади.

Встановлюючи загальну мету посилення зернового сектора України та зменшення ризиків, пропонується створити спільні комісії щодо розгляду наступних

змін (завдань) до державної політики та функціонування приватних маркетингових інституцій. Основні елементи, що потребують опрацювання комісіями, були розглянуті у попередніх секціях.

Завдання 1: ЗАВЕРШЕННЯ ПРИВАТИЗАЦІЇ ПІДПРИЄМСТВ, ЩО НАЛЕЖАТЬ ДЕРЖАВІ, КОТРИ БЕРУТЬ УЧАСТЬ У КОМЕРЦІЙНИХ ОПЕРАЦІЯХ, ТА РЕСТРУКТУРИЗАЦІЯ ІНШИХ ДЕРЖАВНИХ УСТАНОВ (інспекції з контролю якості, державних лабораторій з надання послуг перевірки якості).

Завдання 2: ЗМІНИ В ДЕРЖАВНОМУ РЕГУЛЮВАННІ НА ЗЕРНОВОМУ РИНКУ З ОГЛЯДУ НА ДОСЯГНЕННЯ СЕРЕДНЬОСТРОКОВИХ ЦІЛЕЙ: а) запровадження приватної системи страхування для допомоги фермерам вирішувати проблему низьких цін під час збору урожаю, що спостерігається протягом останніх років; б) паралельне скорочення різних видів державного втручання; в) розвиток заходів, спрямованих на подолання корупції, які мають контролюватися державними органами.

Завдання 3: ПОКРАЩАННЯ, ПРИ СПІВРОБІТНИЦТВІ З ПРИВАТНИМ СЕКТОРОМ, АНАЛІЗУ РИНКУ ТА НАДАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПОСЛУГ.

Завдання 4: УТОЧНЕННЯ РОЛІ ТА МЕТОДІВ РОБОТИ ДЕРЖКОМПРЕЗЕРВУ.

Завдання 5: ЗМІНА ЦІЛЕЙ ТА МЕТОДІВ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕРНОВОГО РИНКУ; ПОСТУПОВОГО ЗМЕНШЕННЯ РОЛІ ДЕРЖАВНИХ ОПЕРАТОРІВ, паралельно із наданням підтримки приватним страховим компаніям (див. завд. 2); завершення приватизації елеваторів, які ще залишаються в державній власності.

Завдання 6: ПОСИЛЕННЯ ІНСТИТУЦІЙ ПРИВАТНОГО СЕКТОРУ ТА ЇХНЬОГО ВПЛИВУ НА ФОРМУВАННЯ ЗАГАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ НА ЗЕРНОВОМУ РИНКУ: а) реструктуризація товарних бірж; б) стандартизація зернових контрактів для торгівлі на внутрішньому ринку; в) покращання роботи системи забезпечення виконання умов контрактів, згідно з «чорним списком» зернових терміналів, розробленим фахівцями системи складських свідоцтв; г) адаптація стандартів якості у відповідності до вимог міжнародних ринків.

Харчова забезпеченість населення у контексті підтримки сільського господарства України

Як відомо, Україні належить значна частка світової площі з високо родючими ґрунтами — чорноземами. Тому в глобальній економіці Україна — аграрна країна. Більше того, можна говорити, що економічний розвиток нашої держави в цілому залежить від розвитку АПК. Земля — основне національне багатство України, — так стверджує Конституція.

На сьогодні аграрний сектор вважається не досить рентабельним у порівнянні з іншими сучасними галузями економіки: інформацій-

Багін М. Л.,
аспірант ХНАУ
ім. В. В. Докучаєва

них технологій, сфери послуг, промисловістю тощо. В умовах занепаду сільського господарства в багатьох розвинутих країнах світу запроваджується підтримка цієї галузі економіки державою.

Деякі експерти вважають, що ціновий паритет між промисловістю і сільським господарством не буде подолано ніколи. Цей песимістичний погляд має ринкові підстави на існування. По-перше, в сільському господарстві як основний засіб виробництва виступає земля, що має дуже специфічні особливості, в тому числі — обмеженість у просторі й неможливість збільшуватися. А в промисловості спостерігаємо бурхливий розвиток техніки і технологій, спрямований на здешевлення засобів виробництва. По-друге, в сільському господарстві існують великі природні ризики, тоді як у промисловості такі ризики обмежені. По-третє, земельні ресурси розосереджені, тоді як у інших галузях можливі переміщення й зосередження засобів виробництва.

Це призводить до того, що займатися сільським господарством у порівнянні з іншими галузями виробництва стає не досить вигідно. Це й призводить до зменшення поголів'я тварин і птиці, неповному обробітку сільгоспугідь та значному негативному впливі на харчову забезпеченість населення країни в цілому.

При великій урбанізації, яка спостерігається на даний час, проблема харчування стає особливо загрозливою для міських поселень. Тому концепцію т.зв. «підтримки сільського господарства» можна інтерпретувати як «харчову безпеку населення».

Важливим чинником у сільському господарстві є місце розташування сільських населених пунктів та підприємств АПК у системі розселення. Цей показник, за інших рівних умов, значно змінює рентабельність і результативність сільськогосподарської діяльності. Його складовими є: віддаленість від районного та обласного центрів, відстань до шляхів сполучення і зв'язок з ринками збуту продукції та внутрішньогосподарські показники. Зрозуміло, що ті виробники сільськогосподарської продукції, підприємства яких розташовані ближче до ринків збуту чи мають зручніший доступ, знаходяться в більш вигідному становищі, ніж інші.

Вимальовується така типова ринкова схема продовольчого забезпечення області:

- Обласний центр забезпечується продуктами харчування за рахунок прилеглих територій (сільські, селищні громади прилеглих районів). Це, в основному, швидкопсувні овочі і фрукти та м'ясо-молочна продукція. Такий населений пункт повністю залежить від наявності продуктів на місцевому ринку.
- Районний центр забезпечується продуктами харчування за рахунок власних джерел та найближчих сільських і селищних громад. Таке поселення в значній мірі залежить від місцевого ринку.
- Селище забезпечується продуктами харчування в основному за рахунок власних джерел — із своєї господарської території. Такий населений пункт майже не залежить від наявності продуктів на місцевому ринку.
- Село повністю забезпечується продуктами харчування за рахунок власних джерел і має надлишки в продукції сільського господарства, які намагається реалізувати на всіх ринках.

Із цієї схеми зрозуміло, що в продукції більшості сіл (крім прилеглих до районного чи обласного центру) фактично не має потреби селище, а іноді й районний центр. Але значна кількість сіл області розташо-

вані таким чином, що відстань до шляхів сполучення чи до обласного центру дуже значна, і зв'язок з ринками збуту продукції ускладнений. При цьому і конкурувати з продукцією, виробленою на прилеглих до таких населених пунктів територіях, стає неможливо.

Такою ситуацією до теперішнього часу часто користуються посередники. Самі ж виробники продукції не отримують достатньої винагороди за свою працю.

Для вирішення визначених проблем по забезпеченню харчування населення та розвитку села пропонуємо таке:

1. Забезпечити розвиток «придорожніх» ринків сільгосппродукції. Йдеться про легалізацію та облаштування торгових майданчиків уздовж автошляхів.
2. Розвинути сільськогосподарську кооперацію по закупці та реалізації сільгосппродукції з координуванням дій представниками місцевої влади.
3. Збільшити вирощування і пропозицію на ринках саме специфічної чи характерної для конкретної місцевості продукції.
4. Запровадити переробку та зберігання сільськогосподарської продукції.
5. Перейти на контрактні основи державних та інших закупівель, при чому контракти повинні укладатися до початку посівної.
6. Змінити податкову базу щодо виробництва сільськогосподарської продукції в залежності від відстані до ринку збуту.

Вирішити питання харчового забезпечення мешканців населених пунктів та харчової безпеки країни в цілому можна у досить стислі строки. Слід лише зрозуміти всю глибину відповідальності та актуальності проблеми.

АСПЕКТ ЗЕМЕЛЬНИЙ

Куцмус Н. М.,
аспірантка Державного
агроекологічного
університету
(м. Житомир)

Система землекористування у Польщі як інструмент забезпечення розвитку сільських територій: досвід для України

В статті аналізуються основні тенденції землекористування Польщі в доінтеграційний період та після вступу до ЄС, його вплив на розвиток сільських територій. Автор звертає увагу на систему фінансових інструментів забезпечення ефективного землекористування у сільськогосподарському виробництві. Зроблені основні висновки щодо формування системи використання земельних ресурсів в Україні.

The article analyzes the main tendencies of Poland using before and after integration to EU, its influence on the rural areas development. The author pays attention to the financial instruments system of providing effective land using in agriculture production. Have been done the main conclusions concerning forming of system of land resources using in Ukraine.

В умовах глобалізації світової економіки проблеми системи землекористування набувають актуалізації в усіх країнах світу не лише через використання земельних ресурсів для забезпечення продовольчої безпеки країни, а й їхнього впливу на розвиток сільських територій. Питання землекористування в Україні постає в рамках заходів у аграрному секторі, що здійснюють-

ся в умовах вступу до СОТ та інтеграції в Європейський Союз. З огляду на зазначені процеси цікавим є досвід вирішення проблеми ефективності землекористування розвинених країн, зокрема Польщі, аграрний сектор якої після вступу до ЄС розпочав якісно новий етап розвитку.

Актуальність теми. Україна володіє одними з найбагатших на планеті земельних ресурсів, які оцінюються експертами в 340 млрд. доларів США. Проте ефективність їхнього використання в Україні вкрай низька, що частково зумовлюється критичним станом сільського господарства. Досвід Польщі у вирішенні цього питання цікавий у зв'язку з тим, що вона є потужним сільськогосподарським виробником світового масштабу, оскільки займає друге місце у світі з виробництва жита, п'яте — вівса, шосте — картоплі, цукрового буряка та годівлі свиней, дев'яте — у виробництві коров'ячого молока [6, с.66]. Крім того, Польща близька Україні за особливостями ведення сільського господарства та його станом в пореформенний період.

Постановка проблеми. За даними 2004 року, в Україні на 1 га сільськогосподарських угідь вироблено в середньому 1600 грн. валової продукції. За період 2000-2004 рр. цей показник найвищий, проте він досягає лише 98 % рівня 1995 року [7, с.29]. У країнах ЄС на 1га сільськогосподарських угідь виробництво валової продукції становить понад 2000 євро.

Система використання землі в Україні перебуває в критичному стані через відсутність стратегії землекористування і охорони земель, порушення законів землеробства та екологічної рівноваги, ігнорування концепції сталого землекористування. Все це призводить до мінералізації та ерозії ґрунтів і, як наслідок, щорічної втрати 32-33 млн. тонн гумусу, що, за підрахунками розробників проекту Національної програми «Добробут через аграрний розвиток України», складає 9 млрд. грн. збитків. У зв'язку з цим постає питання про необхідність вивчення передового досвіду формування системи землекористування, зокрема Польщі, та розробки нових шляхів ефективного використання земельних ресурсів, забезпечення можливості отримання реального доходу від праці у сільському господарстві, а, отже, розвитку сіл в економічному та соціальному напрямках.

Аналіз останніх досліджень. Проблеми використання земельних ресурсів в Україні досліджуються такими вченими як О. Загурський, Я. Цвей, А.Мартин, І. Манько, М. Євдокимов, А. Калініченко, С. Балюк, А. Данькевич та ін., а також мають своє відображення у працях польських науковців Б.Федушак-Радзійовської, М. Халамської, Л. Коларські-Бобінські, В.Жозвінські, Є. Маєвські, С. Ковальчик, А. Балазц, Й. Плева. Значний внесок у розвиток даного питання зробили також регіональні центри дорадчих організацій Польщі.

Мета статті. Метою дослідження виступає аналіз та оцінка особливостей системи землекористування Польщі та її впливу на розвиток сільських територій. Досягнення зазначеної мети зумовлює необхідність виконання таких завдань: проаналізувати особливості використання земельних ресурсів Польщі у доінтеграційний період та його основні тенденції після входження до ЄС; дослідити інструменти сприяння їхньому ефективному використанню з врахуванням впливу на розвиток сільських територій і на цій підставі визначити основні уроки для України.

Об'єкт та методика дослідження. Об'єктом у дослідженні виступає система землекористування Польщі та її особливості в розрізі впливу на розвиток сільських територій. В основі методики дослідження лежить використання монографічного та розрахункового методів, порівняльного аналізу, аналізу та синтезу, а також методів соціологічних досліджень, зокрема анкетування на основі опитування.

Результати дослідження. Площа сільськогосподарських угідь Польщі становить 16,9 млн. га, що займає близько 54,1% території держави. Індивідуальні господарства використовують 14,8 млн. га, тобто 87,0% загальної кількості сільськогосподарських угідь [6, с.66]. Після проведення процесу приватизації державних колективних підприємств, що розпочався у 1990 році, майже всі землі колишніх колгоспів перейшли у приватну власність, структуру використання яких наведено в таблиці 1.

Таблиця 1 Структура сільськогосподарських угідь в системі землекористування Польщі, 2004 р.

Види с.-г. угідь	Площа, млн. га	%
Сільськогосподарські угіддя, всього у тому числі:	16,9	100,0
- орні землі	13,0	77,3
- багаторічні насадження	0,3	1,6
- луги та пасовища	3,6	21,1
Рівень розораності, %	78,7	

Джерело: Польща твої діловий партнер/ Інститут кон'юктур і цін зовнішньої торгівлі. — Варшава, — 2004. — С.66. та власні розрахунки.

У доінтеграційний період у Польщі спостерігалася тенденція «повернення до сільського господарства»: з одного боку, зростала кількість людей, зайнятих у фермерських господарствах, з іншого, відбувалися суттєві зміни у структурі землекористування (табл. 2). Природа цих змін полягала у наступному:

- зменшувалася кількість господарств з площею від 6 до 10 га за рахунок скорочення чисельності фермерів у допенсійному віці;
- зростала кількість господарств з розмірами сільськогосподарських угідь понад 10 га, що стало наслідком зростання цін на сільськогосподарську продукцію.

Таблиця 2 Структурні зміни у системі землекористування Польщі до вступу в ЄС, %

Розміри сільськогосподарських угідь фермерського господарства	1999 р.	2002 р.
До 2 гектарів	34	35
Від 3 до 5 гектарів	28	28
Від 6 до 10 гектарів	23	19
Більше 10 гектарів	15	18

Джерело: B. Fedyszak-Radziejowska. Charakterystyka społeczno-ekonomiczna mieszkańców wsi./ Mieszkańcy wsi o integracji europejskiej: opinie, wiedza, poinformowanie. Pod redakcją L. Kolarskiej-Bobinskiej. — Warszawa. — 2002. — S.13.

Згадуваний «поворот до сільського господарства» спостерігається також і при аналізі ставлення селян до фермерства. В цей період зросла кількість осіб, для яких господарство є єдиним або основним джерелом доходів. Як наслідок, зменшилася частка тих, хто відноситься до господарства як до додаткового джерела утримання родини. Опитування, проведені польськими дослідниками соціально-економічного розвитку сіл, показали, що за період 1999-2002 рр. частка останніх знизилася на 10%, в той час як майже настільки ж зросла кількість фермерів, що визначають господарство головним джерелом доходів (табл. 3).

Результати опитування свідчать також, що найчастіше фермерська діяльність характеризується як єдине джерело доходів у групі господарств з розмірами сільськогосподарських угідь понад 10 га.

Після входження до ЄС ефективність землекористування в Польщі значною мірою забезпечується завдяки фінансуванню сільськогосподарських угідь, що здійснюється в межах системи прямих доплат. Система дотування передбачає доплати на кожен гектар землі, що обробляється, та систему додаткових доплат до видів продукції, що виробляється господарством. Одним із головних завдань цієї фінансової програми є недопущення запустіння сільськогосподарських угідь.

Особливістю системи прямих доплат є обов'язкове облугування ґрунтів для їхнього захисту від ерозії. Вона охоплює всі господарства, що обробляють понад 1 га угідь, незалежно від форми їх використання, тобто фінансуються як орні землі, так і сади, пасовища та луги, проте, у кожному разі, доплати нараховуються на фізичний гектар землі (звідки й назва — прями доплати) з виключенням площ

ділянок, зайнятих під будинками та господарськими будівлями.

Варто відзначити, що існують певні особливості систем дотування сільськогосподарського землекористування у тваринницькій та рослинницькій галузях. У рослинництві, крім прямих, нараховуються додаткові доплати до кожного гектара сільськогосподарських угідь, на яких вирощуються зернові та олійні культури, високобілкові рослини, льон, хміль, коноплі, тютюн. Доплати отримує також виробництво зернових та зерно-бобових комбікормів. Додаткові доплати у рослинництві за видами продукції не відрізняються. Система дотування у тваринництві функціонує аналогічно до галузі рослинництва і передбачає доплати до продукції з розрахунку до площі угідь, зайнятих під випас та сінокоси. Даний вид доплат не передбачає обліку фактичного стану поголів'я тварин (табл.4).

Система прямих доплат також забезпечує стабілізуючий вплив на екологічний стан довкілля сільських територій і, зокрема, ґрунтів. Цей вплив реалізується завдяки вимогам, виконання яких дозволяє господарству отримувати допомогу. Таким чином регулюється використання фермерами стоків у господарстві, визначаються його зобов'язання щодо стокових осадів та ґрунтів, які піддаються їх забрудненню. Система містить у собі також вимоги щодо застосування, норм внесення, умов зберігання для мінеральних та накопичення для органічних добрив.

В рамках програм, що сприяють розвитку фермерства, зокрема з джерел фінансування Спільної аграрної політики, виділяються кошти для господарств, що розміщені на територіях з несприятливими умовами господарювання. Розмір виплат становить 120-200 злотих на 1 га земельних угідь. До несприятливих умов господарювання у даному разі відно-

Таблиця 3 Результати опитування щодо визначення ролі фермерства як джерела доходів, %

Джерело доходів	1999р.	2002р.
Єдине джерело доходів	27	30
Головне джерело доходів	26	32
Додаткове джерело доходів	32	22
Формальне фермерство	15	16

Джерело: B. Fedyszak-Radziejowska. Charakterystyka społeczno-ekonomiczna mieszkancow wsi./ Mieszkancy wsi o integracji europejskiej: opinie, wiedza, poinformowanie. Pod redakcją L. Kolarskiej-Bobinskiej. — Warszawa. — 2002. — S.14.

Таблиця 4 Система доплат на продукцію сільського господарства, злотих¹ на гектар посіву

Види доплат	2004р.	2005р.	2006р.
Рослинництво			
Прямі доплати	161	199	238
Додаткові доплати на продукцію рослинництва	281	284	285
Всього доплат на продукцію рослинництва	442	483	523
Тваринництво			
Прямі доплати	161	199	238
Додаткові доплати на продукцію тваринництва	181	225	275
Всього доплат на продукцію тваринництва	342	424	513

Джерело: Renty strukturalne i pomoc młodym rolnikom/ Przewodnik dla rolników/ Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi w Warszawie.- Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich w Brwinowie. — 2003.- S. 3-4.

сяться гірські території, де виробництво продукції рослинництва утруднюється кліматичними та ґрунтовими умовами, а також низинні території, де веденню господарства не сприяють кліматичні та водні умови, на основі чого ґрунти мають низьку якість, а виробництво продукції низькорентабельне [2, 12].

Система прямих доплат функціонує в рамках програми розвитку сільських територій **LEADER+**, метою якої є забезпечення таких пріоритетів:

- 1) зрівноваження розвитку сільських територій;
- 2) зростання конкурентоспроможності господарств;
- 3) підтримка змін і досягнень в сільському господарстві;
- 4) технічна допомога при впровадженні програми.

Програмою **LEADER+** також передбачається фінансування заходів, що безпосередньо стосуються функціонування системи землекористування, її розвитку та вдосконалення (табл.5):

Таблиця 5 Фінансування заходів системи землекористування в рамках програми **LEADER+** на 2004-2006 рр., млн. євро

Заходи	Витрати
Захист ґрунтів	21
Відновлення сіл та культурного землеробства	113
Заліснення сільськогосподарських угідь	101
Підтримка екологічної безпеки сільськогосподарського виробництва	349
Всього на систему землекористування	584
Витрати на програму LEADER+ , всього	6322
Частка заходів по землекористуванню до витрат на програму, %	9,2

Джерело: J. Plewa. Nowe podstawy publicznego wsparcia dla rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich./ Polska wieś 2025. Wzrost rozwoju. Pod redakcją Jerzego Wilkina. — Warszawa. — 2005. — S.146.

¹ Курс злотих щодо євро становить приблизно 4 до 1.

Як видно з таблиці 5, заходи, спрямовані на підтримку та вдосконалення системи землекористування, посідають значне місце в програмі LEADER+. Це підкреслює значущість земельних ресурсів, їх ефективного використання для забезпечення позитивних процесів на селі, сприяння його розвитку як в економічному, так і в соціальному та екологічному аспектах. Екологічний акцент у розвитку сільських територій необхідний для забезпечення відповідної якості життєвого середовища селян, яке багато в чому залежить саме від стану ґрунтів.

Основні висновки, які можна зробити з аналізу системи землекористування Польщі, що можуть слугувати уроками для вдосконалення системи землекористування в Україні, такі:

1. Нарахування допомоги до продукції тваринництва з розрахунку до площі угідь, які використовуються для виробництва кормів та випасу тварин без обліку стану фактичного поголів'я;
2. Існування жорстких умов отримання та системи контролю за використанням фінансованих на виробництво сільськогосподарської продукції коштів, що забезпечує відчутний економічний та екологічний ефект від системи дотування;
3. Сприяння екологізації системи землекористування через фінансування таких заходів як створення буферних зон, лісових насаджень, утримання екстенсивних луґів та пасовищ, контроль за парцеляцією продуктивних земель.

Характерною рисою системи землекористування в Україні є те, що у сільськогосподарському товаровиробництві використовується близько 70% земельних ресурсів (для порівняння в Польщі цей показник становить 54%). Структура використання сільськогосподарських угідь в Україні та Житомирській області характеризується даними таблиці 6. Як видно з таблиці, в структурі сільськогосподарських угідь країни, угіддя області у 2004 р. становили 3,8%, в тому числі 3,4% ріллі. Варто відзначити той факт, що обласний рівень розораності землі значно нижчий від загальноукраїнського і перебуває в науково обґрунтованих межах. Порівнюючи показники рівня розораності ґрунтів відзначимо, що у Польщі зазначений показник на 4,9 % нижчий, ніж у середньому по Україні.

Таблиця 6 Структура земельних сільськогосподарських ресурсів України та Житомирської області

	Площа сільгоспугідь, тис. га		Питома вага угідь Житомирської обл. у загальній структурі сільськогосподарських угідь України, %
	Житомирська обл.	Україна	
Сільськогосподарські угіддя, всього в т. ч.:	1580,7	41763,8	3,8
- орні землі	1084,3	32482,2	3,4
- сади	23,4	2438,0	1,0
- луґи та пасовища	349,2	5530,1	6,3
Рівень розораності, %	70,1	83,6	X

Джерело: Статистичний щорічник України за 2004 рік. Державний комітет статистики України. — К.: Вид-во «Консультант», — 2005. — С.174 та власні розрахунки.

Значення земельних ресурсів України у розвитку сіл важко переоцінити з огляду на кількість людей, які проживають в сільсь-

ких територіях та працюють переважно на теренах сільського господарства. Аналізуючи співвідношення кількості сільського населення до територій, які вони населяють, що є характерними для розвинених країн світу, можна зробити висновок, що в Україні цей показник значно вищий (рис. 1.):

Одним із заходів підтримки використання земельних ресурсів України є асигнування коштів на розвиток села. Так, Державним бюджетом України на 2006-й рік передбачається фінансування аграрного сектору у розмірі 8,087 млрд. грн., з яких 2 млрд. грн. планується виділити на підтримку тваринництва та рослинництва, зокрема 1,2 млрд. грн. — на підтримку виробництва зерна.

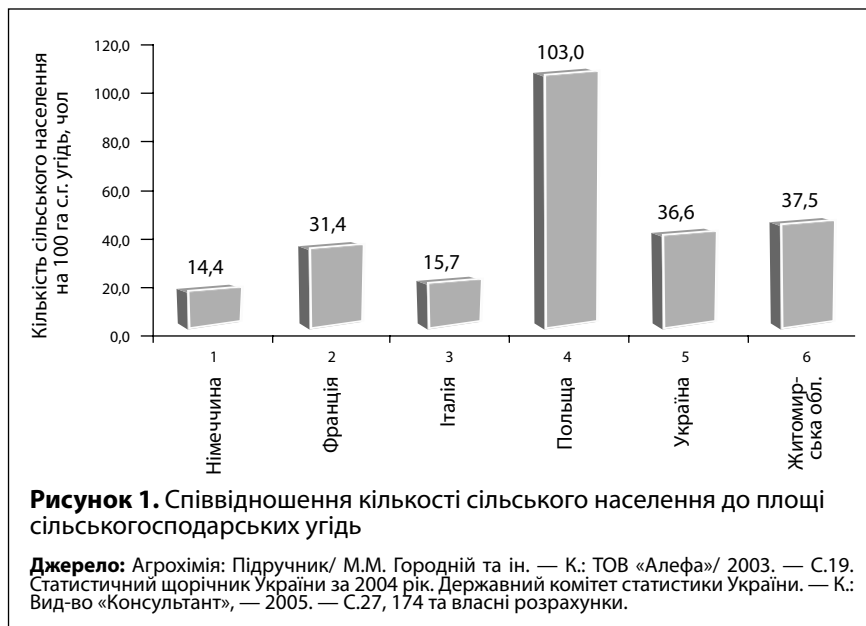
Згідно з проектом урядових дотацій передбачається дотування озимих посівів пшениці, жита, трітїкале, ячменю, а також цукрових буряків у розмірі 100 грн/га. На ярові пшеницю, ячмінь, овес, горох, кукурудзу, сою, ріпак, гречку, просо та рис виділятиметься 65 грн/га. Виробництво льону та конопель дотуватиметься 380 грн. на кожен га посівів. Передбачається додаткове фінансування вирощування озимих та ярових культур на зрошуваних землях — 53 грн/га [8].

Порівнюючи обсяги фінансування села в Польщі та Україні, можна зробити висновок про те, що зазначені програми фінансування національного аграрного сектору не вирішать усіх його проблем, проте сприятимуть підвищенню рівня рентабельності для виробників, зростанню їхньої зацікавленості в роботі, кінцевому результату, а отже економічному та соціальному розвитку українського села.

Висновки з дослідження. Діюча в Польщі система пря-

мих доплат виступає інструментом підтримки аграрного сектору через дотування сільськогосподарських угідь. Окрім безпосереднього дотування ґрунтів, система виконує такі завдання як підтримка рівня доходів сільськогосподарських товаровиробників, мотивація праці людей біля землі, заохочення молоді до роботи у сільському господарстві, зокрема у власних господарствах, сприяє розвитку сільських територій в цілому. Існування системи сприяє діяльності фермерів у складних умовах, забезпечуючи для них певний рівень прибутковості.

Перспективи подальших досліджень. Необхідність подальших досліджень зумовлюється тим, що в 2006 році закінчується перший період фінансування програм розвитку аграрного сектору та сільських територій Польщі. По його завершенні можна буде провести аналіз змін, які відбулися в аграрному секторі за період членства Польщі в Євросоюзі, визначити ефект від залучених коштів, встановити доцільність існування таких програм, відповідність їх спрямування та обсягів стану фінансованої сфери. Для України цей досвід буде корисний при розробці програм розвитку села, обґрунтуванні основних для цього заходів та обсягів фінансування.

Використана література:

1. B. Fedyszak-Radziejowska. Charakterystyka społeczno-ekonomiczna mieszkancow wsi./ Mieszkancy wsi o integracji europejskiej: opinie, wiedza, poinformowanie. Pod redakcja L. Kolarskiej-Bobinskiej. — Warszawa. — 2002. — 96s.
2. Instrumenty wsparcia finansowego realizowane przez ARIMR w latach 2004-2006. Informator dla beneficjentow. — Warszawa. — 2004. — 44s.
3. J. Plewa. Nowe podstawy publicznego wsparcia dla rozwoju rolnictwa I obszarow wiejskich./ Polska wies 2025. Wizja rozwoju. Pod redakcja Jerzego Wilkina. — Warszawa. — 2005. — 215s.
4. Renty strukturalne I pomoc mlodym rolnikom/ Przewodnik dla rolnikow/ Ministerstwo Rolnictwa I Rozwoju Wsi w Warszawie.- Krajowe Centrum Doradstwa Rozwoju Rolnictwa I Obszarow Wiejskich w Brwinowie. — 2003.- 12s.
5. Агрохімія: Підручник/ М.М. Городній та ін. — К.: ТОВ «Алефа»/ 2003. — 788 с.
6. Польща твій діловий партнер/ Інститут кон'юктур і цін зовнішньої торгівлі. — Варшава, — 2004. — 176 с.
7. Статистичний щорічник України за 2004 рік. Державний комітет статистики України. — К.: Вид-во «Консультант», — 2005. — 591 с.
8. Кабмін утвердил дотирование посевов озимых. Украинские новости. // www.economica.com.ua/agro/news.

Дорадчі служби: розширюємо можливості

17 червня 2004 року Верховною Радою України був прийнятий Закон України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність». Цей Закон був справді довгоочікуваним, оскільки допомоги в методах ефективного господарювання потребують близько 60 тисяч сільськогосподарських підприємств та фермерських господарств, а також майже 6 мільйонів особистих селянських господарств. Прийняттю Закону передувала трирічна робота з підготовки кількох варіантів проектів Закону, численних обговорень та заходів.

Закон визначає правові засади здійснення сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні, регулює відносини в цій сфері та спрямований на поліпшення добробуту сільського населення та розвиток сільської місцевості.

Законом визначено, що основними завданнями дорадчої діяльності є підвищення рівня знань і вдосконалення практичних навичок прибуткового ведення господарства суб'єктів господарювання та сільського населення в умовах ринкової економіки; надання дорадчих послуг суб'єктам господарювання, сільському населенню, органам виконавчої влади та місцевого самоврядування; поширення та впровадження у виробництво сучасних технологій, новітніх досягнень науки й техніки; сприяння розвитку несільськогосподарського підприємництва в сільській місцевості та робота із сільською молоддю.

Яка ж на сьогодні ситуація з реалізацією Закону України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність», який набрав чинності з 1 січня 2005 року?

Досі не прийняті всі нормативно-правові акти, необхідні для реалізації закону, наприклад, ті що стосуються створення реєстру дорадників, порядку відрахування не менш як 5% коштів, передбачених на реалізацію державних цільових програм, спрямованих на розвиток сільського господарства та сільської місцевості, для фінансування дорадчої діяльності тощо. Відсутність такого незначного, на перший погляд, документу, як реєстр дорадників, згідно зі Законом унеможливорює створення осередків сільськогосподарських дорадчих служб, ставить під загрозу створення їхньої розгалуженої мережі.

Не прийнято найважливішого для розвитку дорадництва документа — Державної цільової програми сільськогосподарської дорадчої діяльності на 2006-2009 рр., хоча розпорядженням Кабінету міністрів України в червні 2005 року схвалено її Концепцію. Одним із завдань Державної цільової програми сільськогосподарської дорадчої діяльності на 2006-2009 рр. є формування дієздатної мережі сільськогосподарських дорадчих служб.

До сьогоднішнього дня переважна більшість існуючих обласних та районних осередків дорадчих служб підтримуються здебільшого проектами та установами міжнародної технічної допомоги. Після закінчення донорської підтримки ці організації у своїй більшості будуть нежиттєздатні. Дійсно, можна чекати прийняття Державної цільової програми сільськогосподарської дорадчої діяльності, а можна вже сьогодні скористатися можливостями існуючого правового поля і, реалізуючи державну політику соціального розвитку, одержувати бюджетне фінансування.

На сьогодні ситуація у сфері надання соціальних послуг виглядає так: з одного боку, органи місцевого самоврядування й місцевої влади хочуть надавати якісні соціальні послуги населенню своїх громад, але іноді

**Світлана Прокопенко, Директор
Інституту сільського розвитку**

**Надія Тимошенко, Експерт
Інституту сільського розвитку**

не знають з чого почати, як організувати таку роботу; з іншого боку, є дуже багато державних програм надання соціальної допомоги та послуг, про які люди в сільській місцевості часто-густо й не знають, а якщо й знають, то не мають вільного доступу до них. Зокрема це стосується послуг, надання яких передбачене законами України «Про соціальні послуги», «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання», «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю», «Про основи соціально-го захисту бездомних громадян та безпритульних дітей» тощо.

Отут і можуть знайти своє місце дорадчі служби, виконуючи одне з основних завдань дорадчої діяльності, викладених у законі, а саме — надати органам місцевого самоврядування консультації, ознайомити з передовим досвідом, надати інформацію, пораду з чого почати роботу, поділитися досвідом, де подібна робота вже відбувається, та отримати джерело фінансування — взяти участь в реалізації програм надання соціальної допомоги та послуг.

АСПЕКТ ПРАВОВИЙ

Євгеній Данілін,
Голова «Асоціації
спеціалістів в аграрній
сфері «Третейська
ініціатива»

Особливості визначення підвідомчості спорів третейським судам

юриспруденції нерідко використовується поняття «юрисдикція». Зокрема, юрисдикція визначається як встановлена законодавством сукупність повноважень відповідних органів державної влади та органів місцевого самоврядування розглядати та вирішувати правові спори і справи про правопорушення, давати правову оцінку діям осіб або інших суб'єктів права з точки зору їх правомірності або неправомірності, застосовувати санкції до правопорушників².

У процесуальній літературі нерідко дискутується питання розмежування понять «підвідомчість», «юрисдикція» та «компетенція». Співвідношення цих понять Пелевін С.М. вбачає у наступному. Держава, визначаючи функції державних та суспільних органів, наділяє їх відповідними повноваженнями для виконання цих функцій. У тому випадку, коли поряд з іншими функціями державна або суспільна інституція виконує правозахисну функцію, вона наділяється юрисдикційними повноваженнями, стає юрисдикційним органом, а його юрисдикція відповідно складає частину компетенції. Визначивши юрисдикцію органу, держава в особі законодавця встановлює підвідомчість суб'єктивних прав та інтересів, що підлягають захисту цим державним або суспільним юрисдикційним органом³.

Підвідомчість у науці цивільно-процесуального права розуміється як визначена законом сукупність повноважень загальних судів, *третейських судів* щодо розгляду справ, віднесених до їх компетенції, як властивість юридичних справ, в силу яких вони підлягають вирішенню певними юрисдикційними органами. Так, під підвідомчістю справ загальним судам розуміють цивільні справи, які ці суди уповноважені розглядати та вирішувати по суті.

У теорії процесуального права та законодавстві розрізняють наступні види підвідомчості:

- залежно від органів, до компетенції яких віднесено вирішення тих чи тих справ, — підвідомчість справ загальним, спеціалізованим судам, третейським судам;
- залежно від характеру справ — підвідомчість справ позовного провадження, справ, що виникають з адміністративно-правових відносин, справ окремого провадження, справ наказного провадження (ст. 15 нового ЦПК України). Загальним судам підвідомчі й інші справи, віднесені законом до їхньої компетенції (ч. 2 ст. 15 нового ЦПК України);
- залежно від характеру норм, що регулюють підвідомчість, — загальну, тобто ту, яка регламентована загальними правилами (ст. 15 нового ЦПК, ст. 12 ГПК України, та спеціальну, яка визначається на основі спеціальних вказівок в актах законодавства у порядку винятку із загального правила).

У будь-якій державі складається система органів, наділених правом (повноваженнями) вирішувати юридичні справи і, як наслідок, виникає необхідність у розмежуванні їхньої компетенції. Питання розмежування компетенції і складає інститут підвідомчості юридичних справ.

В науці процесуального права термін «підвідомчість» використовується у широкому та вузькому розуміннях. Під підвідомчістю в широкому розумінні або предметною компетенцією мається на увазі розмежування повноважень державного або іншого органу на здійснення своїх функцій по відношенню до певного кола об'єктів (справ)¹. Підвідомчість у вузькому розумінні визначається як коло спорів про право або інших правових питань індивідуального характеру, вирішення яких віднесено до ведення державного або іншого органу. У цьому змісті підвідомчість розглядають як юрисдикцію, під якою розуміють коло питань, по відношенню до яких компетентні органи застосовують право (правозастосовча діяльність). Отже, поряд з підвідомчістю в

1 Авдеенко Н.И. Общие правила определения судебной подведомственности // Вопросы государства и права. — 1964. — С. 144.

2 Юридична енциклопедія. Т.6. — К.: «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана, 2004. — С. 490.

3 Пелевін С.М. Критерии подведомственности гражданских дел // Правоведение. — 1990. — № 1. — С.34.

Підвідомчість, залежно від кількості юрисдикційних органів, компетентних розглядати та вирішувати справи, поділяють на виключну та множинну. Виключна підвідомчість передбачає можливість розгляду та вирішення певної категорії справ лише одним вказаним у законі органом. Наприклад, виключно у загальному суді розглядаються справи про позбавлення батьківських прав, виключно господарськими судами розглядаються справи про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом тощо.

Множинна підвідомчість допускає можливість вирішення певних категорій справ різними органами. Множинну підвідомчість залежно від встановленого законодавцем способу обрання органу, який буде розглядати справу, поділяють на альтернативну, договірну, імперативну, умовну. Альтернативною називають підвідомчість, яка допускає вирішення спору не лише судом, а й іншими юрисдикційними органами (п. 3 ст. 288 Кодексу України про адміністративні правопорушення) за вибором заявника (позивача).

Договірною є підвідомчість, згідно з якою справи, крім прямо вказаного у законі органу, уповноваженого їх розглядати, можуть бути за угодою зацікавлених осіб передані на розгляд іншого органу, зокрема, на розгляд третейського суду. Так, відповідно до ст. 5 Закону України «Про третейські суди» юридичні та/або фізичні особи мають право передати на розгляд третейського суду будь-який спір, який виникає з цивільних чи господарських правовідносин, крім випадків, передбачених законом.

За умовної підвідомчості спори можуть бути передані на розгляд суду лише за умови додержання досудового порядку їх врегулювання (ч. 2 ст. 5 Господарського процесуального кодексу України — додержання досудового порядку врегулювання спорів, що виникають з договору перевезення). Різновидом умовної є імперативна підвідомчість, за якої справа підлягає розгляду декількома юрисдикційними органами у визначеній законом послідовності, тобто розгляд справи несудовим органом є обов'язковою умовою розгляду справи судом. Так, зокрема, такий порядок був передбачений Кодексом законів України про працю, відповідно до якого більшість трудових спорів спочатку розглядалися комісією по трудових спорах, а вже потім судом. Недодержання встановленого законом порядку попереднього позасудового вирішення справи була підставою відмови судом у прийнятті заяви. Однак, відповідно до Рішення Конституційного Суду України від 9 липня 2002 року, обов'язкове досудове врегулювання спорів, яке виключає можливість прийняття позовної заяви до розгляду і здійснення за нею правосуддя, порушує право особи на судовий захист. Можливість використання суб'єктами правовідносин досудового врегулювання спорів може бути додатковим засобом правового захисту, який держава надає учасникам певних правовідносин, що не суперечить принципу здійснення правосуддя виключно судом. Виходячи з необхідності підвищення рівня правового захисту, держава може стимулювати вирішення правових спорів у межах досудових процедур, однак їх використання є правом, а не обов'язком особи.

Імперативну підвідомчість слід відмежовувати від випадків, коли за законом передбачається позасудове врегулювання спорів самими суб'єктами спірного правовідношення. Так, при пред'явленні претензії до перевізника досудове врегулювання спору здійснюється самими сторонами договору перевезення, а не юрисдикційним органом. Вирішення претензії не можна визнавати юрисдикційним актом у власному розумінні цього слова, оскільки за умови претензійного поряд-

ку вирішення спору відсутній обов'язковий елемент юрисдикції — державний примус⁴.

Сучасне законодавство, що базується на новій Конституції України, загальноновизнаних принципах і нормах міжнародного права, дозволило виявити нові підходи до розуміння інституту підвідомчості, його завдань, змісту та механізму його регулювання. Відтак важливим з огляду на це є з'ясування питання підвідомчості справ третейським судам, оскільки третейський розгляд дедалі більше приваблює суб'єктів цивільного обороту, а тому визначення підвідомчості третейського суду на розгляд та вирішення того чи іншого спору впливає на те, чи буде у майбутньому рішення третейського суду оскаржуватися з підстав непідвідомчості справи або компетентним судом буде відмовлено у задоволенні заяви про видачу виконавчого документа.

У загальному питанні підвідомчості справ третейським судам визначені у відсилочних нормах процесуального законодавства. Так, ст. 12 ГПК України, ст. 25 ЦПК України (ст. 17 нового ЦПК України) передбачають, що сторони спору мають право передати спір на розгляд третейського суду, крім випадків, встановлених законом.

Згідно із ст. 15 Цивільного кодексу України кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорування. Стаття 16 ЦК України визначає, що кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу. Поряд з цим, частиною 5 ст. 55 Конституції України передбачено, що кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних діянь. Відтак обрання

⁴ Гурвич М.А. Учение об иске. — М., 1981. — С. 16.

особами такого альтернативного способу вирішення спорів як третейський розгляд не суперечить конституційним положенням щодо того, що правосуддя в Україні здійснюється виключно судами та делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускається, крім того що створення надзвичайних та особливих судів не допускається. Відтак можливість захисту своїх прав, свобод та законних інтересів іншим не забороненим законом способом, зокрема, шляхом третейського розгляду, є певною законодавчою (конституційною) передумовою для окреслення того кола справ, які можуть розглядати третейські суди або для визначення справ по спорах, які не можуть бути предметом третейського розгляду.

Відповідно до ст. 5 Закону України «Про третейські суди» юридичні та/або фізичні особи мають право передати на розгляд третейського суду будь-який спір, який виникає з цивільних чи господарських правовідносин, крім випадків, передбачених цим законом. Спір може бути переданий на розгляд третейського суду за наявності між сторонами третейської угоди, яка відповідає встановленим до неї вимогам.

За загальним правилом, третейські суди в порядку, передбаченому законом, можуть розглядати будь-які справи, що виникають із цивільних та господарських правовідносин, за винятком:

1. справ у спорах про визнання недійсними нормативно-правових актів;
2. справ у спорах, що виникають при укладенні, зміні, розірванні та виконанні господарських договорів, пов'язаних із задоволенням державних потреб;
3. справ, пов'язаних з державною таємницею;

4. справ у спорах, що виникають із сімейних правовідносин, крім справ у спорах, що виникають із шлюбних контрактів (договорів);
5. справ про відновлення платоспроможності боржника чи визнання його банкрутом;
6. справ, однією із сторін в яких є орган державної влади, орган місцевого самоврядування, державна установа чи організація, казенне підприємство;
7. інших справ, які відповідно до закону підлягають вирішенню виключно судами загальної юрисдикції або Конституційним Судом України;
8. справ, коли хоча б одна із сторін є нерезидентом України.

Отже, підвідомчість справ третейським судам залежить від двох наступних умов:

1. відсутність заборони законодавця передавати той чи інший спір, визначений у законі як такий, що не може бути предметом третейського розгляду (ст. 6 Закону України «Про третейські суди»);
2. наявність дійсної третейської угоди, в якій визначено межі третейського розгляду.

В силу того, що третейські суди не відправляють правосуддя, а також важливості та особливого інтересу, який становить для держави вирішення певних категорій справ, законодавець у ст. 6 Закону України «Про третейські суди» передбачив певні виключення з компетенції третейських судів. Зрозуміло, що не можуть бути предметом по суті приватно-правового третейського розгляду, ініціювання якого можливе лише за наявності згоди сторін передати спір на розгляд третейського суду, розгляд таких справ як визнання недійсними нормативно-правових актів, справ, пов'язаних з державною таємницею, справ про відновлення платоспроможності боржника чи визнання його банкрутом, справ, що виникають із сімейних правовідносин, справ, однією із сторін в яких є орган державної влади, орган місцевого самоврядування, державна установа чи організація, казенне підприємство, справ, підвідомчих виключно судам загальної юрисдикції або Конституційному Суду України тощо. Однак видається необґрунтованим вилучення з компетенції третейських судів справ по спорах, коли хоча б одна із сторін спору є нерезидентом України, оскільки, як правило, такі спори виникають між учасниками зовнішньоекономічної діяльності, тобто саме в приватно-правовій сфері і обмеження можливості суб'єктів правовідносин звертатися лише до державного судового органу або міжнародного комерційного арбітражного суду, який по суті є таким самим третейським судом, проте із статусом міжнародного, є недоцільним та непослідовним.

Підвідомчість справ третейським судам має договірний характер. Угода про передачу спору на вирішення третейського суду укладається у вигляді третейського застереження в договорі, контракті або у вигляді окремої письмової угоди. Третейська угода укладається у письмовій формі. Третейська угода вважається укладеною, якщо вона підписана сторонами чи укладена шляхом обміну листами, повідомленнями по телетайпу, телеграфу, або з використанням засобів електронного чи іншого зв'язку, що забезпечує фіксацію такої угоди, або шляхом направлення відзиву на позов, в якому одна із сторін підтверджує наявність угоди, а інша сторона проти цього не заперечує. По-

силання у договорі, контракті на документ, який містить умову про третейський розгляд спору, є третейською угодою за умови, що договір укладено в письмовій формі і це посилання є таким, що робить третейську угоду частиною договору.

За чинним цивільним процесуальним законодавством наявність угоди про передачу спору на розгляд третейського суду є підставою для відмови у прийнятті заяви або закриття провадження по справі. В свою чергу новий ЦПК України прямо не передбачає за підставу для відмови у відкритті провадження по справі або закриття провадження у справі наявність укладеної між сторонами угоди про передачу спору на вирішення третейського суду. Однак, якщо виходити з розуміння підвідомчості справ третейським судам, яка, як вказувалось вище, залежить від відсутності заборони законодавця передавати той чи інший спір на розгляд третейського суду та наявності дійсної третейської угоди, то відповідність спору зазначеним ознакам (тобто справа по спору не підпадає під винятки, передбачені ст. 6 Закону України «Про третейські суди» та наявність дійсної третейської угоди) дає підстави стверджувати, що дана справа не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства. А отже, за цією підставою суд має відмовити у відкритті провадження у справі або закрити провадження у справі, якщо в ході судового розгляду стане відомо, що між сторонами укладена угода про передачу спору на розгляд третейського суду. За такою самою конструкцією господарські суди відмовляють у прийнятті позовної заяви (п. 1 ст. 62 ГПК України) або припиняють провадження у справі (п. 1 ст. 80 ГПК України), якщо заява не підлягає розгляду у господарських судах України, тобто заява не підлягає розгляду у господарських судах України у разі наявності укладеної між сторонами угоди про передачу спору на вирішення третейського суду. Очевидним є той факт, що сторони при укладенні третейської угоди усвідомлюють, що вони підпорядковують спори, що можуть виникнути у майбутньому, або спір, що вже виник, саме третейському суду, саме вони добровільно та на підставі принципу автономії волі обирають для себе такий альтернативний державному правосуддю спосіб вирішення спорів. Відтак порушення такої цивільно-правової угоди, якою є третейська угода (застереження), і тягне за собою відповідальність у вигляді настання таких несприятливих наслідків як відмова у відкритті провадження у справі або закриття провадження у справі.

На сьогодні одним з найбільш дискусійних у правозастосовчій практиці третейських судів не тільки України, але й Росії є питання підвідомчості третейським судам справ про визнання права власності на рухоме і нерухоме майно.

Так, серед юристів існують діаметрально протилежні думки щодо підвідомчості таких спорів. **Наприклад: деякі фахівці, в т.ч. бюро технічної інвентаризації роблять висновки про неможливість розгляду третейськими судами спорів щодо права власності на будівлі та споруди у зв'язку з тим, що це може зобов'язувати реєстраційні органи на підставі таких рішень реєструвати право власності комунальні підприємства бюро технічної інвентаризації.** На нашу думку, третейський суд не позбавлений права захищати сторону третейського розгляду в спосіб встановлення юридичного факту. Згідно зі ст. 11 ЦК України підставою для виникнення цивільних прав та обов'язків, зокрема, є судові рішення. **Крім того, у відповідності до Додатку №1 до Тимчасового положення про порядок реєстрації прав власності на нерухоме майно, затвердженого наказом Мініюсту України №7/5 від 07.02.2002 р., до правовстановлювальних документів, на під-**

ставі яких проводиться реєстрація прав власності на об'єкти нерухомого майна, відносяться рішення судів, третейських судів про визнання права власності на об'єкти нерухомого майна, про встановлення факту права власності на об'єкти нерухомого майна, про передачу безгоспного нерухомого майна до комунальної власності. Далі, згідно зі ст.5 Прикінцевих Положень Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень» від 01.07.2004 р. №1952-IV, до створення єдиної системи органів реєстрації прав, а також до формування Державного реєстру прав у складі державного земельного кадастру реєстрація об'єктів нерухомості проводиться комунальними підприємствами бюро технічної інвентаризації.

Статтею 15 ЦК України передбачено, що кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання. Згідно зі ст. 48 Закону України «Про власність» захист права власності може здійснювати третейський суд. **Так, якщо сторони обрали позовний спосіб захисту своїх прав щодо власності на нерухомість у третейському суду, то суд не має права їм (сторонам) в цьому перешкоджати та відмовляти.**

Статтею 5 Закону України «Про третейські суди» визначено, що юридичні та/або фізичні особи мають право передати на розгляд третейського суду будь-який спір, який виникає з цивільних чи господарських правовідносин, крім випадків, передбачених ст. 6 Закону. Таким чином, законодавець не встановив прямої заборони третейським судам розглядати справи про визнання права власності, на підставі цього можна стверджувати, що такі справи підвідомчі третейським судам.

АСПЕКТ ГРОМАДСЬКИЙ

Олександр Цепко,
*Заступник директора
Інституту сільського
розвитку*

Роль та місце громадських організацій у розвитку сільської місцевості України

демократизації, становлення приватного підприємництва, а також масштабами підтримки з боку міжнародних донорських організацій. У процесі роздержавлення земель почали формуватися нові соціальні групи, які для захисту своїх інтересів створювали відповідні громадські об'єднання.

Так, фермери заснували «Асоціацію фермерів України», керівництво та члени КСП — «Всеукраїнську раду сільськогосподарських підприємств», дрібні землевласники — «Спілку власників землі», великі землевласники та орендарі — «Асоціацію орендарів та власників землі».

Розвиток сільської місцевості в Україні безсумнівно відноситься до найбільш складних соціально-економічних завдань.

Впровадження нових форм власності на землю викликало у суспільстві неоднозначну реакцію, породило суперечливі інтереси, для вираження і захисту яких створюються відповідні соціальні інституції, зокрема — громадські організації та об'єднання громадян.

Сьогодні можна стверджувати, що питома вага участі громадських організацій у становленні нових економічних відносин у сільській місцевості, формуванні ефективного й прозорого земельного ринку та участь недержавних організацій (НДО) у формуванні та здійсненні державної політики дедалі зростає.

Засади створення громадських організацій

В Україні створення недержавних організацій у сфері соціально-економічного розвитку сільської місцевості почалося 10 років тому. Цей процес визначався загальним перебігом процесів

Напрямки діяльності громадських організацій

Як правило, громадські організації, що працюють у сфері соціально-економічного розвитку села, концентрують свою діяльність на одному з наступних напрямків:

- **Соціальний і правовий захист.** Цей напрямок став актуальним і набув особливої важливості саме з початком земельної реформи — через нагальну необхідність вирішення соціально-правових питань реформування. Міжнародні донорські організації також стимулювали розвиток громадських правозахисних організацій або окремих проектів громадських організацій іншої спрямованості.
- **Захист професійних інтересів.** Існує широке коло вузькоспеціалізованих громадських організацій, що концентрують увагу на наданні фахової підтримки своїм членам і підвищенні їх професійного рівня (наприклад, проведення семінарів з відповідною атестацією слухачів «Лігою оцінювачів землі»). Зважаючи на розмаїття професій та появу з розвитком приватної власності й земельного ринку нових видів професійної діяльності, можна стверджувати, що процес створення нових фахових громадських організацій буде продовжуватися.
- **Аналітично-інформаційна підтримка:** Характерною рисою цього сектору є створення громадських фондів за сприяння донорських організацій. Наприклад, Центр аграрних реформ був створений за підтримки Програми розвитку ООН (UNDP), Центр земельної реформи — Агентства США з міжнародного розвитку (USAID), Інформаційно-ресурсний центр «Реформування земельних відносин в Україні» — Open Society Institute — Budapest, Особливостями цих організацій є, по-перше, залучення невеликого людського ресурсу, по-друге, чітка спрямованість і взаємодоповнюваність діяльності. Кожна з організацій займає певну нішу й співпрацює з відповідними державними органами. Так, керівник Центру аграрних реформ постійно залучається до розробки важливих документів Міністерством аграрної політики України, Центр земельної реформи використовує науковий потенціал Інс-

титуту землеустрою Української Академії аграрних наук, Інформаційно-ресурсний центр «Реформування земельних відносин в Україні» співпрацює з Державним комітетом України з земельних ресурсів (спеціалісти Центру залучаються до опрацювання питань інформаційної підтримки земельної реформи).

Означені напрямки діяльності можуть бути пріоритетними, але не єдиними для громадських організацій, що працюють у зазначеній сфері. Існує багато прикладів **комбінування напрямків діяльності**.

Так, «Асоціація фермерів України» надає соціальну, правову та інформаційно-аналітичну підтримку своїм членам, лобіює їх економічні інтереси; водночас, вона сприяє здійсненню фермерами господарської діяльності (закупівля ПММ за пільговими цінами, вирішення питань реалізації сільськогосподарської продукції тощо). Крім організацій, що займаються питаннями реформування аграрного сектору, слід згадати також організації, що застосовують комплексний підхід до вирішення соціально-економічних завдань розвитку сільської місцевості України, активно співпрацюють з іншими громадськими організаціями й досягають більшого ефекту у своїй діяльності, об'єднуючи потенціал та ресурси організацій.

Яскравим прикладом доцільності поєднання зусиль різних громадських організацій з метою досягнення спільної мети є співпраця «Спілки малих, середніх та приватизованих підприємств України» та громадської організації «Інститут сільського розвитку».

Ще на початку 2003 року було підписано меморандум про співпрацю між вищезгаданими громадськими організаціями та затверджено план спільних дій, спрямованих на розвиток малого підприємництва у сільській місцевості

Згідно затвердженого плану «Спілкою підприємців малих, середніх та приватизованих підприємств України» та «Інститутом сільського розвитку» були проведені круглі столи за участю сільських підприємців, представників органів законодавчої та виконавчої влади, громадських організацій, ЗМІ у Донецькій, Київській, Луганській та Одеській областях, на яких були обговорені проблеми, що гальмують розвиток сільського підприємництва.

У жовтні 2003 року, згідно плану роботи Комітету Верховної Ради України з питань промислової політики та підприємництва, за участю експертів «Інституту сільського розвитку» та «Спілки підприємців малих, середніх та приватизованих підприємств України», за підсумками та на підставі аналізу проблем та пропозицій, отриманих під час проведення круглих столів було проведено громадські слухання у Верховній Раді України на тему: «Проблеми та перспективи розвитку сільського підприємництва в Україні»

Згідно рекомендацій, прийнятих на громадських слуханнях, було створено міжвідомчу робочу групу з питань розвитку малого та середнього підприємництва у сільській місцевості, до складу якої увійшли представники Міністерства аграрної політики України, Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України, Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства фінансів України, Державного Комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва, Секретаріату Координаційної Ради з питань аграрної політики при Кабінеті Міністрів, а також представники «Інституту сільського розвитку», «Спілки підприємців малих середніх та приватизованих підприємств України», фахівці у сфері розвитку підприємництва з громадських організацій різних регіонів України.

Метою створення робочої групи є міжвідомча координація та співпраця на рівні центральних органів виконавчої влади, спрямована на розвиток підприємництва у сільській місцевості, а також розробка пропозицій, спрямованих на удосконалення чинного законодавства та до заходів Національної програми сприяння розвитку малого підприємництва на 2005-2007 роки.

На сьогодні міжвідомча робоча група активно працює над досягненням поставленої мети, котра полягає у створенні сприятливих умов для розвитку підприємництва у сільській місцевості.

Відносини громадських організацій з державними установами

Досить складно вичерпно охарактеризувати відносини громадських організацій з державними установами, оскільки процеси відокремлення бізнесу від держави, визначення соціальних груп та інтересів, що відповідають ринковому середовищу, ще далекі від завершення.

- 1. Перший** і досить розповсюджений тип відносин громадських організацій з державними установами як місцевого, так і національного рівня характеризується певною взаємною зацікавленістю. Тобто, громадська організація забезпечує громадську підтримку певним діям держави в обмін на пільги для своїх членів. Державні рішення, що приймаються всупереч інтересам такої організації, можуть нашкодити їй на відкритий опір з її боку.
- 2. Другий** тип відносин будується за моделлю, що широко використовується на пострадянському просторі для створення владою «офіційних», «конструктивних» політичних партій, рухів і профспі-

лок за допомогою так званого адміністративного ресурсу. Їх визначальною рисою є контрольованість з боку влади та підпорядкованість діяльності потребам державних установ і державної політики.

3. **Третій** тип, що поступово розвивається, — це так званий «цивілізований» тип відносин громадських організацій з державними установами. Співробітництво або опозиція, консультування або навіть протистояння відбуваються відкрито й виключно в межах правового поля України.

Відносини громадських організацій з державою більш доречно називати взаємовідносинами, бо державні установи та їх окремі представники також приділяють пильну увагу громадським організаціям, що працюють у сфері реалізації соціально-економічних завдань.

Прагматичні чи орієнтовані на демократичні реформи чиновники розуміють, що співпраця з громадськими організаціями може зробити реформування більш ефективним і прозорим. Використання потенціалу таких організацій допомагає виконувати хоча б частково ті функції, на які у держави не вистачає політичної волі або фінансових чи людських ресурсів.

Участь громадських організацій у формуванні державної політики реформування земельних відносин

Громадські організації можуть брати й беруть участь на всіх етапах розробки, здійснення й реалізації державної полі-

тики реформування земельних відносин, як на місцевому, так і на національному рівні. Ця участь може набувати форм публічного чи прихованого лобіювання, громадських обговорень, надання консультацій у рамках консультаційних, аналітичних чи представницьких установ (наприклад, Комісії з питань аграрної політики при Президентові України, Національної ради підприємців та інвесторів при Кабінеті Міністрів). Безсумнівно, масштаб впливу та результати участі залежать від етапу, проблем, рівня державних інституцій, що приймають відповідні рішення, а також потенціалу громадських організацій.

Основні проблеми громадських організацій

Громадські об'єднання роботодавців та підприємців мають проблеми, притаманні більшості громадських організацій в Україні, а саме:

- недостатність людських ресурсів;
- нестабільне фінансування і, як наслідок, постійний пошук джерел фінансування штовхає громадські організації на зближення з бізнесовими і державними організаціями, що призводить до втрати незалежної позиції;
- недостатня розвиненість горизонтальних зв'язків між громадськими організаціями (обмін інформацією, проведення спільних заходів та інше)
- практика створення громадської організації під окрему політичну особу для реалізації її власних інтересів, а не виконання соціальної місії та суспільної функції; як правило, такі організації існують формально і з'являються на арені лише тоді, коли в цьому є політична потреба.

Висновки

Громадські організації України перебувають на шляху до того, щоб стати **одним з найефективніших каналів взаємодії держави й суспільства та важливим інструментом стабілізації трансформаційних процесів**. Але для забезпечення належного місця третього сектору в суспільстві громадські організації України потребують підтримки з боку держави та міжнародної спільноти.

Державні установи мають більш активно залучати громадські організації до співпраці чи навіть делегувати їм виконання деяких функцій, наприклад, соціально-правовий захист найбільш вразливих верств населення. Видається доцільним привертання уваги міжнародних організацій до підтримки діяльності громадських організацій в цілому та їх окремих проектів.

Громадські організації повинні більш активно втручатися в процес формування державної політики, брати участь у законотворчій діяльності та зосередитися на своїй найважливішій функції — **здійсненні громадського контролю** за впровадження державної політики, розробленої спільно державними та громадськими структурами.

АСПЕКТ ВИСТАВКОВИЙ

Сільському туризму — розуміння й державну підтримку

У лютому 2006 року в Івано-Франківській області відбулася, на перший погляд, звичайна подія — нарада за участі прем'єр-міністра України Юрія Єханурова.

Але для історії розвитку сільського туризму, яка починає свій відлік з дня реєстрації в Міністерстві юстиції України «Спільки сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні» в 1996 році, це справді подія. Нарешті уряд вирішив приділити увагу проблемам, які перешкоджають розвитку сфери відпочинку в селі.

Хто, як не держава, має створювати сприятливі умови та стимули для діяльності сільського населення у наданні послуг відпочивальникам щодо розміщення, харчування, ознайомлення з історією та традиціями свого села, культурною спадщиною, розвитком народних промислів, заохочувати сільське населення до самозайнятості та приватної ініціативи, популяризувати відпочинок у селі, створювати позитивний імідж українського села і не тільки аграрного, а й туристичного.

Водночас сільський туризм — це важлива галузь економіки, яка, за доволі скромних капіталовкладень, може сприяти розв'язанню багатьох соціально-економічних проблем українського села.

Тому тема урядової наради «Розвиток сільського туризму — дієвий фактор стабільного соціально-економічного розвитку села: стан, проблеми та перспективи» виявилась актуальною.

На нараді було обговорено заходи щодо державної підтримки розвитку сільського туризму в Україні.

Задля вирішення проблем, які стримують розвиток сільського зеленого туризму, держава має прийняти усім зрозумілі правила, які б, по-перше, встановили межу між особистим селянським господарством, в якому надаються послуги із сільського туризму, та приватним пансіонатом або готелем, що мають професійно надавати готельні та туристичні послуги. По-друге, з метою заохочення до самозайнятості та розвитку ініціативи для власників особистих селянських господарств має бути створена стимулююча законодавча база, спрощені та мінімізовані дозвільні процедури, преференції в оподаткуванні, доступ до кредитних ресурсів та інформації.

Перший крок у цьому напрямку вже зроблено. Прийнято Постанову Кабінету Міністрів України «Порядок надання послуг з тимчасового розміщення (проживання)», №297 від 15 березня 2006 року.

У 2006 році виповнюється 10 років діяльності громадського професійного об'єднання — «Спільці сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні», яка поставила за мету збе-

Володимир ВАСИЛЬЄВ,
голова Спільки
сприяння розвитку
сільського зеленого
туризму в Україні, головний
редактор журналу
«Туризм сільський зелений»

реження й відродження культури, традицій, історії та гостинності українського села шляхом розвитку сільського зеленого туризму.

Головними завданнями у реалізації цієї мети є створення національного ринку, який набуває терміну «Відпочинок у селі» та розробка української моделі сталого розвитку сільського туризму.

У нинішньому році — Році села — вже відбулася традиційна Четверта всеукраїнська виставка-ярмарок сільського туризму «Українське село запрошує». Восени у співпраці з Івано-Франківською облдержадміністрацією плануємо провести міжнародну науково-практичну конференцію: «10 років сільському туризму України: стан, проблеми та шляхи сталого розвитку».

Нинішній рік має стати новим етапом у розкритті широких можливостей багатого соціально-економічного і культурно-пізнавального потенціалу сільського зеленого туризму.

Українське село запрошує своїх відвідувачів

У селі Пирогів під Києвом у садибах сучасного села «Музею народної архітектури та побуту НАН України» 19-20 травня 2006 року відбулася виставка-ярмарок сільського зеленого туризму «Українське село запрошує».

Це вже четверта (починаючи з 2003 року) виставка-ярмарок, яка проводиться за ініціативою громадської неприбуткової організації «Спілки сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні» з метою популяризації сільського зеленого туризму, ознайомлення з історико-культурною спадщиною українського села.

Учасниками попередніх виставок сільського зеленого туризму були майже 900 власників агросадіб із 20 областей України, які запрошували на відпочинок у свої села, презентували переваги та можливості такого відпочинку. Практики та організатори мали можливість у колі однодумців обмінятися досвідом, визначити шляхи подальшого розвитку.

У рамках заходів на території обласних садіб музею проводились театралізовані дійства: «Золота ера Трипілля» (Київська обл.),

«Старі баби» (Херсонська обл.), «Рахівська бринза» (Закарпатська обл.), «Холоневицькі брикси» (Волинська обл.), Бесарабська мілина» (Одеська обл.), «Весілля на Буковині» (Чернівецька обл.), «Грицівські витріщачки» (Хмельницька обл.). Відвідувачі мали можливість придбати вироби народних майстрів та взяти безпосередню участь у яскравих театралізованих шоу.

Експерти Інституту сільського розвитку під час виставки представили свої нароби у галузі сільського зеленого туризму та провели семінар-презентацію кращих моделей розвитку сільського туризму в інших країнах.

Постійними почесними учасниками та гостями виставок-ярмарків сільського зеленого туризму є представники аграрного та туристичного відомств, з питань регуляторної політики та підприємництва, зайнятості, обласних державних адміністрацій, депутати, делегати іноземних представництв, журналісти.

Четверту виставку-ярмарок сільського туризму «Українське село запрошує» 19 травня 2006 року відкрив один із ініціаторів розвитку сільського зеленого туризму в Україні, голова правління Спілки сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні Володимир Васильєв.

З вітанням виступили В'ячеслав Кириленко, віце-прем'єр-міністр України, та Анатолій Пахля, голова Державної служби туризму і курортів.

Вперше, поряд з іншими регіонами України, об'єднаними стежками сільського туризму представлені агротуристичні пропозиції Сумської та Донецької областей. На виставці-ярмарку було представлено 23 області та АР Крим.

Було акредитовано майже 70 журналістів місцевих та центральних ЗМІ.

Програма заходу передбачала проведення різноманітних конкурсів, фестивалів, семінарів, круглих столів, презентацій, театралізованих дійств тощо. Надавалися консультації та рекомендації фахівців галузі. Програма подається далі.

В майбутньому планується проведення виставки-ярмарку «Європейське село запрошує», під час якої свої агротуристичні пропозиції матимуть можливість представити країни-члени Європейської федерації сільського і фермерського туризму EUROGITES.

Виступ циганського ансамблю з Миколаївщини

Грають козаки Наддніпрянщини

Конкурс близнюків

Біля стенду гостинних кримчан

This image shows a single sheet of white paper with horizontal ruling lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page. There are no margins, text, or other markings on the paper.

This image shows a single sheet of white paper with horizontal ruling lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page. There are no margins, text, or other markings on the paper.